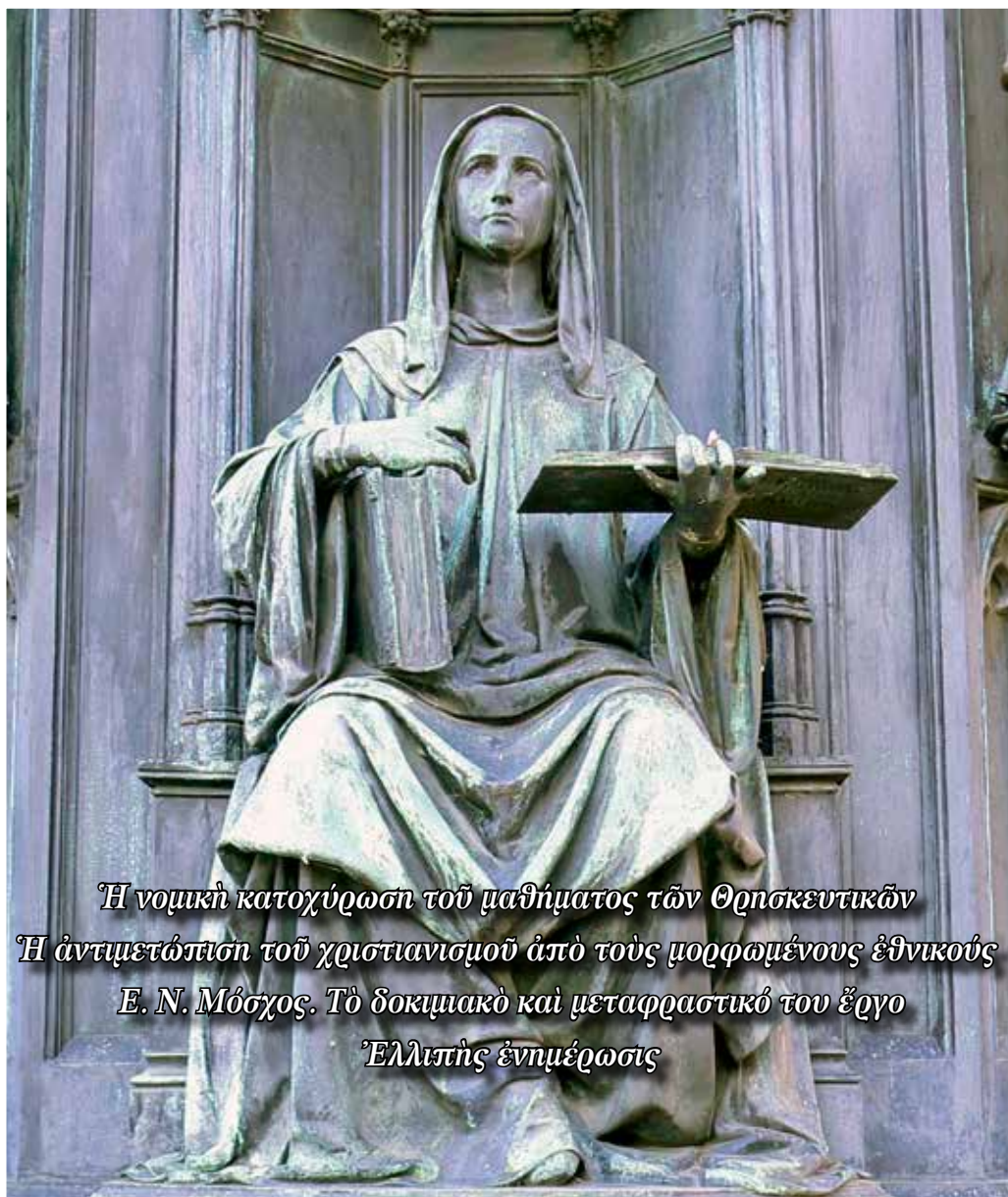

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 80^ο | ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2017 | ΑΡΙΘ. 761

*Ἡ νομικὴ κατοχύρωσὴ τοῦ μαθήματος τῶν Θεραπευτικῶν
Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοὺς μορφωμένους ἔθνικοὺς
Ε. Ν. Μόσχος. Τὸ δοκιμακὸ καὶ μεταφραστικὸ του ἔργο
Ἑλληνικῆς ἐνημέρωσις*

ΣΤΟΝ ΑΙΩΝΑ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ Γ.Β.Μ.	1
ΗΜΕΡΙΔΑ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	3
Η ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Φ. ΒΛΑΧΟΣ	4
ΚΑΤΑ ΠΟΣΟΝ ΤΟ ΝΕΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΥΝΙΣΤΑ ΑΞΙΟΠΟΙΝΟ ΠΡΑΞΗ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Η. ΚΡΙΠΠΑΣ	8
Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΜΟΡΦΩΜΕΝΟΥΣ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ.....	26
ΕΛΛΙΠΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΙΣ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	33
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Ν. ΜΟΣΧΟΣ ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΙΚΟΡΕΤΖΟΣ	35
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Ν. ΜΟΣΧΟΣ (1925 – 2 ΜΑΪΟΥ 2016) ΜΕΡΟΠΗ Ν. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ	39
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΘΑ ΣΑΣ ΘΥΜΟΜΑΣΤΕ! ΚΑΛΗ ΑΝΤΑΜΩΣΗ! ΠΑΝ. ΧΡ. ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΟΣ	40

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Έκδοτης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θελξινόνος 1, 166 74 Γλυφάδα

Ἡ Ἐπιτροπή ἐπιφυλάσσει σέ ἑαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει ἢ νά συντέμνει κατά τήν κρίση της ὅποιοιδήποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιευόμενα ἢ μή, δέν ἐπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Ἐκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Ὁλοκληρωμένες λύσεις ἔντυπης ἐπικοινωνίας

Ἀνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Ἀχαρνῶν, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967

www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος ἔκδοσης: Ἀθήνα, Ἰανουάριος 2017

Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Προσωποποίηση τῆς Ἐπιστήμης τῆς Θεολογίας ἀπό τό μνημεῖο τοῦ Καρόλου Δ΄, πηλατεία Κῆϊζοννικέ, Πράγα, Τσεχία (A. Hähnel, 1848).

Τιμή τεύχους 2€
Ἐτήσια συνδρομή
Ἐσωτερικοῦ 10€
Ἐξωτερικοῦ 20€

ΣΤΟΝ ΑΙΩΝΑ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ

Νόμισαν, με πολλή έπαρση, πώς θα οικοδομήσουν μια νέα εποχή χωρίς Θεό. Και αντίκρισαν με δέος την αύγη της τρίτης χιλιετίας γεμάτη καπνισμένα έρειπια. Πληθαίνουν καθημερινά τα δημοσιεύματα ποικίλης άνησυχίας: «Το τέλος της ιστορίας», «το τέλος της έπιστήμης», «το τέλος της εργασίας». Οί Ευρωπαίοι όλο και περισσότερο άνησυχούν. Στη Γαλλία ήδη έκανε την εμφάνισή της μια νέα έπιστήμη, ή Τρομολογία. Γι' αυτό και

Τότε δέν μπορούσε να φαντασθεί πώς ή διάσπαση του άτόμου, χωρίς να προηγηθεί ή διάσπαση του άτομισμού, καταλήγει στη διάσπαση των άτόμων. Και άκριβώς αυτή την πολύμορφη διάσπαση ζει ό άνθρωπος σήμερα. Και αυτή ή διάσπαση είναι που τον γεμίζει με φόβο.

Μέ τρεις μορφές, θα μπορούσε να πεί κανείς, παρουσιάζεται ή διάσπαση αυτή. Ό σύγχρονος άνθρωπος είναι διεσπασμένος και διχασμένος με τον έαυτό του, με το περιβάλλον του και με τον Θεό. Και το ένα

‘Ο διαστημικός άνθρωπος φοβάται σήμερα όχι τις άποτυχίες του. Φοβάται και τρέμει τις έπιτυχίες του. Έγινε δέσμιος των κατακτήσεών του. Φοβάται τα έργα των χειρών του. Θέλησε να φτιάξει τον παράδεισό του και κατασκεύασε την κόλασή του.

ή εποχή μας εύστοχα χαρακτηρίσθηκε ως αιώνας του φόβου.

Αλήθεια, γιατί φοβάται ό σημερινός άνθρωπος, που δάμασε τα στοιχεία της φύσεως, που έβαλε πόδι στη σελήνη, που καταπολέμησε τόσες άρρώστιες, που κρατάει στα χέρια του δυνάμεις πρωτοφανείς; Γιατί έπιστρατεύει, όσο ποτέ άλλοτε, την ψυχιατρική, για να άπαλλαγεί από τους νευρωτικούς φόβους;

Ό διαστημικός άνθρωπος φοβάται σήμερα όχι τις άποτυχίες του. Φοβάται και τρέμει τις έπιτυχίες του. Έγινε δέσμιος των κατακτήσεών του. Φοβάται τα έργα των χειρών του. Θέλησε να φτιάξει τον παράδεισό του και κατασκεύασε την κόλασή του. Έτσι δυστυχώς είναι. Πόσος αυτοθαυμασμός και αυτοπεποίθηση, όταν κατόρθωσε να διασπάσει το άτομο και να κατασκευάσει την πρώτη άτομική βόμβα!

έπηρεάζει το άλλο.

Ό σύγχρονος άνθρωπος φοβάται πρώτα τον έαυτό του, γι' αυτό και τον άποφεύγει. Φεύγει από κοντά του με μια άδιάκοπη στροφή προς τα έξω. Κάνει το πάν, για να άποφύγει τον έσωτερικό διάλογο, τον αυτοέλεγχο, την αυτοεξέταση, την αυτοκριτική. Επιζητεί τον θόρυβο, για να μην άκούει τις μυστικές φωνές που άναπνιδούν μέσα από τα βάθη της συνειδήσεώς του. Τις φωνές αυτές τις φοβάται. Γι' αυτό και ζει άδιάκοπα έξω από τον έαυτό του, στην κατάσταση άκριβώς που ζούσε ό άσωτος υίος πριν από τη μεταστροφή του, έως ότου δηλαδή «**έλθη εις έαυτόν**» (Λουκ., ιε' 17). Καταφεύγει στην εύκολη λύση της φυγής.

Διηγείται κάποιος: «Έκανα με τη γυναίκα μου περίπατο μέσα στο δάσος, όταν ξαφνικά έφτασαν στα αυτιά μου οί ήχοι από ένα φορητό ράδιο που κάποιος νεαρός, πε-

ριπατητής κι αυτός, είχε κρεμασμένο στον ώμο του. “Κοίταξε, μου είπε η γυναίκα μου: Φοβάται να ακούσει το τραγούδι των πουλιών”. Πιστεύω πώς έκανε λάθος. Φοβόταν να διακινδυνεύσει να βρεθεί, έστω και για μία στιγμή, μόνος με τον εαυτό του. Γιατί, πώς να εξηγήσω διαφορετικά το γεγονός ότι άνθρωποι αναπτυσσόμενοι πνευματικά προτιμούν να περνούν τον καιρό τους παρακολουθώντας τις θορυβώδεις διαφημίσεις της τηλεόρασης παρά μένοντας μόντοι; Πώς άλλωστε, εκτός από το ότι αυτό τους βοηθάει να μη σκέπτονται;».

Η περίπτωση μιλάει τόσο εύγλωττα. Τί άλλο θα μπορούσε να είναι ή έξοχή, παρά μια ευκαιρία θαυμασμού και έσωτερικού διαλόγου; Πράγμα, δυστυχώς, καθόλου εύκολο για την θορυβώδη και έξωστρεφή εποχή μας. Πώς να μπορέσει κανείς να μιλήσει ειλικρινά με τον εαυτό του, να διαλεχθεί αδελφικά με τους συνανθρώπους του, αφού δεν έμαθε να μιλάει με τον Θεό; Από τη στιγμή που ο άνθρωπος αρνείται τον Θεό και απομακρύνεται από κοντά Του, απομακρύνεται και από τον εαυτό του και από

Ο σύγχρονος άνθρωπος φοβάται πρώτα τον εαυτό του, γι' αυτό και τον αποφεύγει. Φεύγει από κοντά του με μια αδιάκοπη στροφή προς τα έξω. Κάνει το πᾶν, για να αποφύγει τον έσωτερικό διάλογο, τον αυτοέλεγχο, την αυτοεξέταση, την αυτοκριτική. Έπιζητεί τον θόρυβο, για να μην ακούει τις μυστικές φωνές που αναπνδούν μέσα από τα βάθη της συνειδήσεώς του. Τις φωνές αυτές τις φοβάται. Γι' αυτό και ζει αδιάκοπα έξω από τον εαυτό του, στην κατάσταση ακριβώς που ζούσε ο άσωτος υιός πριν από τη μεταστροφή του, έως ότου δηλαδή «**ἔλθῃ εἰς ἑαυτὸν**» (Λουκ., ιε' 17). Καταφεύγει στην εύκολη λύση της φυγῆς.

το περιβάλλον του. Φόβο του προκαλεί ο Θεός, γι' αυτό φοβάται τον εαυτό του και τους γύρω του.

Έτσι, καταφεύγει στην εύκολη λύση της φυγῆς. Άνοίγει το ράδιο, επειδή φοβάται να ανοίξει διάλογο με τον εαυτό του. Αλλά μια τέτοια λύση δεν είναι ούτε έξοδος ούτε διέξοδος. Είναι είσοδος στη φυλακή της πειστικής μοναξιάς. Η λύση δεν είναι άλλη από τη συμφιλίωση με τον Θεό της αγάπης, «**τῆς τελείας αγάπης**» που «**ἔξω βάλλει τὸν φόβον**» (Α' Ἰωάν., δ' 18).

G.B.M.

ΗΜΕΡΙΔΑ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

Με άφορη τὸ πολυσυζητημένο θέμα τῶν προωθούμενων ἀλλαγῶν στὴ διδασκαλία καὶ τὴν ὕλη τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωσὴ Ἐπιστημόνων καὶ ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωσὴ Ἐκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν διοργάνωσαν στὶς 6 Νοεμβρίου 2016 μείζονα ἐκδήλωση στὴ μεγάλη αἴθουσα ἐκδηλώσεων τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου τοῦ Συλλόγου Ὁρθόδοξου Ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος», μὲ τίτλο: «Ἡ νομικὴ κατοχύρωσις τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν». Κεντρικοὶ εἰσηγητὲς ἦταν οἱ ἔγκριτοι νομικοὶ Ἀπόστολος Βλάχος, Ἐπίτιμος Πρόεδρος Ἐφετῶν, καὶ Γεώργιος Κρίσπας, Διδάκτωρ Συνταγματικοῦ Δικαίου. Πρόκειται γιὰ τοὺς δύο νομικοὺς οἱ ὅποιοι μὲ δύο πολυσυζητημένες Γνωμοδοτήσεις τοὺς (μὲ ἡμερομηνίες 26 Σεπτεμβρίου 2016 καὶ 12 Ὀκτωβρίου 2016 ἀντίστοιχα) ἔθεσαν ὑπεύθυνα τὸ θέμα τῆς ἀντισυνταγματικότητας τῶν προωθούμενων μεταρρυθμίσεων καὶ τῆς δυνατότητας –ἢ καὶ ὑποχρέωσης– τῶν ἐκπαιδευτικῶν νὰ ἀρνηθοῦν νὰ τὶς ἐφαρμόσουν.

Τὴν ἐκδήλωση προλόγισε καὶ συντόνισε ὁ θεολόγος κ. Ἰωάννης Ἀγγελόπουλος καὶ ἔκλεισε ὁ θεολόγος κ. Ἰωάννης Μαρκότσπς. Ἐκ μέρους τῆς Πανελληνίας Ἐνώσεως Θεολόγων χαριετισμὸ ἀπιύθυνε ὁ θεολόγος κ. Λέων Μπράνγκ.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 2016 ἐπεβλήθησαν διὰ ὑπουργικῆς ἀποφάσεως νέα προγράμματα σπουδῶν τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στὰ Δημοτικά, Γυμνάσια καὶ Λύκεια τῆς χώρας μας. Τὰ νέα προγράμματα σπουδῶν δὲν συνοδεύοντο καὶ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα σχολικὰ βιβλία, γιὰ πρώτη φορὰ στὰ ἐκπαιδευτικὰ χρονικά, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ ὁδηγίες πρὸς τοὺς διδάσκοντες καὶ βιβλίο τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σὲ ψηφιακὴ μορφή, ἀνηρτημένο στὸ διαδίκτυο.

Τὰ προγράμματα σπουδῶν γιὰ τὰ Δημοτικά καὶ τὰ Γυμνάσια εἶχαν διδαχθῆ πιλοτικῶς γιὰ ὀλίγα χρόνια ἀπὸ τὸ ἔτος 2011 καὶ ἐπεκρίθησαν ἀπὸ μεμονωμένους θεολόγους, ἀπὸ ἐπιστημονικὰ συνέδρια¹, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀλλοιοῦντα τὴν ὀρθόδοξο χριστιανικὴ ἀγωγή, τὴν ὁποία μέχρι πρὸ τίνος ἐθεράπευε τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα. Τὰ προγράμματα σπουδῶν τοῦ Λυκείου εἶναι μὲν καινούργια, ἀλλὰ ἀκολουθοῦν ἐν πολλοῖς τὴν φιλοσοφία, θεολογία καὶ μεθοδολογία τῶν προγραμμάτων Δημοτικοῦ καὶ Γυμνασίου.

Σημαντικὸ ἐμπόδιο στὴν ἐπιδιωκομένη ἀλλαγὴ τοῦ χαρακτήρος τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ἀποτελεῖ ἡ νομικὴ κατοχύρωσις του. Γιατὶ νομικῶς δὲν μπορεῖ ὁ ὁποιοσδήποτε Ὑπουργὸς Παιδείας νὰ μεταβάλλῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν; Γιατὶ δὲν μπορεῖ ἡ πράξις αὐτὴ νὰ χαρακτηρίζεται ὡς συνταγματικὴ καὶ σύννομος; Στὴν διερεύνησι αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων θὰ μᾶς διαφωτίσουν οἱ ἀκολουθοῦσες εἰσηγήσεις δύο καταξιωμένων νομικῶν καὶ θὰ καταδείξουν τὴν νομικὴ θέσι τοῦ μαθήματος, ὅπως ὀρίζεται ἀπὸ τὸ ἰσχύον Σύνταγμα καὶ τοὺς ἐφαρμοστικούς Νόμους γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν Ἐκπαίδευσι, τοὺς ὁποίους αὐτὸ ἐπιβάλλει.

Στὸν ἰδεολογικὸ πόλεμο κατὰ τοῦ ὀρθόδοξου μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ὑπάρχει ἀντίλογος, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Διοικούσης Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πανελληνίου Ἐνώσεως Θεολόγων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς λειτουργοὺς τῆς Δικαιοσύνης καὶ θεράποντες τῆς νομικῆς Ἐπιστήμης, οἱ ὅποιοι διασφύζουν ἐντὸς τοὺς τὸν κοινὸν νοῦ καὶ τὴν ὀρθόδοξο πίστι. Ἄς τοὺς ἀξιοποιήσωμε.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

1 Βλ. Σωτηρίου Μιχελουδάκη - Εὐαγγέλου Πετρίτ (ἐπιμ.), *Τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν. Πρακτικὰ Πανελληνίου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου* (Θεσσαλονίκη 2014).

Η ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω την Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων της Αδελφότητας Θεολόγων «ΖΩΗ» για την τιμή που μου έκανε για την ανάπτυξη από μέρος μου, σε περιορισμένο, κατ' ανάγκη, χρόνο, του θέματος της νομικής κατοχύρωσης του μαθήματος των Θρησκευτικών. Ένός θέματος τόσο ιδιαίτερα σημαντικού, όσο και επίκαιρου, λόγω της από ικανού ήδη χρόνου, έπιμόνως και συστηματικώς, επιχειρουμένης και ήδη κορυφωθείσης προσπάθειας αποδόμησης του μαθήματος αυτού και μετατροπής του σε ένα πολυθρησκευτικό μείγμα 8-9 θρησκευμάτων, συγχρόνως διδασκομένων.

Η Ελληνική Πολιτεία, θεωρούσα ότι η Όρθοδοξία υπήρξε και είναι το άκαταγώνιστο και ασφαλές στήριγμα του Έθνους και της Πατρίδας μας, έχει θεσπίσει με διατάξεις όλων των Ελληνικών Συνταγμάτων και της κοινής νομοθεσίας της την νομική κατοχύρωση του Όρθοδόξου Χριστιανικού μαθήματος των Θρησκευτικών από το έτος 1836 μέχρι

σήμερα συνεχώς και αδιαλείπτως.

Συγκεκριμένα, με τη διάταξη του άρθρου 16 § 2 του ισχύοντος Συντάγματος όρίζεται ότι η Παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό, μεταξύ των άλλων που αναφέρονται στη διάταξη αυτή, την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων. Προηγουμένως, με το άρθρο 3 § 1, εδάφ. α' και β' του Συντάγματος όρίζεται ότι «Επικρατούσα Θρησκεία στην Ελλάδα είναι η Θρησκεία της Ανατολικής Όρθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Όρθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ήμων Ίησού Χριστό ... τηρεί άπαρασάλευτα τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις».

Πρέπει δε να τονισθεί ιδιαίτερα ότι οι Συνταγματικές αυτές διατάξεις αποτελούν έκδηλώσεις της νομικής ενέργειας του Προομίου του Συντάγματος, που έχει ως εξής:

«Εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας καὶ Ὁμοου-

Ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία, θεωροῦσα ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία υπήρξε καὶ εἶναι τὸ ἀκαταγώνιστο καὶ ἀσφαλὲς στήριγμα τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Πατρίδας μας, ἔχει θεσπίσει μὲ διατάξεις ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν Συνταγμάτων καὶ τῆς κοινῆς νομοθεσίας της τὴν νομικὴ κατοχύρωση τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανικοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1836 μέχρι σήμερα συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως. Συγκεκριμένα, μὲ τὴν διάταξη τοῦ ἀρθροῦ 16 § 2 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος ὀρίζεται ὅτι ἡ Παιδεία ἀποτελεῖ βασικὴ ἀποστολὴ τοῦ Κράτους καὶ ἔχει σκοπὸ, μεταξύ τῶν ἄλλων ποὺ ἀναφέρονται στὴν διάταξη αὐτή, τὴν ἀνάπτυξη τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης τῶν Ἑλλήνων.

σίου και Ἀδιαιρέτου Τριάδος».

Ἀποτελεῖ δὲ τὸ Προοίμιο αὐτὸ ἀναπόσπαστο τμήμα τοῦ Συντάγματος καὶ ἔχει δημοσιευθεῖ μὲ τις λοιπὲς συνταγματικὲς διατάξεις στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ὡς ἓνα ἐνιαῖο ὄλο, ἀφοῦ πρὶν ἀπὸ τὸ Προοίμιο προτάσσονται οἱ λέξεις:

«ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ»

Ἐξ ἄλλου, μὲ τὴ διάταξη τοῦ ἄρθρου 1 § α' τοῦ βασικοῦ νόμου 1566/1985, μὲ τὸν ὁποῖο ρυθμίζεται ἡ δομὴ καὶ ἡ λειτουργία τῆς Πρωτοβάθμιας καὶ Δευτεροβάθμιας Ἐκπαίδευσης, ὁρίζεται ὅτι σκοπὸς τῆς ἐκπαίδευσης τῶν δύο αὐτῶν βαθμίδων εἶναι, εἰδικότερα, νὰ ὑποβοηθῆ τοὺς μαθητὲς, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, «νὰ διακατέχονται ἀπὸ πίστη στὰ γνήσια στοιχεῖα τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης». Ἀκολούθως, μὲ τὸ ἄρθρο 6 § 2 τοῦ ἰδίου νόμου ὁρίζεται ὅτι τὸ Λύκειο ιδιαίτερα βοηθεῖ τοὺς μαθητὰς, μεταξὺ τῶν ἄλλων, «νὰ συνειδητοποιοῦν τὴ βαθύτερη σημασία τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ ἠθους».

Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν §§ 1α' καὶ 2β' τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ ἰδίου νόμου 1566/1985 προκύπτει ὅτι μεταξὺ τῶν βασικῶν συντελεστῶν πρὸς ἐπίτευξη τῆς Ὄρθοδόξου Χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶναι τὰ Ἀναλυτικὰ Προγράμματα Σπουδῶν καὶ τὰ σχολικὰ βιβλία, ἐνῶ μὲ τις διατάξεις αὐτὲς ἐναρμονίζεται καὶ ἡ διάταξη τοῦ ἄρθρου 7 § 1 τοῦ νεώτερου νόμου 2525/1997.

Πρέπει δὲ νὰ λεχθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι ὁ ἐν λόγῳ δομικὸς γιὰ τὴν Ἐκπαίδευση νόμος 1566/1985 δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καταργηθεῖ ἢ νὰ τροποποιηθεῖ, γιὰτὶ ἀποτελεῖ στὴν πράξη ἐφαρμογὴ τοῦ ἄρθρου 16 § 2 τοῦ Συντάγματος. Ἐὰν δὲ καταργηθεῖ ἢ τροποποιηθεῖ, θεωρεῖται ὡς μὴ καταργηθεῖς ἢ τροποποιηθεῖς, ὅπως αὐτὸ γίνεται δεκτό, τόσο ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ θεωρία (Γ. Κρίππας κ.ἄ.), ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ νομολογία τοῦ Συμβουλίου

τῆς Ἐπικρατείας, τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τοῦ Ἐφετείου Ἀθηνῶν.

Πέραν δὲ αὐτῶν, μὲ τὸ ἄρθρο 2 τοῦ πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στὴν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρώπου τοῦ ἔτους 1950 ἐπιβάλλεται στὰ συμβληθέντα Κράτη, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἡ Ἑλλάδα, ἡ ὑποχρέωση νὰ ἐξασφαλίζουν τὸ δικαίωμα τῶν γονέων νὰ μορφώνονται τὰ τέκνα τοὺς σύμφωνα μὲ τις φιλοσοφικὲς καὶ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν γονέων τοὺς. Ἡ παραπάνω Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση καὶ τὸ προλεχθέν Πρωτόκολλο σὲ αὐτὴ ἔχουν ἐπικυρωθεῖ κατὰ τὸ ἄρθρο 28 § 1 τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος, ἀρχικὰ μὲ τὸ νόμο 2329/1953 καὶ ἐκ νέου μὲ τὸ Ν. Δ/μα 53/1974, καὶ ἔτσι ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ Δικαίου καὶ ὑπερισχύουν κάθε ἄλλης ἀντίθετης διατάξεως νόμου κατὰ τὴν ρητὴ διάταξη τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου 28 § 1 τοῦ Συντάγματος.

Ἐκτὸς τῶν παραπάνω ἐκτιθεμένων, κατὰ τὴ διάταξη τοῦ ἄρθρου 4 § 1 τοῦ Συντάγματος, «Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου», πρᾶγμα ποὺ ἔχει ιδιαίτερη σημασία ἀναφορικὰ μὲ τὸ ὑπαρκτὸ ἐνταῦθα ζήτημα τῆς ἴσης μεταχείρισης τῶν Ὄρθοδόξων Χριστιανῶν γονέων καὶ μαθητῶν μὲ τοὺς μὴ Ὄρθοδόξους γονεῖς καὶ μαθητὲς.

Νὰ προστεθεῖ ἀκόμη ὅτι κατὰ τὸ ἄρθρο 13 § 2, ἐδαφ. γ' τοῦ Συντάγματος ὁρίζεται ὅτι «Ὁ προσπλυτισμὸς ἀπαγορεύεται», ἐνῶ μὲ τὸ ἄρθρο 4 § 2 τοῦ ἰσχύοντος ἀναγκαστικοῦ νόμου 1363/1938 προσδιορίζεται εἰδικότερα ἡ ἔννοια τοῦ προσπλυτισμοῦ ὡς ποινικοῦ ἀδικήματος, μὲ ἐνδεικτικὴ ἐκεῖ ἀναφορὰ περιπτώσεων προσπλυτισμοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἡ διὰ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἀπειρίας ἄμεση ἢ ἔμμεση προσπάθεια πρὸς διείσδυση στὴ θρησκευτικὴ συνείδηση ἑτεροδόξων πρὸς τὸν σκοπὸ μεταβολῆς τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, ἐνῶ μὲ τὴν § 3

*Μὲ τὸ ἄρθρο 2 τοῦ πρώτου
Πρόσθετου Πρωτοκόλλου
στὴν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση
Δικαιωμάτων τοῦ
Ἀνθρώπου τοῦ ἔτους 1950
ἐπιβάλλεται στὰ
συμβληθέντα Κράτη,
μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι
καὶ ἡ Ἑλλάδα,
ἡ ὑποχρέωση νὰ
ἐξασφαλίζουν τὸ δικαίωμα
τῶν γονέων νὰ
μορφώνονται τὰ τέκνα τους
σύμφωνα μὲ τὶς
φιλοσοφικὲς καὶ
θρησκευτικὲς πεποιθήσεις
τῶν γονέων τους.*

τοῦ ἰδίου ἄρθρου ὀρίζεται ὅτι ἡ τέλεση προσπλυτισμοῦ σὲ σχολικὲς μονάδες θεωρεῖται ὡς ἰδιαίτερα ἐπιβαρυντικὴ περίπτωση.

Ἐξ ἄλλου, μὲ τὸ ἄρθρο 2 α' τοῦ νόμου 590/1977 περὶ τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὀρίζεται ὅτι ἡ Διαρκὴς Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Δ.Ι.Σ): «Παρακολουθεῖ τὸ δογματικὸ περιεχόμενον τῶν διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Στοιχειώδους καὶ Μέσης Ἐκπαίδευσως προοριζομένων Διδακτικῶν βιβλίων τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν».

Ἀκολουθῶς, στὸ ἴδιο ἄρθρο 9, ζ', ἐδάφ. 2, τοῦ νόμου ὀρίζεται ὅτι, εἰς περίπτωση διαταράξεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δι' ἑτεροδιδασκαλίας, ἡ Δ.Ι.Σ ζητεῖ τὴν ἐπέμβαση τῶν Ἀρμοδίων Ἀρχῶν.

Ἄς σημειωθεῖ ἐνταῦθα ὅτι ὁ νόμος αὐτός (590/1977), ποὺ ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸς στὴν πράξη ἐφαρμογὴ τοῦ ἄρθρου 16 § 2

τοῦ Συντάγματος, οὔτε καταργεῖται οὔτε τροποποιεῖται, ὅπως καὶ ὁ παραπάνω νόμος 1566/1985 κατὰ τὰ εἰδικότερα ἐκεῖ ἐκτεθέντα σχετικῶς.

Ἐπειδὴ ἀπὸ τῆ μελέτη τοῦ περιεχομένου τῶν ὑπ' ἀριθμ. 143575/Δ2/2016 καὶ 143579/Δ/2016 Ἀποφάσεων τοῦ Ὑπουργοῦ Παιδείας Φ.Ε.Κ Β' τῆς 13/2/2016, στὶς ὁποῖες περιέχονται τὰ Προγράμματα Σπουδῶν στὸ Δημοτικὸ καὶ τὸ Γυμνάσιο, ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, καὶ στὸ Γενικὸ Λύκειο ἡ δεύτερη, προκύπτουν τὰ ἑξῆς: Μὲ τὰ Προγράμματα αὐτὰ θεσπίζεται ἓνα πολυθρησκευτικὸ μείγμα, τὸ ὁποῖο ἔχει ὡς βάση τὴν τεχνικὴ ἐπιφανειακὴ σύγκλιση τῶν τριῶν δογμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ ἄλλα 5-6 θρησκευόμενα, ἡ δὲ διδασκαλία ὧν αὐτῶν θὰ γίνεταὶ συγχρόνως καὶ στὴν οὐσία καὶ κατ' ἀποτέλεσμα ἰσοτίμως. Τὸ πολυθρησκευτικὸ αὐτὸ κρᾶμα ὀδηγεῖ σὲ ἐσφαλμένα ἐπιστημονικὰ καὶ θεολογικὰ συμπεράσματα, δημιουργεῖ σύγχυση στοὺς μαθητὲς, τοὺς ὀδηγεῖ στὸν συγκρητισμὸ Θρησκευτῶν καὶ εἶναι ἀσύμβατο μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ἀφοῦ μὲ τὴ διδασκαλία του καταργεῖται στὴν πράξη ὁ Χριστοκεντρικὸς χαρακτήρας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, καὶ τὸ μάθημα μετατρέπεται σὲ ἀνθρωποκεντρικὸ, συγκρητιστικὸ, ἐπιχειρουμένης ἔτσι τῆς μεταβολῆς τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς συνείδησης τῶν μαθητῶν σὲ συγκρητιστικὴ, ἀντὶ τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς ἀνάπτυξίς της, ποὺ ἀπαιτεῖ τὸ Σύνταγμα καὶ γενικῶς ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία, πρᾶγμα ποὺ στοιχειοθετεῖ στὴν προκεμμένη περίπτωση τὸ ποινικὸ ἀδίκημα τοῦ προσπλυτισμοῦ, κατὰ τὰ προλεχθέντα, ἔνεκα τῆς ἐπιχειρουμένης, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἐκμετάλλευσής τῆς ἀπειρίας τῶν μαθητῶν καὶ τῆς παραπλανητικῆς ἐμφανίσεως τοῦ μαθήματος αὐτοῦ ὡς κατὰ βάση Ὁρθοδόξου.

Ἐξ ἄλλου, ὅλα αὐτὰ γίνονται ἤδη πιλοτικά, μὲ τὰ παραπάνω Προγράμματα

Καταργείται στην πράξη ό Χριστοκεντρικός χαρακτήρας του μαθήματος των Θρησκευτικών, και τὸ μάθημα μετατρέπεται σὲ ἀνθρωποκεντρικό, συγκρητιστικό, ἐπιχειρουμένης ἔτσι τῆς μεταβολῆς τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς συνείδησης τῶν μαθητῶν σὲ συγκρητιστική, ἀντὶ τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς ἀνάπτυξίς της, πού ἀπαιτεῖ τὸ Σύνταγμα καὶ γενικῶς ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία, πρᾶγμα πού στοιχειοθετεῖ τὴν προκειμένη περίπτωση τὸ ποινικὸ ἀδίκημα τοῦ προσηλυτισμοῦ, κατὰ τὰ προλεχθέντα, ἔνεκα τῆς ἐπιχειρουμένης, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἐκμετάλλευσης τῆς ἀπειρίας τῶν μαθητῶν καὶ τῆς παραπλανητικῆς ἐμφάνισης τοῦ μαθήματος αὐτοῦ ὡς κατὰ βάση Ὁρθοδόξου.

Σπουδῶν, σὲ βάρος τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν μαθητῶν καὶ τῶν ἐχόντων τὴν ἐπιμέλειά τους, τῶν γονέων τους, ἢ ὅποια ἐπιμέλεια περιλαμβάνει, ὡς προελέχθη, καὶ τὴν θρησκευτικὴ ἀγωγή τῶν τέκνων τους. Ἀντιθέτως, ὅμως, ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὴν πολυθρησκευτικὴ - συγκρητιστικὴ ὡς ἄνω διδασκαλία οἱ Μουσουλμάνοι μαθητές, λόγῳ τῆς ἐφαρμοζομένης ὡς πρὸς αὐτοὺς Συνθήκης τῆς Λωζάνης, καθὼς καὶ οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ μαθητές, ἔνεκα εἰδικῆς δι' αὐτοὺς νομοθετικῆς ρυθμίσεως, ὑφισταμένης ἔτσι τὴν προκειμένη περίπτωση ἄνισης μεταχείρισης σὲ βάρος τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν μαθητῶν καὶ γονέων τους κατὰ παράβαση τῆς ἀνωτέρω διατάξεως τοῦ ἄρθρου 4 § 1 τοῦ Συντάγματος.

Τέλος, καὶ μὲ βάση τὴν προαναφερθεῖσες διατάξεις τοῦ ἄρθρου 9 § 1, στοιχ. ε' καὶ ζ', ἐδάφιο 2α, τοῦ νόμου 590/1977 Περὶ τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν ὄψει τῆς ἐνεργουμένης ὡς ἄνω ἑτεροδιδασκαλίας σὲ μέλη της (Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος),

ἦτοι σὲ Ὁρθοδόξους Χριστιανούς μαθητές, δύναται ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος νὰ ζητήσει τὴν ἐπέμβαση τῶν ἀρμοδίων Ἀρχῶν, διοικητικῶν, δικαστικῶν, ἀσκοῦσα ἔτσι τὸ ἀναφαίρετο ἀτομικὸ δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς τῆς Ἐλευθερίας, δικαίωμα πού ἀναγνωρίζεται σὲ ὅλα τὰ φυσικὰ καὶ νομικὰ πρόσωπα, πού εἶναι φορεῖς αὐτοῦ, ὅπως εἶναι καὶ οἱ ἄλλες ἀναγνωριζόμενες ὡς γνωστὲς Ἐκκλησίες καὶ οἱ Θρησκευτικὲς Ὁργανώσεις, σύμφωνα μὲ τὰ ἄρθρα 13 § 1 τοῦ Συντάγματος, 9 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συμβάσεως Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Χάρτας Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων (Γ. Κρίππας: «Τὸ ἀτομικὸ δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τῆς Ἐκκλησίας νὰ καθορίζει ἢ ἴδια τὴν ὕλη τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν»).

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Φ. ΒΛΑΧΟΣ
Ἐπίτιμος Πρόεδρος Ἐφετῶν

ΚΑΤΑ ΠΟΣΟΝ ΤΟ ΝΕΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΥΝΙΣΤΑ ΑΕΙΟΠΟΙΝΟ ΠΡΑΞΗ¹

(ἠθικὴ αὐτουργία εἰς τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ ἐντὸς σχολείων,
πράξις τὴν ὁποίαν ὁ νόμος θεωρεῖ ὡς ἰδιαιτέρως ἐπιβαρυντικὴν περιπτώσιν)

«Θέλετε καταβάλλει θεμέλιον τῆς παιδείας εἰς τὰς ἀπλὰς ψυχὰς τῶν παίδων τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, ποὺ εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς σοφίας, καὶ στοιχειοῦντες αὐτοὺς εἰς τὴν ἀληθινὴν παιδείαν, τὴν εὐσέβειαν, θέλετε τοὺς διδάσκει τὴν ἱερὰν κατήχησιν, ἐκ τῆς ὁποίας μνούμενοι τὰ ἀληθινὰ τοῦ χριστιανοῦ χρέη θέλουσιν διδάσκεσθαι καὶ τὰ τοῦ ἀγαθοῦ πολίτου καθήκοντα διὰ τῆς ἠθικῆς προσαρμοζομένης εἰς τὸν οὐράνιον νόμον τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου»

Ἰωάννης Καποδίστριας

(Οδηγίαι πρὸς τοὺς διδασκάλους τῆς ἐπικρατείας)

Παραθέτω ἐν εἴδει ὑποτίτλου ἀπόσπασμα τῆς ὡς ἄνω ἐπιστολῆς τοῦ Ἰω. Καποδίστρια πρὸς τοὺς διδασκάλους τῶν σχολείων ἀπλῶς διὰ λόγους ἱστορικούς. Διὰ νὰ ὑπενθυμίσω δηλ. ποῖος εἰσήγαγε πρῶτος τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα (τὰ ὁποῖα ἐπίσης ὁ ἴδιος τὸ πρῶτον ἱδρύσεν) καὶ ποῖο τὸ περιεχόμενό του, ποὺ καθόρισε. Ἄξιζει νὰ ἐπισημάνω ἐπίσης ὅτι ὁ Καποδίστριας ἦταν καὶ ὁ ἱδρῦσας τὸ πρῶτο Ὑπουργεῖο («Γραμματεία» τὸ ὄνομαξε) ἀρμόδιο ἐπὶ τῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, τίτλος καὶ ἀρμοδιότης ποὺ διατηροῦνται μέχρι σήμερον εἰδικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν

Ἑλλάδα (εἰς τὰ λοιπὰ κράτη ἡ ἀρμοδιότης ἐπὶ τῶν θρησκευμάτων ὑπάγεται εἰς τὰ Ὑπουργεῖα Πολιτισμοῦ καὶ ὄχι εἰς τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας). Καὶ ἐπίσης νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι τὴν ἰκανότητα, τὴν εὐφυΐαν, τὴν διορατικότητα καὶ τὴν συμβολὴν τοῦ Καποδίστρια εἰς τὴν ὁργάνωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους κανεὶς δὲν ἀμφισβήτησε μέχρι σήμερον οὐδὲ ἐπ' ἐλάχιστον. Ἐπομένως, καὶ οἱ ὡς ἄνω σκέψεις του πρέπει νὰ δεχθούμε ὅτι διατηροῦν τὴν ἀξίαν τους.

Εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παρούσης μελέτης ἐπισημαίνω κατ' ἀρχὰς ὅτι ἤδη διὰ παλαιότερας καὶ ad hoc μελέτης μου (Κρίππα, «Τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ ἰδίᾳ ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικῆς αὐτουργίας», *Ποινικὰ Χρονικά*, Α', σελ. 313 ἐπ.) ἔχω ἀναλύσει, ἐπεξεργασθεῖ καὶ ἀναπτύξει τὴν οὐσίαν καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλυτισμοῦ, ὡς καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς αὐτουργίας καὶ τὴν νομικὴ θεμελίωσιν τῆς ποινικῆς εὐθύνης τοῦ ἠθικοῦ αὐτουργοῦ τοῦ ἐν λόγῳ ἐγκλήματος. Ἐπομένως, παραθέτω ἐδῶ λίαν συνοπτικῶς τὰ ἐν λόγῳ στοιχεῖα καὶ παραπέμπω διὰ περισσότερας καὶ εἰδικότερας λεπτομέρειας εἰς τὴν ὡς ἄνω μελέτην μου, καὶ τοῦτο πρὸς ἀποφυγὴν ἀσκοπῶν ἐπαναλήψεων. Προσθέτω μόνον

1 Σ.Σ. Ἡ εἰσήγησις τοῦ κ. Κρίππα βασίσθηκε σὲ παλαιότερην, ἀναλυτικὴν δημοσίευσίν του ἐπὶ τοῦ θέματος [*Ἐπιθεώρησις Δημοσίου καὶ Διοικητικοῦ Δικαίου* 58 (2014), 679-697], τὴν ὁποία καὶ δημοσιεύομε ἐδῶ μὲ κάποιες τροποποιήσεις.

ἀναλυτικότερον τις ἐν τῷ μεταξύ νομολογιακῆς καὶ βιβλιογραφικῆς ἐξελίξεις, ἰδίᾳ ὅσες παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον διὰ τὴν περίπτωσή μας.

Κατ' ἀρχάς, ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ διενέργεια προσπλητισμοῦ συνιστᾷ ἀξιοπoino πράξη καὶ τιμωρεῖται ὑπὸ τῶν ἄρθρων 4 καὶ 5 τοῦ ν. 1363/38, ὡς ἐτροποποιήθησαν ὑπὸ τῶν ἄρθρων 2 καὶ 3 τοῦ ν. 1672/39. Θέμα συνταγματικότητας τῆς ἀπαγορεύσεως καὶ τιμωρίας τοῦ προσπλητισμοῦ δὲν ἀνακύπτει, καθ' ὅσον τὸ ἴδιο τὸ Σύνταγμα εἰς τὸ ἄρθρον 13 παρ. 2 in fine ἀπαγορεύει καὶ αὐτὸ τὸν προσπλητισμό. Μάλιστα, θὰ προσέθετα ὅτι ἡ διάταξη αὐτὴ ἔχει συνταγματικὴ βάση (ἐκδίδεται κατὰ συνταγματικὴν ἐπιταγήν) καὶ δὲν ἐπιτρέπεται οὔτε νὰ καταργηθεῖ οὔτε νὰ ἀποδυναμωθεῖ (π.χ. νὰ καταστῆσει τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλητισμοῦ πταῖσμα ἢ νὰ καθόριζε ὅτι διώκεται κατ' ἔγκληση κ.λπ.). Ἐὰν συνέβαινε κάτι τέτοιο, ὁ νέος νόμος θὰ ἦταν ἀνεφάρμοστος καὶ θὰ ἴσχυε ὁ παλαιός. Αὐτὸ ἄλλωστε ἔχει καθοριστεῖ καὶ θεσμοθετηθεῖ παγίως καὶ νομολογιακῶς καὶ βιβλιογραφικῶς¹.

1 ΑΠ 284/2004 ΝοΒ 2005 σελ. 283. ΑΠ 1731/2002 ΝοΒ 2003 σελ. 1225. ΣτΕ 2056/2000 ΔιΔικ 2001 σελ. 87. *Κρίππα*, «Νομοθετικὸ κενὸ συνταγματικῶς ἀνεπίτρεπτο καὶ ἐντεῦθεν ὑποχρεώσεις τῆς κρατικῆς Διοικήσεως» εἰς ΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, 1989 σελ. 335 ἐπ. *Καλλιαντέρη - Τουτσιαράκη*. Ἡ ἀρχὴ τῆς νομιμότητας, Ἐπιθ. Διμ. Διοικ. Δικ. 2001 σελ. 28. *Ribes*, Existe-il un droit à la norme? Contrôle de constitutionnalité et omission législative, REVUE BELGE DU DROIT CONSTITUTIONNEL, 1999 σελ. 237 ἐπ. Ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν Δοικ. Ἐφ. Ἀθ. 743/2006 (ΝοΒ 2007 σελ. 499 ἐπ.) παράλειψη νομοθετίσεως ἀπὸ τὰ ἀρμόδια κατὰ τὸ Σύνταγμα ὄργανα καὶ πρὸς συμμόρφωση τῆς χώρας πρὸς ὑπερκείμενον κανόνα δικαίου (ὅπως εἶναι οἱ συνταγματικῆς διατάξεις καὶ οἱ διατάξεις τῶν διὰ νόμου κυρωθεισῶν διεθνῶν συμβάσεων) γεννᾷ δικαίωμα ἀποζημιώσεως διὰ κάθε θετικὴ ἢ ἀποθετικὴ ζημίᾳ καθὼς καὶ ἀποζημίωση λόγῳ ἠθικῆς βλάβης, διότι πρόκειται περὶ ἀδικοπραξίας. Πρβλ. καὶ *Πουλῆ*, Τὸ ἔννομο ἀγαθὸ ποῦ προστατεύεται μὲ τὸ ἔγκλημα τοῦ

Τὸ δεύτερο στοιχεῖο ποῦ θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω εἶναι ὅτι ἡ προαναφερομένη διάταξη τιμωρεῖ τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλητισμοῦ ὡς κοινὸ ἔγκλημα, χωρὶς δηλ. νὰ τὸ διαχωρίζει ἀπὸ τις λοιπὲς ἀξιοπoines πράξεις ἢ νὰ τὸ θεωρεῖ ἔγκλημα ἰδιότυπο ἢ ἰδιόμορφο. Ἐπομένως, ὅλοι οἱ ὅροι τοῦ Γενικοῦ Μέρους τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὸ ἔγκλημα αὐτό. Καὶ βεβαίως καὶ οἱ διατάξεις περὶ συμμετοχῆς καὶ εἰδικότερον περὶ τιμωρίας τοῦ ἠθικοῦ αὐτουργοῦ, ὡς ἔχω λεπτομερῶς ἀναλύσει εἰς τὴν ὡς ἄνω μελέτην μου, ὅπου καὶ παραπέμπω. Καὶ τοῦτο διότι εἶναι σαφὲς καὶ γνωστὸν ὅτι οἱ ἀσκούντες προσπλητισμὸ σήμερον (κατὰ κανόνα χαμηλοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου καὶ χωρὶς καθόλου γνώσεως θεολογικῆς) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κινεῖται μόνοι τους, ἀλλὰ κάποιος «ἄλλος» (ἢ «ἄλλοι») τοὺς κατευθύνει, δίδοντάς τους λεπτομερεῖς ὁδηγίες καὶ ἐφοδιάζοντάς τους μὲ κάποια παραπλανητικὰ φυλλάδια ἢ μὲ κείμενα ποῦ ἔχουν ἀποστηθίσει καὶ τὰ ἐπαναλαμβάνουν «παπαγαλιστί», χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ αἰτιολογήσουν τις ἀπὸψεις τους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀξιοπoines ἠθικὴ αὐτουργία εἰς τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλητισμοῦ δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ὡς ἄνω συγκεκριμένη περίπτωσιν. Ἀναλόγως, βεβαίως, ὡς ἠθικὸς ἢ καὶ φυσικὸς αὐτουργὸς θὰ τιμωρηθεῖ καὶ ὁ μεθοδεύων ἢ προωθῶν εὐθέως ἢ πλαγίως, ἐντέχνως ἢ ἀτέχνως τὴν διάπραξη τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλητισμοῦ διὰ παντοίων ἄλλων τρόπων, μεθόδων ἢ ἐνεργειῶν, ἐπιδιώκων νὰ ἐξωθήσει κάποιους (ἢ καὶ κάποιον μεμονωμένως) ἀπὸ τοὺς εἰς οὓς ἀπευθύνεται εἰς τὸ νὰ ἀρχίσουν νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν θρησκείαν τους, χωρὶς νὰ τοὺς προσεγγίξει προσωπικῶς, ἀλλὰ ἔχοντας φροντίσει νὰ περιέλθουν εἰς χεῖρας τους

προσπλητισμοῦ (Ποιν. Χρον. ΔΓ' σελ. 222 ἐπ.) εἰδικῶς διὰ τὸ προστατευόμενον ἀγαθὸ ἐπὶ τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλητισμοῦ.

Τὸ νέο πρόγραμμα σπουδῶν τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ποὺ ἔχει ἐκπονήσει τὸ Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτοῦτο ἀποτελεῖ βεβαίως πλήρη ἀνατροπὴ τῶν μέχρι σήμερον ἰσχυόντων καὶ διδασκομένων (ποὺ ἦταν ἡ ὕλη τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Θρησκείας) καὶ εἰσάγει ἓνα μάθημα ἐντελῶς διαφορετικὸ, ἥτοι περιλαμβάνον μίαν πανσπερμίαν θρησκειῶν, καὶ προσθέτει ὅτι τὸ κάνει αὐτό, διὰ τὰ προβληματισθῶν οἱ μαθηταὶ καὶ τὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι ἴσως ἀκολουθοῦν λάθος θρησκείαν, ὥστε τὰ φροντίσουν τὰ τὴν μεταβάλλουν, προσχωροῦντες, ἐννοεῖται, σὲ κάποια ἄλλη θρησκεία.

(ἢ εἰς τὴν ἀκοίην τους, π.χ. διὰ διδασκαλίας κ.λπ.) πλαγίως ἢ εὐθέως, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως στοιχεῖα γραπτὰ ἢ προφορικὰ δημιουργοῦντα προβληματισμὸν ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν τους πεποιθήσεων.

Εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἀξιόποιον περιπτωσιολογίαν εἶναι σαφὲς ὅτι ἐμπίπτει ἀδιαμφισβητήτως καὶ τὸ νέο πρόγραμμα σπουδῶν τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ποὺ προωθεῖ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Ἰνστιτοῦτο τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων καὶ τὸ ὁποῖο συνοδεύεται ἐπίσης καὶ ἀπὸ ἓνα ἄλλο κείμενο ποὺ φέρει τὸν τίτλον «Ὁδηγὸς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ». Τὸ νέο πρόγραμμα σπουδῶν τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ποὺ ἔχει ἐκπονήσει τὸ Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτοῦτο ἀποτελεῖ βεβαίως πλήρη ἀνατροπὴ τῶν μέχρι σήμερον ἰσχυόντων καὶ διδασκομένων (ποὺ ἦταν ἡ ὕλη τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Θρησκείας) καὶ εἰσάγει ἓνα μάθημα ἐντελῶς διαφορετικὸ, ἥτοι περιλαμβάνον μίαν πανσπερμίαν θρησκειῶν, καὶ προσθέτει ὅτι τὸ κάνει αὐτό, διὰ τὰ προβληματισθῶν οἱ μαθηταὶ καὶ τὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι ἴσως ἀκολουθοῦν λάθος θρησκείαν, ὥστε τὰ φροντίσουν τὰ τὴν μεταβάλλουν, προσχωροῦντες, ἐννοεῖται, σὲ κάποια ἄλλη

θρησκεία.

Τὸ ὅτι τὰ κείμενα αὐτά, ἐὰν ἐφαρμοσθῶν, συνεπάγονται τὴν διάπραξη τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλυτισμοῦ (ἀναλόγως περιπτώσεως ὑπὸ ἠθικὴ ἢ ὑπὸ φυσικὴ αὐτοουργία) προκύπτει ἀπὸ ρητὴ νομολογίαν *περιεχομένην εἰς τὸ ἴδιο τὸ κείμενό τους* καὶ δὲν ἀποτελεῖ συμπέρασμα ἢ λογικὸ συλλογισμὸ τοῦ συγγραφέως τῆς παρούσης μελέτης. Βεβαίως, τὰ κείμενα αὐτά εἶναι ὀγκώδη καὶ πολυσέλιδα, ἀρκεῖ ὅμως ἡ παράθεσις ὀρισμένων μικρῶν καὶ μόνον ἀποσπασμάτων πρὸς ἀπόδειξιν τῆς δι' αὐτῶν ἀσκίσεως προσυλητισμοῦ (δηλ. ἀπόπειρας πρὸς μαθητὰς τὰ προβληματισθῶν εἰς τὸ ὅτι ἴσως ἀκολουθοῦν λάθος θρησκεία καὶ τὰ σκεφθῶν μίπως πρέπει τὰ προσχωρήσουν σὲ ἄλλη θρησκεία).

Πρὸς πλήρη ἀπόδειξιν τούτων παραθέτουμε ἐν συνεχείᾳ ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Πρόγραμμα σπουδῶν καὶ ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὸν Ὁδηγὸ ἐκπαιδευτικοῦ. Ἴδου τί ἀναφέρει (μεταξὺ ἄλλων) τὸ Πρόγραμμα σπουδῶν σχετικῶς μὲ τὸ εἰς τί ἀποβλέπει:

«Νὰ ἀφυπνίσῃ τὴν ἀντίληψιν τοῦ μαθητῆ, ὥστε τὰ συνειδητοποιήσῃ τις θρησκευτικὰς προκατανοήσεις του, δηλαδὴ τὴ λανθάνουσα μερικῶς ἀρθρωμένη θρη-

Ίδου τί ἀναφέρει (μεταξύ ἄλλων) τὸ Πρόγραμμα σπουδῶν σχετικῶς μὲ τὸ εἰς τί ἀποβλέπει: «Νὰ ἀφυπνίσει τὴν ἀντίληψη τοῦ μαθητῆ, ὥστε νὰ συνειδητοποιήσει τὶς θρησκευτικὲς προκατανοήσεις του, δηλαδὴ τὴ λανθάνουσα μερικῶς ἀρθρωμένη θρησκευτικὴ του παράδοσι. Νὰ τὸν βοηθήσει νὰ μετακινηθεῖ ἀπὸ τὶς προκατανοήσεις του καὶ νὰ διαλεχθεῖ μὲ τὶς ἀφηνήσεις καὶ τὸ λόγο βασικῶν θρησκευτικῶν, ἀλλὰ καὶ κοσμικῶν παραδόσεων ποὺ ἀρνοῦνται τὴν θρησκευτικὴ ἀλήθεια».

σκευτικὴ του παράδοσι. Νὰ τὸν βοηθήσει νὰ μετακινηθεῖ ἀπὸ τὶς προκατανοήσεις του καὶ νὰ διαλεχθεῖ μὲ τὶς ἀφηνήσεις καὶ τὸ λόγο βασικῶν θρησκευτικῶν, ἀλλὰ καὶ κοσμικῶν παραδόσεων ποὺ ἀρνοῦνται τὴν θρησκευτικὴ ἀλήθεια».

Ίδου ἐπίσης τί ἀναφέρει (μεταξύ ἄλλων) καὶ ὁ συνοδευὼν τὸ ἐν λόγῳ πρόγραμμα Ὁδηγὸς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ:

«Οἱ μαθητὲς εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴν διαποτίζονται σὲ μία θρησκευτικὴ ἀποψη, ὅποτε τὸ προτεινόμενον πρόγραμμα σπουδῶν τοὺς προσφέρει εὐκαιρίες νὰ μελετήσουν καὶ νὰ στοχαστοῦν ἐπάνω σὲ διαφορετικὲς θρησκευτικὲς καὶ φιλοσοφικὲς θεωρήσεις».

Καὶ διὰ νὰ ἐπισημάνουμε σὲ ποῖο βαθμὸ κακῶς νοουμένου «ἐξτρεμισμού» (δηλ. ἀπαραδέκτως ἀκραίων ἀπόψεων) φθάνει τὸ Πρόγραμμα σπουδῶν, ἀρκεῖ νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι θεωρεῖ τὸ σήμερον διδασκόμενον μάθημα τῶν θρησκευτικῶν (τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς θρησκείας διὰ τοὺς ὀρθοδόξους, ἐννοεῖται, μαθητὰς) ὅτι ἀποτελεῖ «χειραγώγησι» αὐτῶν καὶ πρέπει οἱ μαθηταί, νὰ «χειραφετηθοῦν»!!! Ἡ ἀποψη αὐτὴ εἶναι βεβαίως ἀπαραδέκτικη καὶ βαρέως προσβλητικὴ, καθ' ὅσον οὐδέποτε ἔχουμε «χειραγώγησι» μαθητῶν, ὅταν τοὺς διδάσκουμε τὴν θρησκεία τὴν ὁποίαν πρεσβεύουν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν. Ὅπως δὲν ἔχουμε χειραγώγησι, ὅταν εἰς τοὺς Ἑλλήνας μαθητὰς δι-

δάσκουμε τὴν «ἐλληνικὴ» ἱστορία ἢ τὴν «ἐλληνικὴ» γλῶσσα. Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι οἱ συντάκται τοῦ Προγράμματος σπουδῶν, διὰ νὰ «ἐξιδανικεύσουν» τὴν ἰδικὴν τους χειραγώγησι (ἢ ὁποία συνιστᾷ ἀξιοποινη πράξι, ἦτοι τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ), φθάνουν σὲ ἀπίστευτο σημεῖο διαστρωφῆς τῆςπραγματικότητος.

Ἐπισημαίνουμε ἐπ' εὐκαιρία ὅτι τὸ παρὸν θέμα τὸ λύει ὀριστικῶς τὸ ἄρθρον 2 τοῦ Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συμβάσεως Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων. Ἡ διάταξι αὐτὴ ἀναφέρει ὅτι τὰ κράτη - μέλη ὑποχρεοῦνται νὰ διδάξουν εἰς τὰ σχολεῖα τοὺς μαθητὰς σύμφωνα πρὸς τὶς θρησκευτικὲς καὶ φιλοσοφικὲς πεποιθήσεις τῶν γονέων τῶν μαθητῶν. Ὅπως βλέπουμε, λοιπὸν, ἢ ἰδίᾳ ἢ Εὐρωπαϊκὴ Σύμβασι Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων δὲν ἀναγνωρίζει εἰς τοὺς μαθητὰς δικαίωμα νὰ ἀποφασίζουσιν οἱ ἴδιοι ποίας θρησκείας στὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν θὰ διδαχθοῦν. Ὑποχρεοῦνται νὰ διδαχθοῦν τὸ μάθημα ποὺ θὰ προκρίνουν οἱ γονεῖς τους. Δηλ. ὀρθῶς καὶ δικαίως τοὺς θεωρεῖ ἀνήλικους καὶ μὴ ἱκανοὺς εἰσεῖτι νὰ ἀποφασίζουσιν ποίαν θρησκείαν θὰ ἀκολουθήσουν. Ἄλλωστε, εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπὶ περιπτώσεων δι-αζυγίου, ὅπου, ἐὰν ἕκαστος τῶν γονέων ἀνῆκει σὲ διαφορετικὸ θρησκευμα, τὸ δικαστήριον ἀποδίδει τὸ (ἀνήλικον) τέκνον εἰς τὸν γονεῖν ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος πρεσβεύει

τὴν θρησκεία πὸ ἀπαιτεῖ τὸ συμφέρον τοῦ τέκνου. Π.χ., ἡ ἀπὸ 22.7.2010 ἀπόφαση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων (ὑπόθεση Gineitiené κατὰ Λιθουανίας, προσφυγὴ Νο 20739/05, δημοσιευομένη εἰς ἑλλν. μετάφραση εἰς ΝοΒ 2010, σελ. 1815 ἐπ.) ἀναθέτει τὴν γονικὴ ἐξουσία ἀνηλίκου τέκνου εἰς τὸν πατέρα καὶ ὄχι εἰς τὴν μητέρα, διότι ἡ τελευταία προσεχώρησε εἰς τὴν αἴρεση τῶν Μαρτύρων τοῦ Ἰεχωβά, ὅποτε τὸ συμφέρον τοῦ τέκνου ἦταν νὰ παραμείνει εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἀπορρίπτει δὲ τὴν προσφυγὴ τῆς μητέρας, ἰσχυριζομένης ὅτι ἡ τοιαύτη ρύθμιση παραβιάζει τὸ ἀτομικὸν δικαίωμα τῆς ἐπὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου.

Κατόπιν ὄλων τούτων, τίθεται τὸ ἐρώτημα: Πόθεν ἀρύεται τὴν ἐξουσία τὸ Πρόγραμμα τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν νὰ θεωρεῖ τοὺς ἀνηλίκους μαθητὰς ὡς ἐνηλίκους, νὰ τοὺς ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴν γονικὴν ἐξουσία καὶ νὰ τοὺς ἐξωθεῖ εἰς μεταβολὴν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων (δηλ. νὰ τοὺς προσεγγίξει μὲ σκοποὺς *καθαρὰ προσπλυτιστικούς*);

Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ (ἀδιαμφισβητήτου) δεδομένου ὅτι διὰ τοῦ νέου προγράμματος σπουδῶν τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ἀσκεῖται ὑπαίτιως ἀξιόποινος προσπλυτισμός, ἐπισημαίνουμε τὰ κάτωθι στοιχεῖα τοῦ ἐν λόγῳ ἐγκλήματος:

Κατ' ἀρχάς, ἐπισημαίνω ὅτι τὰ πλήρη στοιχεῖα τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλυτισμοῦ ἀναλύονται καὶ ἀναπτύσσονται λεπτομερῶς σὲ προηγουμένην καὶ προα-

ναφερομένην ἐργασίαν μου (*Κρίσιμα*, «Τὸ ἐγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ ἰδίᾳ ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικῆς αὐτουργίας», *Ποινικὰ Χρονικά* Α', σελ. 313 ἐπ.), ὅπου καὶ παραπέμπω. Ἐπισημαίνω ἐδῶ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τοῦ ἐγκλήματος πὸ μᾶς ἐνδιαφέρουν εὐθέως καὶ τὰ ὅποια ἐντοπίζονται εἰς τὰ ἑξῆς:

Ι. Τὸ ἐγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ ὁ (ὡς ἄνω μνημονεύομενος) νόμος τὸ θεωρεῖ «τετελεσμένον ἐν ἀποπειρᾷ». Ἀναφέρει, δηλ., ὅτι τιμωρεῖται διὰ τὸ ἐγκλημα αὐτὸ ὅποιος προβαίνει σὲ *ἄμεσο ἢ ἔμμεσο «προσπάθεια»* (δηλ. ἀπόπειρα) διεισδύσεως εἰς τὴν θρησκευτικὴ συνείδηση ἑτεροδόξων ἐπὶ σκοπῷ μεταβολῆς τοῦ περιεχομένου τῆς. Ἐπομένως, ὁ δράστης θὰ τιμωρηθῆι ὡς διαπράξας ἐγκλημα τετελεσμένον, εὐθὺς ὡς προβῆι εἰς πάσαν πράξιν ἀποτελοῦσαν *ἀρχὴν ἐκτελέσεως*, π.χ. ἀφ' ἧς περιέλθει εἰς τὸν προσπλυτιζόμενον (ἢ εἰς τοὺς προσπλυτιζομένους) σκέψη, προτροπή, προβληματισμός, ἀμφισβήτηση κ.λπ. περὶ ἐνδεχομένης ἀμφισβήτησεως τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων ἢ τῆς θρησκείας εἰς τὴν ὅποιαν ἀνήκει. Ἐπαφὴ τοῦ ὑπαίτιου πρὸς τὸν προσπλυτιζόμενον (ἢ τοὺς προσπλυτιζομένους) δὲν εἶναι ἀπαραίτητη. Ἄλλωστε, τὸ ἐγκλημα αὐτὸ μπορεῖ νὰ διαπραχθῆι καὶ διὰ τοῦ Τύπου, ὅπου ὁ καταχωρήσας ἀξιόποινον δημοσίευμα δὲν ἔρχεται πάντοτε εἰς ἐπαφὴν μὲ προσπλυτιζόμενον ἢ προσπλυτιζομένους. Ἡ τελευταία δὲ αὐτὴ περίπτωσις εἶναι ἡ πλέον συνήθης εἰς τὴν πράξιν. Εἶναι πασίγνωστο μάλιστα

Τὸ θέμα τὸ λύει ὀριστικῶς τὸ ἄρθρον 2 τοῦ Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συμβάσεως Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων. Ἡ διάταξις αὐτὴ ἀναφέρει ὅτι τὰ κράτη - μέλη ὑποχρεοῦνται νὰ διδάξουν εἰς τὰ σχολεῖα τοὺς μαθητὰς σύμφωνα πρὸς τὶς θρησκευτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς πεποιθήσεις τῶν γονέων τῶν μαθητῶν.

Πόθεν ἀρύεται τὴν ἐξουσία τὸ Πρόγραμμα τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν νὰ θεωρεῖ τοὺς ἀνηλίκους μαθητὰς ὡς ἐνηλίκους, νὰ τοὺς ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴν γονικὴν ἐξουσία καὶ νὰ τοὺς ἐξωθεῖ εἰς μεταβολὴν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων (δηλ. νὰ τοὺς προσεγγίζει μὲ σκοποὺς καθαρὰ προσπλυτιστικούς);

ὄτι εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ συνήθως διενεργοῦντες προσπλυτισμὸ ἀνὰ τὰς ὁδοὺς προσφέρουν κατὰ κανόνα ἔντυπα, καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις εὐθὺς μετὰ τὴν προσφορά τοὺς ἀποχωροῦν, ἐπίσης ἀποστέλλουν ἔντυπα ἢ τὰ ἀφήνουν σὲ μέρος ποῦ ἀναμένουν κάποιος νὰ τὰ προσέξει καὶ νὰ τὰ ἀναγνώσει. Ἐπίσης, τὸ παρὸν ἔγκλημα μπορεῖ νὰ διαπραχθεῖ καὶ διὰ τῶν ἠλεκτρονικῶν μέσων ἐνημερώσεως (ραδιόφωνο, τηλεόραση, INTERNET κ.λπ.). Ὑπῆρχε μάλιστα ραδιοφωνικὸς σταθμὸς (δὲν γνωρίζω ἐὰν ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει), ὁ ὁποῖος προσκαλοῦσε ὁπαδοὺς ὀρισμένης αἰρέσεως καὶ διεκίρυσσε ὅτι ὁποῖος προσέλθει εἰς αὐτὴν ἀρκεῖ νὰ πεῖ τὴν φράση «Θεέ μου συγχώρεσέ με», ὁπότε οἱ ἁμαρτίες του συγχωροῦνται αὐτομάτως. Ἡ ἰδίᾳ αἴρεση ἐξέδιδε ἐφημερίδα (δὲν γνωρίζω ἐὰν συνεχίζει νὰ τὴν ἐκδίδει), ἢ ὁποῖα ἔφερε τὸν τίτλον «Χριστιανισμός» καὶ ἢ ὁποῖα δὲν ἦταν οὔτε τῆς Ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας οὔτε τῆς Καθολικῆς οὔτε τῆς Προτεσταντικῆς οὔτε τῆς Ἀγγλικανικῆς οὔτε τῆς Ἀρμενικῆς, καὶ ἢ ὁποῖα διανεμόταν σὲ καταστήματα, τὴν ὥρα ποῦ ἦσαν κλειστὰ (ἐρρίπτετο κάτω ἀπὸ τὴν χαραμάδα τῆς

πόρτας κ.λπ.). Ἐπομένως, ἡ προσωπικὴ ἐπαφὴ τοῦ ὑπαιτίου τοῦ προσπλυτισμοῦ μὲ τὸν προσπλυτιζόμενο δὲν εἶναι ἀπαραίτητη. Ἄλλως, κλασσικὲς μορφές τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλυτισμοῦ θὰ ἔμεναν ἀτιμώρητες, πράγμα ποῦ εὐθέως προκύπτει ἐκ τοῦ νόμου ὅτι ὁ νομοθέτης τὶς περιπτώσεις αὐτὲς οὐδόλως εἶχε σκοπὸ νὰ τὶς ἐξαιρέσει. Ἐπομένως, καὶ εἰς τὴν περίπτωσή μας θὰ πρέπει νὰ καταλήξουμε εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι συνιστᾷ τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ ἢ εἰς τὰ σχολεῖα εἰσαγωγὴ καὶ προώθηση μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν, τὸ ὁποῖον οἱ προτείνοντες καὶ εἰσάγοντες αὐτὸ ρητῶς ὁμολογοῦν ὅτι τὸ εἰσάγουν καὶ τὸ προτείνουν, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως οἱ μαθηταὶ ποῦ θὰ τὸ διδαχθοῦν προβληματισθοῦν καὶ ἀρχίσουν νὰ ἀμφισβητοῦν τὸ κύρος καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς θρησκείας εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκουν καὶ ἐπίσης ἀρχίσουν νὰ προσβλέπουν πρὸς ἄλλην θρησκείαν, ὑπολογίζοντας ὅτι εἶναι ἐγκυρότερη τῆς ἰδικῆς τους. Δὲ χρειάζεται δὲ νὰ ἐρευνηθεῖ ἐὰν τὸ περιεχόμενο τοῦ νέου μαθήματος εἶναι προσπλυτιστικὸ, καθ' ὅσον ἦδη οἱ συντάξαντες καὶ προωθοῦντες αὐτὸ τὸ ὁμολογοῦν ρητῶς, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν

Τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ ὁ νόμος τὸ θεωρεῖ «τετελεσμένον ἐν ἀποπείρᾳ». Ἀναφέρει, δηλ., ὅτι τιμωρεῖται διὰ τὸ ἔγκλημα αὐτὸ ὁποῖος προβαίνει σὲ ἄμεσο ἢ ἔμμεσο «προσπάθεια» (δηλ. ἀπόπειρα) διεισδύσεως εἰς τὴν θρησκευτικὴ συνείδηση ἑτεροδόξων ἐπὶ σκοπῶ μεταβολῆς τοῦ περιεχομένου της.

προπαρατεθέντων άποσπασμάτων, κατά δε τὸ άρθρον 178 τοῦ Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας ἢ ὁμολογία τοῦ κατηγορουμένου ἀποτελεῖ πλήρη ἀπόδειξη.

II. Τὸ παρὸν ἔγκλημα εἶναι «ἔγκλημα σκοποῦ» (ἐφ' ὅσον διαπράττεται «πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ...»). Ἐπομένως (ὡς ἄλλωστε διδάσκεται)², ἢ ἐπέλευση τοῦ

2 *Μανωλεδάκη*. Γενικὴ Θεωρία τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου, τόμ. Β2, 1979 σελ. 349. *Τούση - Γεωργίου*, Ποινικὸς Κώδιξ Γ' ἐκδ. ἡμτ. Β' 1967, σελ. 1060. *Βαβαρέτου*, Ποινικὸς Κώδιξ, Ε' ἐκδ. 1974 σελ. 65 ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν σελ. 1002. Εἰδικῶς δὲ ὡς πρὸς τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ αὐτὸ δέχεται καὶ ἡ νομολογία ΑΠ 366/73, Ποιν. Χρον. ΚΓ' σελ. 556. ΑΠ 53/73, Ποιν. Χρον. ΚΓ' σελ. 367. Τὸ ἴδιο δέχεται καὶ σύσσωμη ἢ ἀλλοδαπὴ θεωρία (π.χ. *Joecks*, *Strafgesetzbuch Studienkommentar*, 2007 σελ. 51 ἐπ. *Gerke*, *Strafrecht*, 4ⁿ ἐκδ. 2004 σελ. 40. *Wessels*, *Strafrecht Allgemeiner Teil*, 25ⁿ ἐκδ. 1995 σελ. 60. *Dreher Tröndle*, *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*, 41ⁿ ἐκδ. 1983 σελ. 83. *Schönke Schröder*, *Strafgesetzbuch Kommentar*, 18ⁿ ἐκδ. σελ. 192. *Maurach*, *Deutsches Strafrecht*, *Allgemeiner Teil*, 1971 σελ. 260 ἐπ. *Jescheck*, *Lehrbuch des Strafrechts*, *Allgemeiner Teil*, 4ⁿ ἐκδ. 1988 σελ. 266 ἐπ. Ὁ *Πουλῆς*, Ἡ ἰσχὺς τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ προσπλυτισμὸς ἐνόψει τῆς συνταγματικῆς ἀναθεώρησης, *ΕΝΟΒΕ* τευχ. 59, 2008 σελ. 31 ἐπ., ὑποστηρίζει ὅτι τὸ παρὸν ἔγκλημα δὲν εἶναι ἔγκλημα σκοποῦ καὶ πραγματοῦται, μόνον ὅταν κάποιος προσπλυτισθεῖ καὶ δὲν ἀποκρούσει τὸν ὑπαίτιο, καὶ ὅτι πρέπει νὰ νομοθετηθεῖ ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ἔγκλημα τιμωρεῖται κατ' ἔγκληση. Ὡς πρὸς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἢ ἀποψὴ του στερεῖται νομικῆς βάσεως, καθ' ὅσον ὁ νόμος ρητῶς ἀναφέρει ὅτι τιμωρεῖται ὁποῖος «πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ...». Ἡ δὲ δευτέρη ἀποψὴ του (νὰ τιμωρεῖται κατ' ἔγκληση τοῦ ἤδη προσπλυτισθέντος) εἶναι ἀκατανόητη, καθ' ὅσον ὁ προσχωρήσας εἰς ἄλλην θρησκείαν καὶ ἀποδεχόμενος αὐτὴν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μνηύσει ἐκείνον ποῦ τὸν «εἰσέγαγε» εἰς τὴν νέαν θρησκεία!!!! Ἐπομένως ἢ ρύθμιση ποῦ προτείνει ταυτίζεται μὲ πρόταση καταργήσεως τῆς τιμωρίας τοῦ προσπλυτισμοῦ. Κάτι ποῦ (ὡς προαναφέρουμε καὶ ἀποδεικνύουμε) τὸ Σύνταγμα δὲν ἐπιτρέπει. Βλέπε κατωτέρω ὑποσ. (10) καὶ (11) τῆς παρούσης ἐργασίας, ὅπου προσδιορίζεται ὅτι ὁ προσπλυτισμὸς τιμωρεῖται καὶ εἰς τὴν Εὐρώπῃ καὶ εἰς τὴς Η.Π.Α. μὲ ἀντίστοιχη μνεία τῆς ἀλλοδαπῆς νομολογίας.

σκοποῦ δὲν εἶναι ἀναγκαία, διὰ νὰ θεωρηθεῖ τὸ παρὸν ἔγκλημα τετελεσμένο. Ὡς ἐκ τούτου, διὰ τὴν καταδίκη τῶν ὑπαίτιων τῆς παρούσης περιπτώσεως δὲν ἀπαιτεῖται νὰ ἐρευνηθεῖ ἐὰν ὁ σκοπὸς τοῦ προσπλυτισμοῦ ἐπετεύχθη, δηλ. δὲν χρειάζεται νὰ ἐρευνησομε ἐὰν κάποιος μαθητῆς ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ νέου μαθήματος καὶ ἤχη εἰς τὸ νὰ μεταβάλει θρησκεία ἢ ἀπλῶς νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς θρησκείας εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκει (ἢ ἀνῆκε μέχρι πρώτινος).

III. Ὁ νόμος τιμωρεῖ ποινικῶς τὴν διενέργεια προσπλυτισμοῦ (ὡς ἢ ἐννοιά του ἀναλύθηκε ἀνωτέρω) ἀναφέρων εἰδικότερον (ἄρθρον 4 παρ. 2 τοῦ ὡς ἄνω νόμου) ὅτι προσπλυτισμὸ ἔχουμε, ἐφ' ὅσον ὁ δράστης κινεῖται *ἰδίᾳ* διὰ πάσης φύσεως παροχῶν ἢ δι' ὑποσχέσεων τοιούτων ἢ ἄλλης ἠθικῆς ἢ ὑλικῆς περιθάλψεως, διὰ μέσων ἀπατηλῶν, διὰ καταχρήσεως τῆς ἀπειρίας ἢ τῆς ἐμπιστοσύνης ἢ δι' ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἀνάγκης τῆς πνευματικῆς ἀδυναμίας ἢ κουφότητος ἄμεσος ἢ ἕμμεσος προσπάθεια πρὸς διεΐσδυση εἰς τὴν θρησκευτικὴ συνείδηση ἑτεροδόξων ἐπὶ σκοπῷ μεταβολῆς τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Ἐπιβάλλεται ἐπομένως νὰ προβοῦμε σὲ κάποια ἀνάλυση τῶν ἐν λόγῳ στοιχείων, διὰ νὰ διακριβωθεῖ ὑπευθύνως ἐὰν οἱ πρωθοῦντες τὸ προαναφερόμενο νέο μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν τυγχάνουν ὑπαίτιοι τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλυτισμοῦ καὶ ὑπὸ ποῖες προϋποθέσεις καὶ πότεν προκύπτει τοῦτο:

Α) Δὲν ἀπαιτεῖται ἀπαραιτήτως καὶ περιοριστικῶς ὁ δράστης νὰ ἐχρησιμοποίησε ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον μίαν τῶν ὑπὸ τοῦ ἄνω νόμου περιγραφόμενων μεθόδων. Ἀρκεῖ καὶ ὁποιαδήποτε ἄλλη, καθ' ὅσον ὁ νόμος ἀπαριθμῶν τὶς ἐν λόγῳ τὶς ἀπαριθμεῖ *ἐνδεικτικῶς καὶ ὄχι περιοριστικῶς*, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς λέξεως «ἰδίᾳ», ποῦ χρησιμοποιεῖ.

Β) Ἡ προσπάθεια (δηλ. ἡ ἀπόπειρα) τοῦ δράστου δὲν ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι ἄμεσος· ἀρκεῖ καὶ ἔμμεσος, ὡς ρητῶς ἀναφέρει ὁ νόμος. Ἐμμεσος δὲ σημαίνει, ὅταν δὲν ἀπευθύνεται προσωπικῶς εἰς τὸν προσπλυτιζόμενον ὁ δράστης. Δηλ. ὅταν ὁ δράστης καὶ ὁ πρὸς μεταβολὴ θρησκευίας ὠθούμενος δὲν εἶχαν ποτὲ καμμία ἐπαφὴ προσωπικὴ ἢ ἄλλη. Ἄλλως δὲν εἶναι ἀπαραίτητο ὁ δράστης νὰ ἀπευθύνεται πάντοτε εἰς ὀρισμένο πρόσωπο, ἀρκεῖ νὰ κινεῖται καὶ ἀπροσώπως, ὡς ἔχω ὑποστηρίξει καὶ παλαιότερον³. Ἡ παρούσα περίπτωση ἐπομένως ἐμπτεῖ εἰς τὸ ἀξίοποιον καὶ δὲν ἐξαιρεῖται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ προωθούμενοι τὰ ἐπίμαχα προγράμματα ἐξωθοῦν τοὺς μαθητὰς νὰ προβληματισθοῦν ἐπὶ τῆς ὀρθότητος τῆς θρησκευίας καὶ νὰ σκεφθοῦν τὴν μεταβολὴν τῆς, χωρὶς νὰ ἐρχονται σὲ καμμίαν ἐπαφὴν μαζί τους.

Γ) Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ προωθούμενα προγράμματα ἀπευθύνονται πρὸς ὄλους τοὺς μαθητὰς (στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαιδύσεως). Ἐπισημαίνουμε, ἐπομένως, ὅτι ὄλοι οἱ ἐν λόγῳ μαθηταί, μέχρι νὰ λάβουν τὸ ἀπολυτήριό λυκείου (περίπου εἰς ἡλικίαν 18 ἐτῶν), εἶναι ἀνήλικοι καὶ ἀνίκανοι πρὸς δικαιοπραξία (Ἀστικὸς Κώδιξ ἄρθρον 127). Κατ' ἄρθρον δὲ 1510 τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τελοῦν ὑπὸ γονικὴν μέριμνα, ἐνῶ κατὰ τὸ ἄρθρον 1518 *ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν γονέων*, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν ἐν λόγῳ διάταξιν ἀποφασίζουσι διὰ τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ἐκπαίδευσίν τους. Ἄρα καὶ διὰ τὴν θρησκείαν τὴν ὁποῖαν θὰ πρεσβεύουν. Μάλιστα, ἐπὶ ὄλων αὐτῶν ἢ ἰδίᾳ διάταξιν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς γονεῖς νὰ μετέρχονται διὰ τὰ τέκνα τους ἀκόμη καὶ (λογικὰ βεβαίως) *σωφρονιστικὰ μέτρα*. Καὶ ὄλοι γνωρίζουμε τί σημαίνει αὐτό, διότι ὄλοι μας τὰ ἔχουμε

δοκιμάσει τὰ σωφρονιστικὰ μέτρα τῶν γονέων μας, διότι ὄλο καὶ κάποια ἀταξία κάναμε ποὺ τὰ δικαιολογοῦσε!!! Ἄρα, πᾶς τρίτος, ὅπως δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα νὰ ἐπέμβει εἰς τὴν ἄσκηση τῆς γονικῆς μερίμνης τῶν ἀνηλικῶν τέκνων, δὲν ἔχει ὁμοίως τὸ δικαίωμα νὰ ὠθήσει / ἐξωθήσει κ.λπ. τὸν ἀνήλικο διὰ ὅποιουδήποτε τρόπου ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς προσπλυτισμὸν, καὶ μάλιστα εἰς χώρους ὑπὸ τοῦ νόμου περικεχαρκακωμένους καὶ μὴ ἀνοικτοὺς εἰς τρίτους, καθ' ὅσον ἡ τοιαύτη συμπεριφορὰ τοῦ σημαίνει ἄσκηση γονικῆς μερίμνης, ἢ ὁποῖα ἐπιφυλάσσεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τοὺς γονεῖς κατὰ τὰ προαναφερόμενα καὶ σὲ κανέναν ἄλλον. Ὅλα αὐτὰ ἐνισχύονται καὶ ἐκ τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συμβάσεως Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, τὸ ὁποῖο ἐπιβάλλει εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη νὰ διδάσκουν ὡς μάθημα τῶν θρησκευτικῶν τὴν ὕλην ποὺ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν *θρησκείαν ποὺ ἀνήκουν οἱ γονεῖς τῶν μαθητῶν*, καὶ ὄχι εἰς αὐτὴν ποὺ θὰ ἤθελαν οἱ μαθηταί (ἢ κάποιος ἄλλος, π.χ. τὸ κράτος, διότι ἐν προκειμένῳ καὶ τὸ κράτος *δεσμεύεται* καὶ δὲν τοῦ ἀναγνωρίζεται ἐλευθερία δράσεως). Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς νέας ὕλης τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν (μὲ τίς προοπτικὲς ποὺ ἀναφέρει ὅτι ἐπιδιώκει) δὲν συνιστᾷ μόνον ἀξίοποιον πράξιν (ἔγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ), ἀλλὰ ἐπὶ πλέον παραβιάζει καὶ βασικὲς διατάξεις τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συμβάσεως Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων⁴. Καὶ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ

3 *Κρίππα*, Τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ ἰδίᾳ ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικῆς αὐτοργίας, *Ποιν. Χρον.* Λ' σελ. 318.

4 Ἐπισημαίνουμε μάλιστα ὅτι ὑπάρχει καὶ εἰδικὴ *ad hoc* ἀπόφασις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, ἢ ὁποῖα εἰς τὴν παράγραφον 104 ἀναφέρει ἐπὶ λέξει ὅτι ἡ ὕλη τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν ποὺ θὰ διδάξει τὸ κράτος εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ «*ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τῶν γονέων τῶν μαθητῶν*». Ἡ ἰδίᾳ δὲ ἀπόφασις εἰς τὴν ἰδίαν παράγραφον ἀναφέρει ἐπὶ λέξει ὅτι: «*ὁ μόνος περιορισμὸς ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ γίνῃ σεβαστὸς εἰς τὸ παρὸν*

ἀπαράδεκτη και κατακριτέα (κατ' ἐπιεικέστερον χαρακτηρισμόν) ἡ ἀνακριβής και πρᾶπλανητική ἄποψη ἐνὸς τῶν πρωταγωνιστῶν διαμορφώσεως τῆς νέας ὕλης τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν (τὴν ὁποίαν ἄποψη εἶδα ἀνηρητημένην εἰς τὸ INTERNET), ὅτι δῆθεν ἡ Ἑλλάς δεσμεύεται ἐκ διεθνῶν συμβάσεων νὰ ἐγκαταλείπει τὴν ὕλη τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν ποῦ ἐδίδασκε μέχρι σήμερον και νὰ τὴν μετρέψει σὲ ὕλη ὡς ἡ προτεινομένη (δηλ. «προσηλυτιστική» κ.ο.κ), ὡς και ὅτι δεσμεύεται ἐπίσης ἐκ συστάσεων τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, πρᾶγμα ἀπαράδεκτον, καθ' ὅσον οἱ τοιαύτες συστάσεις δὲν δεσμεύουν κανένα κράτος (βλέπε ἄρθρον 15 τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης). Εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐπομένως ὁποῖα «τεχνάσματα» ἀπατηλὰ χρησιμοποιοῦν κάποιοι, διὰ νὰ «προωθήσουν» τίς «προοδευτικές» ἀπόψεις τους, και μάλιστα εἰς χῶρον ὑπερευαίσθητον (τὴν παιδείαν)! Ἀποσιωποῦντες τί δέχεται ἡ ad hoc νομολογία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, καθ' ὅσον τὴν ἐν ὑποσημειώσει ἀπόφασί του τὴν ἐγνωρίζαν ἢ ὤφειλαν νὰ τὴν γνωρίζουν, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἐπεφυλάσσοντο, ὡς πρὸς τὴν ἐν λόγῳ εὐρωπαϊκὴ νομολογία.

Δ) Εἶναι σαφὲς και αὐτονόητο ὅτι ἡ ratio τῶν προαναφερομένων διατάξεων τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι οἱ ἀνήλικοι μαθηταὶ τελοῦν εἰς κατάστασι διανοητικὴ ἀτελεῖ, ποῦ δὲν τοὺς ἐπιτρέπει νὰ σκεφθοῦν και νὰ ἀποφασίσουν μόνοι τους ἐπὶ πολλῶν θεμάτων, και πρωτίστως ἐπὶ θεμάτων ποῦ ἀφοροῦν τὴν ἐκπαιδευσί τους ἢ τὴν ἐκπαιδευτικὴ

τους ὕλη, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τὶς θρησκευτικὰς τους πεποιθήσεις. Ἔτσι ὁ Ἀστικὸς Κώδιξ εἰς τὸ προαναφερθὲν ἄρθρον 1518 ἀναθέτει εἰς τοὺς γονεῖς τῶν ἀνηλίκων μαθητῶν νὰ ἀποφασίζουσιν ἐκεῖνοι περὶ τῶν τέκνων τους μεταξὺ ἄλλων και ἐπὶ τῶν ἐξῆς: α) Ποίου κράτους τὴν ὑπηκοότητα θὰ λάβουσιν τὰ τέκνα τους, β) Ποίου Δήμου θὰ εἶναι δημότες, γ) Ποίαν γλῶσσα θὰ μάθουσιν νὰ ὁμιλοῦν, δ) Σὲ ποία πόλιν και σὲ ποίαν οἰκίαν θὰ κατοικήσουσιν τὰ τέκνα τους (βλέπε και ἄρθρον 56 τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀνήλικος ἔχει τὴν κατοικίαν τῶν γονέων του), ε) Σὲ ποῖο σχολεῖο θὰ φοιτήσουσιν, στ) Καὶ βεβαίως ποῖα θρησκεία θὰ πρεσβεύουσιν και μάλιστα ποῖες λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐν λόγῳ θρησκείας θὰ παρακολουθοῦν ἢ εἰς ποῖες θὰ συμμετέχουσιν κ.λπ. Καὶ φυσικὰ οἱ γονεῖς πάλι θὰ ἀποφασίσουσιν ἐὰν κάποιο ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἰς τὸ μέλλον θὰ μεταβληθῆ. Πόθεν προκύπτει, ἐπομένως, ὅτι τὸ κράτος δικαιούται νὰ μεταβάλλει κάποιο ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω στοιχεῖα, και μάλιστα φθάνον εἰς διάπραξι ἀξιοποίνου πράξεως; Καὶ μὴν ξεχνάμε ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀξιοποίνη πράξι ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρως ἐπιβαρυντικὴ αἰτία, ἐφ' ὅσον διαπράττεται ἐντὸς σχολείων ἢ μορφωτικῶν ἰδρυμάτων, ὡς ρητῶς προβλέπει τὸ ἄρθρον 4 παρ. ε τοῦ ὡς ἄνω νόμου. Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι τὸ ἀξιοποῖνο τῆς νέας ὕλης τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν τὸ ὁποῖον ὄλως ἀνευθύνως προωθείται διαπιστοῦται πανηγυρικῶς, και μάλιστα (ὅπως ἐπισημάναμε) ὑπὸ μορφὴν ἐπιβαρυντικὴν.

Ε) Μεταξὺ τῶν ὄρων τοῦ ἀξιοποίνου κατὰ τὰ ὡς ἄνω περιλαμβάνεται και ἡ ἄμεσος ἢ ἔμμεσος ἀπόπειρα ἐπιηρεασμοῦ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ ἄλλου «διὰ καταχρήσεως τῆς ἀπειρίας του». Ὅπως γνωρίζουμε, ὁμως, οἱ ἀνήλικοι μαθηταὶ εὐρίσκονται αὐταποδεικτῶς σὲ κατάστασι ἀπειρίας και ἀνωρομότη-

πεδίο εἶναι ἡ ἀπαγόρευσι τοῦ προσηλυτισμοῦ. Παραπέμπει δὲ πρὸς τοῦτο και σὲ παλαιότερες ἀποφάσεις τοῦ ἰδίου δικαστηρίου. (Ἀπόφασι Εὐρωπ. Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων τῆς 15.10.2010, ὑποθεσι Grzelak κατὰ Πολωνίας, προσφυγὴ Νο 7710/02 δημοσιευομένη εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασι εἰς περιοδικὸ Ἐπιθ. Δημ. και Διοικ. Δικ. 2010 σελ. 834 ἐπ.)

τος, και βεβαίως είναι λίαν επιδεκτικοί εις κατάχρησιν τῆς τοιαύτης ἀπειρίας και ἀνωριμότητός τους, δι' αὐτὸ και ὁ νόμος ἀφ' ἐνός τοὺς καθιστᾶ ἀνικάνους πρὸς δικαιοπραξία (διότι ἕνας λόγος ὑπάρχει πρὸς τοῦτο, ἥτοι ὅτι θὰ καθίσταντο ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἀπειρίας τους ἀπὸ τὸν ἀντισυμβαλλόμενον). Καὶ ἀφ' ἐτέρου καθιστᾶ τοὺς γονεῖς ἀρμοδίους νὰ ἀποφασίζουσιν εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τὰ τέκνα τους διὰ τὸν ἴδιον λόγον, ἥτοι διότι τεκμαίρεται ὅτι οἱ γονεῖς εἶναι ἔμπειροι και δὲν εὐρίσκονται εἰς κατάστασιν ἀπειρίας. Βεβαίως, τὸ ὅτι οἱ ἀνήλικοι μαθηταὶ εὐρίσκονται σὲ κατάστασιν ἀπειρίας και ἀνωριμότητος εἶναι πασίγνωστο, και δὲν

λάθος θρησκεία. Δὲν διευκρινίζουν, ὁμως, πόθεν κρίνουν ὅτι μία τοιαύτη μεταβολή / μεταλλαγὴ τῆς πίστεως κάποιων ἀνηλίκων (ποὺ οἱ ἴδιοι οἱ συντάκται τῆς ὕλης τοῦ μαθήματος μᾶς διαβεβαιώνουν προκαταβολικῶς ὅτι θὰ συμβεῖ διὰ κάποιους ἀπὸ αὐτούς) θὰ εἶναι βάσιμη και ἐπιστημονικῶς θεμελιωμένη και δὲν θὰ εἶναι ἀπόρροια τῆς ἀπειρίας τους ἢ τῆς διανοητικῆς τους ἀνωριμότητος (δεδομένης μάλιστα κατὰ τὸν Ἀστικὸν Κώδικα)! Καὶ βεβαίως θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμε ὅτι οἱ ὑπαίτιοι συντάξεως τῶν προαναφερομένων ἀξιοποίνων κειμένων (τῶν και ἐξωθούτων αὐταποδείκτως εἰς προσπλυτισμόν) ὡς ἐκπαιδευτικοὶ γνωρίζουν

Μεταξὺ τῶν ὄρων τοῦ ἀξιοποίνου περιλαμβάνεται και ἡ ἄμεσος ἢ ἔμμεσος ἀπόπειρα ἐπιηρεασμοῦ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ ἄλλου «διὰ καταχρήσεως τῆς ἀπειρίας του».

θὰ χρειαζόταν νὰ τὸ ὑπενθυμίσει ὁ νόμος. Μάλιστα, ὁ νόμος ὄχι μόνον διὰ τῆς προαναφερομένης διατάξεως περὶ προσπλυτισμοῦ ἀπαγορεύει και διώκει ποινικῶς τὴν κατάχρησιν τῆς ἀπειρίας τῶν προσώπων ποὺ τελοῦν εἰς τὴν κατάστασιν αὐτήν, ἀλλὰ κάτι τέτοιο τὸ ἀπαγορεύει και τὸ τιμωρεῖ ποινικῶς και σὲ ἄλλες περιπτώσεις (π.χ. ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 404 τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος τιμωρεῖται ποινικῶς ὅποιος ἐκμεταλλεζόμενος τὴν ἀπειρία ἀνηλίκου τὸν ὠθεῖ εἰς δημιουργίαν χρεῶν κ.ο.κ.).

ΣΤ) Οἱ συντάκται τοῦ (ἀξιοποίνου κατὰ τὰ ὡς ἄνω) νέου προγράμματος τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ὁμολογοῦν ρητῶς (κατὰ τὶς προπαρατιθέμενες λίαν χαρακτηριστικὲς περικοπὲς ἀλλὰ και εἰς ἄλλα σημεῖα) ὅτι ἐπιδιώκουν (δηλ. ἀποπειρῶνται) τὴν ὠθησιν τῶν ἀνηλίκων μαθητῶν εἰς τὸ νὰ προβλημματισθοῦν και νὰ μεταβάλουν (ἐνδεχομένως) θρησκεία, διαπιστώνοντες δῆθεν ὅτι πρᾶσβεύουν

κάλιον παντὸς ἄλλου εἰς ὅποιον βαθμὸν ἀπειρίας και ἀνωριμότητος εὐρίσκονται οἱ ἀνήλικοι μαθηταὶ τους και εἰς ὅποιον βαθμὸν ἐκμεταλλεύσεως ἢ ἐξαπατήσεως μποροῦν νὰ παρασυρθοῦν και κατὰ πόσον οἱ ἴδιοι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ὀφείλουν ἀπαραιτήτως και ἀνυποχωρήτως νὰ τοὺς προστατεύουσιν ὑπερεπαρκῶς ἔναντι παντὸς ἀποπειρωμένου νὰ τοὺς ἐξωθήσει εἰς μεταβολὴν τῶν πεποιθήσεών τους, ὡς οἱ ἴδιοι οἱ γονεῖς τους τὶς ἔχουν ἐμφυσήσει (και ἐφ' ὅσον αὐτὲς δὲν εἶναι βεβαίως ἐγκληματικὲς, ἀνίθικες ἢ ἀνέντιμες). Βλέπουμε λοιπὸν ἐδῶ τὸ ἄκρως περιέργο φαινόμενο οἱ ἴδιοι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ, ἀντὶ νὰ προστατεύουσιν τοὺς (ἐν αὐταποδείκτῳ ἀνωριμότητι και ἀπειρία τελοῦντας) μαθητὰς τους ἔναντι παντὸς ἀποπειρωμένου νὰ τοὺς ἐμφυσήσει ἰδεολογίαις ξέναις πρὸς τὶς θρησκευτικὲς τους πεποιθήσεις, νὰ πρᾶττον τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο! Τὸ ὅτι τὸ φαινόμενο

αυτό είναι όχι μόνον απαράδεκτο αλλά και ότι αποτελεί αξιόποιο πράξη (και μάλιστα επιβαρυντική περίπτωση) είναι αυτονόητο και δεν χρειάζεται να αιτιολογήσουμε περαιτέρω.

Ζ) Όπως είπαμε, το παρόν έγκλημα τιμωρείται ως τετελεσμένον εν αποπειρά. Όμως αυτό δεν απαλλάσσει τους υπαίτιους από την εφαρμογή καμίας των αντιστοίχων διατάξεων του Γενικού Μέρους του Ποινικού Κώδικος. Έτσι, δεν τους απαλλάσσει ούτε και από την εφαρμογή των άρθρων 94 (συρροή εγκλημάτων) και 98 (έγκλημα κατ' εξακολούθηση) και την εις αυτούς επιβολή αντιστοίχως πύξημένων ποινών, όταν αποδειχθεί ότι διέπραξαν το εν λόγω έγκλημα κατά συρροήν ή κατ' εξακολούθηση. Όμως η κατάσταση αυτή (της κατά συρροήν ή κατ' εξακολούθηση διαπράξεως του παρόντος εγκλήματος) είναι δεδομένη *έξ υπαρχής*, καθ' όσον και εις τα προπαρατιθέμενα αποσπάσματα και σε άλλα σημεία *όμολογείται ρητώς* ότι δια του νέου μαθήματος δεν αποπειράται ή εξώθησε σε μεταβολή θρησκείας μόνον ενός μαθητού, *αλλά πολλών μαθητών*, και μάλιστα όχι σε έναν συγκεκριμένον χρόνον, αλλά σε πολλούς άλλους χρόνους μη έπακριβώς προσδιοριζομένους, αλλά απολύτως κατανοητούς δια κάθε άνθρωπο διαθέτοντα κοινόν νούν.

Η) Όπως είπαμε, το παρόν έγκλημα τιμωρείται ως τετελεσμένον εν αποπειρά. Ο δράστης δηλ. αρκεί να αποπειραθεί να εξωθήσει κάποιον εις μεταβολή των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, χωρίς να ερευνάται ποίο το αποτέλεσμα της τοιαύτης αποπειράς του. Άρα, ο προσεγγιζόμενος ενδέχεται να προσπλυτισθεί, ενδέχεται όμως και να μην προσπλυτισθεί και να αποκρούσει τον υπαίτιον του προσπλυτισμού. Εις αμφοτέρες όμως τις περιπτώσεις το παρόν έγκλημα τυγχάνει τετελεσμένο και τιμωρείται ισοτίμως εις

αμφοτέρες τις περιπτώσεις. Δεν θα του επιβληθεί έπομένως χαμηλότερη ποινή, εάν ο προσεγγιζόμενος δεν προσπλυτισθεί, και βαρύτερη ποινή, εάν προσπλυτισθεί, διότι εν εναντία περιπτώσει θα έπαινε να είναι έγκλημα τετελεσμένον εν αποπειρά. Περαιτέρω, ο νόμος τιμωρεί το παρόν έγκλημα μόνον εκ δόλου και όχι εκ άμελείας. Πρέπει, ως εκ τούτου, να παρατηρήσουμε ότι, εφ' όσον δεν ερευνοούμε εάν ο προσεγγιζόμενος προσπλυτίσθηκε ή όχι, καταλήγουμε κατ' ανάγκην εις το συμπέρασμα ότι δια την καταδίκη του δράστου *άρκει και ενδεχόμενος δόλος*, και δεν απαιτείται αποκλειστικώς άμεσος δόλος.

Θ) Ο περι προσπλυτισμού νόμος τιμωρεί (ως τετελεσμένον έγκλημα) την απόπειρα του δράστου να μεταβάλει το «περιεχόμενο της θρησκευτικής συνειδήσεως του εις προσπλυτισμόν ώθουμένου». Δεν απαιτεί δηλ. ο νόμος απαραίτητως την *πλήρη* εγκατάλειψη της θρησκείας του τελευταίου και την προσχώρησή του εις άλλην θρησκεία διάφορον της αρχικής. Άρα το έγκλημα διαπράττεται, ακόμη και αν ο υπαίτιος αποπειράται να μεταβάλει την θρησκευτική συνείδηση του θύματός του *εν μέρει και όχι εν όλω*. Δηλ., ακόμη και αν επιδιώκει το θύμα του να παραμείνει εις την θρησκείαν εις την όποιαν άνήκει, αλλά να μεταβάλει απόψεις επί του περιεχομένου αυτής, ως έχω και παλαιότερον έπισημά- νει⁵. Παράδειγμα: Ός γνωστόν, οι άνήκοντες εις την αίρεση των Μαρτύρων του Ίεχωβά αυτοτιτλοφορούνται «Χριστιανοί Μάρτυρες του Ίεχωβά». Είναι έπομένως πιθανόν ο ύπ' αυτών προσπλυτιζόμενος (ιδία όταν στερείται έντελώς θεολογικών γνώσεων) να πιστεύσει ότι προσεγγίζεται (δια να προσπλυτισθεί) υπό Χριστιανών

5 *Κρίππα*, Το έγκλημα του προσπλυτισμού ιδία από άπόψεως ήθικης αύτουργίας, *Ποιν. Χρον.* Λ' σελ. 317.

Διὰ τῆς νέας ὕλης τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, καὶ ἰδίως διὰ τὸν ἐμφανῶς, ἀπροκαλύπτως καὶ ὑπαιτίως δηλούμενον σκοπὸν προωθήσεώς της (ἀπόπειρα νὰ ἐξωθηθοῦν οἱ ἀνίλικοι καὶ ἀνώριμοι μαθηταὶ εἰς τὸ νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν καὶ νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν ἐγκατάλειψή της καὶ εἰς τὴν προσχώρησίν τους σὲ ἄλλη θρησκεία κ.ο.κ. κατὰ τὰ προαναφερόμενα), διαπράττεται ἐμφανῶς καὶ ἀπροκαλύπτως τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ, καὶ μάλιστα κατ' ἐξακολούθησιν καὶ με ἐπιβαρυντικὴν αἰτίαν, οἱ δὲ ὑπαίτιοι τελοῦν αὐταποδείκτως ἐν δόλῳ.

καὶ ὄχι ὑπὸ αἰρετικῶν καὶ νὰ τείνει πρὸς αὐτοῦς «εὐήκοον οὖς», ἐνῶ εἶναι σαφές ὅτι Χριστιανὸς εἶναι μεταξὺ ἄλλων καὶ αὐτὸς ποὺ δέχεται τὸν Χριστὸ ὡς «Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ», πράγμα ποὺ οἱ ἐν λόγῳ αἰρετικοὶ δὲν ἀποδέχονται κ.ο.κ., καὶ ἄρα ἀπαραδέκτως καὶ ἀπατηλῶς αὐτοτιτλοφοροῦνται «χριστιανοί».

IV. Κατ' ἀκολουθίαν τῶν ἀνωτέρω (καὶ νομίζω ὅτι δὲν χρειάζεται περαιτέρω ἀνάπτυξιν ἢ ἀνάλυσιν τοῦ παρόντος θέματος πρὸς πλήρη ἀπόδειξιν τῶν ὧσων ὑποστηρίζονται εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν), προκύπτει ἐμφανῶς καὶ ἀδιαστίκτως ὅτι διὰ τῆς νέας ὕλης τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, καὶ ἰδίως διὰ τὸν ἐμφανῶς, ἀπροκαλύπτως καὶ ὑπαιτίως δηλούμενον σκοπὸν προωθήσεώς της (ἀπόπειρα νὰ ἐξωθηθοῦν οἱ ἀνίλικοι καὶ ἀνώριμοι μαθηταὶ εἰς τὸ νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν καὶ νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν ἐγκατάλειψή της καὶ εἰς τὴν προσχώρησίν τους σὲ ἄλλη θρησκεία κ.ο.κ. κατὰ τὰ προαναφερόμενα), διαπράττεται ἐμφανῶς καὶ ἀπροκαλύπτως τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ, καὶ μάλιστα κατ' ἐξακολούθησιν καὶ με ἐπιβαρυντικὴν αἰτίαν, οἱ δὲ ὑπαίτιοι τελοῦν αὐταποδείκτως ἐν δόλῳ. Ἐπισημαίνω ὅτι τοῦτο ἔχει γνωστοποιηθεῖ

εἰς τὸ ἀρμόδιο πρόσωπο τῆς ἀντιστοίχου κρατικῆς ὑπηρεσίας καὶ δι' ἐξωδίκου δηλώσεως νομίμως ἐπιδοθείσης εἰς αὐτὸν με τὴν ἐπισήμανσιν ὅτι ὑποχρεοῦται νὰ γνωστοποιήσει τὸ δεδομένον αὐτὸ καὶ εἰς πάντα ἄλλον ἀρμόδιον. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ δόλος τῶν ὑπαίτιων εἶναι δεδομένος, καὶ σὲ καμμία περίπτωσιν δὲν μποροῦν νὰ προβάλουν συνδρομὴν συγγνωστῆς νομικῆς ἢ πραγματικῆς πλάνης.

V. Ἐν κατακλείδι, ἀξίζει, νομίζω, νὰ δοῦμε τί δέχεται ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω καὶ ἡ ad hoc νομολογία καὶ τοῦ «Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων» (ἐν συντομίᾳ ΕΔΑΔ) καὶ τῶν ἐλληνικῶν δικαστηρίων. Ἐν πρώτοις, ἀναφερόμεθα εἰς τὴν νομολογία τοῦ ΕΔΑΔ, ἡ ὁποία μάλιστα ἀφορᾷ κυρίως τὴν Ἑλλάδα. Ἔχουν ἐπὶ τοῦ προκεμένου ἐκδοθεῖ οἱ ἑξῆς ἀποφάσεις: 1) ΕΔΑΔ ἀπόφασις τῆς 25.5.1993 (ὑπόθεσις Κοκκινάκης κατὰ Ἑλλάδος)⁶. Ἡ ἀπόφασις αὐτὴ καταδικάζει τὴν Ἑλλάδα διὰ παραβίασιν τοῦ ἄρθρου 9 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συμβάσεως Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων (ἀτομικὸν δικαίωμα θρησκευτικῆς ἐλευθερίας), διότι ἡ προσβληθεῖσα ἀπόφασις τοῦ Ἀρείου Πάγου εἶχε καταδικάσει ὀρισμένον ἄτομο

⁶ Εἰς περ. Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme 1994 σελ. 137 ἐπ.

ἐπὶ προσπλυτισμῶ), χωρίς νὰ περιλάβει τὴν ἀναγκαίαν κατὰ νόμον αἰτιολογία. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅμως ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀπόφαση δὲν θεωρεῖ τὴν ἑλληνικὴ διάταξιν ποὺ τιμωρεῖ τὸν προσπλυτισμὸ ὡς ἀντίθετη πρὸς τὴν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων. Εἰς δὲ τὴν παραγρᾶφο 48, ἀφοῦ περιγράφει λεπτομερῶς ποῖος θεωρεῖται «ἀθέμιτος προσπλυτισμὸς» καὶ πρέπει νὰ τιμωρεῖται, καταλήγει εἰς τὴν ἑξῆς φράση (εἰς ἑλλν. μετάφραση): «*Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἄρθρου 4 τοῦ ν. 1363/1938 ἀποδεικνύει ὅτι τὰ κριτήρια τὰ ὁποῖα υἰοθετοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ νομοθέτου ἐπὶ τοῦ προκειμένου δύνανται νὰ συμβιβάζονται πρὸς τὰ ὅσα προαναφέρονται, ἐὰν καὶ καθ' ὃ μέτρο ἀποβλέπουν εἰς τὸ νὰ περιορίσουν ἀνευ ἑτέρου τὸν καταχρηστικὸν προσπλυτισμὸν, τὸ ὁποῖον πάντως τὸ Δικαστήριον δὲν χρειάζεται νὰ προσδιορίσει ἀορίστως*»⁷. Παραθέτουμε ἐπὶ λέξει τὸ βασικὸ αὐτὸ ἀπόσπασμα τῆς ὡς ἄνω ἀποφάσεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων καὶ εἰς τὸ πρωτότυπο καὶ εἰς ἑλληνικὴ μετάφραση, διότι εἰς τὸ σημείον αὐτὸ ὑπάρχει μεγάλη, ἀθέμιτη καὶ ἀνέντιμη παραπληροφόρησις τοῦ κοινοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ νομικοῦ κόσμου. Ἦτοι, τὸ ΕΔΑΔ κατεδίκασε τὴν Ἑλλάδα, ἀπλῶς καὶ μόνον ἐπειδὴ ἡ προσβληθεῖσα ἀπόφασις τοῦ Ἀρείου Πάγου δὲν περιεῖχε τὴν ἀναγκαίαν αἰτιολογία, καὶ ὄχι βεβαίως διότι ὁ ἑλληνικὸς νόμος περὶ προσπλυτισμοῦ ἀντίκειται εἰς τὴν Εὐρωπ. Σύμβαση Ἀνθρ. Δικαιωμάτων. Ἀτυχῶς ὅμως, καὶ μάλιστα ἀπαραδέκτως καὶ ἀνεντίμως, ὑπεστηρίχθη καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑποστηρίζεται παραπλανητικῶς ὅτι ἡ ὡς ἄνω ἀπόφασις

ἐθεώρησε τὴν ἑλληνικὴ διάταξιν περὶ προσπλυτισμοῦ δῆθεν ὡς ἀσυμβίβαστη πρὸς τὴν Εὐρωπ. Σύμβ. Ἀνθρ. Δικαιωμάτων! Εἰς τὴν ἀπαραδέκτο μάλιστα αὐτὴν ἐνέργειαν ὑπέπεσε καὶ ὁ Συνήγορος τοῦ Πολίτου, ὁ ὁποῖος ἀπνύθυνε ἔγγραφο πρὸς τὴν Ἀστυνομία, ζητώντας τῆς νὰ μὴν διώκει τοὺς ὑπαιτίους τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλυτισμοῦ, ἀφ' ἑνὸς διότι δὲν διαπραττουν προσπλυτισμὸν, ἀλλὰ «κάνουν θρησκευτικὰς συζητήσεις»(!), καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι τὸ ΕΔΑΔ κατεδίκασε τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς ὡς ἄνω ἀποφάσεώς του(!). Ἐννοεῖται ὅτι ἐπεσίμματα τὸ δεδομένον αὐτὸ καὶ διὰ μελέτης μου εἰς τὸν νομικὸν τύπον ἀπέδειξα ὅτι διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου τοῦ ὁ Συνήγορος τοῦ Πολίτου διέπραξε τὸ ἐγκλημα τῆς ἐκδόσεως ψευδοῦς βεβαιώσεως ὑπὸ δημοσίας ἀρχῆς, τὸ ὁποῖον τιμωρεῖται ποινικῶς ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 242 τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος⁸. 2) ΕΔΑΔ ἀπόφασις τῆς 24.2.1998 (ὑπόθεσις Λαρίσης καὶ ἄλλοι κατὰ Ἑλλάδος)⁹. Ἡ ἀπόφασις αὐτὴ κρίνει ἀπόφασις ἑλληνικῶν δικαστηρίων ἢ ὁποῖα καταδικάζει ἕξι ἄτομα διὰ διενέργειαν ἀξιοποίνου προσπλυτισμοῦ. Ἐκ τῶν ἕξι καταδικῶν ἀποδέχεται ὡς βάσιμες καὶ ἠτιολογημένους τὶς τρεῖς ἐξ αὐτῶν καὶ ἀνατιολόγητες τὶς ἄλλες τρεῖς. Ἡ ἀπόφασις αὐτὴ βεβαίως ἀποδέχεται πανηγυρικῶς τὸ ἀπολύτως συμβιβαστὸν τῆς ἑλληνικῆς διατάξεως περὶ προσπλυτισμοῦ πρὸς τὴν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, ἀφοῦ ἐπικυρώνει τρεῖς καταδικὰς ἐπὶ προσπλυτισμῶ ἐπιβληθεῖσες ὑπὸ ἑλληνικῶν δικαστηρίων. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀπόφασις αὐτὴ δὲν εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ κανεὶς μέχρι σήμερα δὲν τὴν ἐμνημόνευσε (τὸ διατὶ εἶναι κατανοητὸ,

7 Καὶ ἡ ὡς ἄνω φράσις εἰς τὸ πρωτότυπον "La lecture de l'article 4 de la loi No 1363/1938 révèle que les critères adoptés en la matière par le législateur Grec peuvent cadrer avec se qui précède si et dans la mesure où ils visent à réprimer, sans plus, le prosélytisme abusif qu' au demeurant la Cour n'a pas à définir in abstracto en l'espèce".

8 Βλέπε Κρίππα, Ἡ ποινικὴ εὐθύνη τοῦ Συνηγόρου τοῦ Πολίτου (Ποιν. Δικ 2008 σελ. 769 ἑπ.).

9 Δημοσιευομένη εἰς Revue Trimestrielle des Droits de l' Homme, 1999 σελ. 575 ἑπ. Ὑπ' ὄψιν ἡ λέξις «Λαρίσης» εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἐνὸς τῶν προσφευγόντων εἰς τὸ ΕΔΑΔ καὶ δὲν ἔχει καμμία σχέση μὲ τὴν πόλιν Λάρισα.

διότι κάποιους «μεταμοντέρνους» δὲν τοὺς συμφέρει). Ἡ ἐν λόγῳ ἀπόφαση τοῦ ΕΔΑΔ ἔγινε ἀποδεκτὴ καὶ ὑπὸ τῆς ΑΠ 1453/2005 (Ποιν. Χρον. ΝΣΤ' σελ. 248 ἐπ.).

VI. Τὸ θέμα τοῦ ἀξιοποίνου προσπλυτισμοῦ ὑπῆρξε ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας καὶ ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ δικαστήρια σὲ μεγάλῃν ἔκτασι. Ἐπισημαίνουμε τὶς σπουδαιότερες ἀποφάσεις: 1) Ἄρκει καὶ μόνη ἡ προσπάθεια τοῦ δράστου νὰ διεισδύσει εἰς τὴν θρησκευτικὴ συνείδηση τρίτου, ἔστω καὶ ἂν τὸ χρησιμοποιούμενο μέσο ἢ τὸ παθητικὸ ὑποκείμενο εἶναι ἀπρόσφορα (Πλημμ. Ἀθ. 51487/86 Ποιν. Χρον. ΑΖ' σελ. 342 ἐπ.). Ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀπόφαση ἀναφέρει ὅτι εὐθύνεται ποινικῶς καὶ ὁ ἠθικός αὐτουργός). 2) Καταδίκη ἐπὶ προσπλυτισμῷ Χιλιαστοῦ διανεμόντος φυλλάδια σὲ ἀγραμμάτους χωρικούς (ΑΠ 238/79, ΝοΒ 27 σελ. 1160 ἐπ.). 3) Ἡ ἀπαρίθμηση τῶν τρόπων διενεργείας προσπλυτισμοῦ ὑπὸ τοῦ νόμου εἶναι ἐνδεικτικὴ. Ἄρα καὶ πᾶς ἄλλος τρόπος εἶναι ἀξιόποινος (Πλημμ. Μυτιλ. 112/81 Ἀρμεν. 1983 σελ. 1210). 4) Τεκμαίρεται διάπραξη τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλυτισμοῦ, ἐφ' ὅσον στρέφεται κατὰ ἀνηλίκων ἔχοντων βαπτισθεῖ ὡς Χριστιανοὶ Ὁρθόδοξοι (ΑΠ 480/92 Ποιν. Χρον. ΜΒ' σελ. 558 ἐπ.). 5) Συνιστᾶ ἀξιόποινον προσπλυτισμὸν ἢ ἀποστολὴ ἐντύπων πρὸς ἑτεροδόξους, ἀσχέτως ἐὰν ἐπετεύχῃ ὁ σκοπὸς τοῦ δράστου. (ΑΠ 53/73 Ποιν. Χρον. ΚΓ' σελ. 367 ἐπ.). 6) Ἡ καταδίκη ἐπὶ προσπλυτισμῷ δὲν προσκρούει εἰς τὸ Σύνταγμα (ΑΠ 997/75 Ποιν. Χρον. ΚΣΤ' σελ. 380 ἐπ. καὶ ΑΠ 1035/75 Ποιν. Χρον. ΚΣΤ' σελ. 391 ἐπ.). 7) Ἡ Ἐφετείου Ἀθηνῶν 8544α-8544 τῆς 5/7/1996 καταδικάζει ἐπὶ προσπλυτισμῷ εἰς βάρους ἀνηλίκου (17 ἐτῶν) παρασυρθέντος καὶ μετασχόντος σὲ συνεδριάσεις τῶν Μαρτύρων τοῦ Ἰεχωβά, θεωρεῖ δὲ ἀξιοποινὴ καὶ τὴν ἠθικὴ αὐτουργία, ἡ δὲ ἀναίρεση τῶν καταδικασθέντων ἀπερρίφθη ὑπὸ

τῆς ΑΠ 103/97 (οἱ ἀποφάσεις αὐτὲς εἶναι ἀδημοσίευτες στὸν νομικὸ τύπο). Ὁμοίως καταδίκη ἐπὶ ἠθικῇ αὐτουργίᾳ διὰ τὸ ἐγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ ἀτόμων ποὺ ἀπέστειλαν τὸ ἀνήλικο τέκνον τους νὰ διανεῖμει φυλλάδια σὲ ἄτομο ἐξερχόμενο ἀπὸ Ὁρθόδοξο Ἱερὸ Ναὸ δίδον τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται περὶ διαφημιστικῶν φυλλαδίων (Πλημμ. Ἀθ. 51487/86. Χρον. ΚΓ' σελ. 367). 8) Ἄρκει καὶ ἕμμεσος προσπάθεια διεισδύσεως εἰς τὴν θρησκευτικὴ συνείδηση ἑτεροδόξου (ΑΠ 1266/93 Ποιν. Χρον. ΜΓ' σελ. 1017). Βεβαίως, πλῆθος ἄλλων ἀποφάσεων δέχονται τὰ ἴδια, τὶς ὁποῖες παραλείπουμε χάριν συντομίας.

VII. Καὶ πρὸς ἀντίκρουση τῶν παραπλανητικῶς καὶ ἀνακριβῶς ὑποστηριζόμενων, ὅτι οἱ διατάξεις περὶ προσπλυτισμοῦ πρέπει νὰ καταργηθοῦν, διότι διήθεν ὁ προσπλυτισμὸς ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος δὲν τιμωρεῖται, ἐπισημαίνω ὅτι ἡ ἀποψη αὐτὴ εἶναι ἐντελῶς ἀνακριβῆς καὶ παραπλανητικὴ, καθ' ὅσον ὁ προσπλυτισμὸς *τιμωρεῖται εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ κράτη καὶ τῆς Εὐρώπης καὶ ἐπίσης εἰς τὶς Η.Π.Α.* Τὸ δεδομένο αὐτὸ τὸ ἔχω ἀποδείξει (παραθέτων τὶς σχετικὲς διατάξεις νόμων τῶν λοιπῶν κρατῶν, καὶ βεβαίως καὶ τὶς καταδικαστικὲς ἐπὶ προσπλυτισμῷ ἀποφάσεις τῶν δικαστηρίων τους) εἰς μελέτες μου καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν¹⁰ καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν¹¹.

10 *Κρίππα*, Αἱρέσεις καὶ παραθρησκείες. Νομικὴ Ἀντιμετώπιση τῆς δράσεως αὐτῶν εἰς τὸν διεθνή χωρὸν καὶ εἰς τὰ κυριώτερα κράτη, 1998.

11 *Krippas*, Le prosélytisme vis-à-vis la liberté religieuse (Etude du Droit Comparatif), 2002. Ἐπισημαίνω ἐπ' εὐκαιρία ὅτι τό (κατὰ τὴν ἀποψή μου) πολὺ σπουδαῖο ἔργο τῆς *Plana* (Le prosélytisme religieux, 2006), εἰς τὴν σελ. 10, ἀναφέρει ὅτι ὁ προσπλυτισμὸς «ἀποτελεῖ τὸ ἀντίστοιχο τῆς προπαγάνδας, τῆς ἀπάτης, τῆς προβοκάστιας, τῆς μηχανεύσεως, ἄπτεται τῆς πλύσεως τοῦ ἐγκεφάλου τῆς ἀποθρησκαιοποιήσεως καὶ τῆς ψυχικῆς βίας». Προσθέτει δέ (σελ. 12) ὅτι οἱ διενεργούντες προσπλυτισμὸν θεωροῦν τὴν θρησκεία τους «οἰκουμενικὴ» καὶ διεκδικοῦν τὴν εἰς αὐτοὺς

VIII. Κρίνω επίσης απαραίτητο να αναφέρω και μίαν άλλην πλευρὰν τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, ἡ ὁποία ἀπαραδέκτως ἀγνοεῖται, καίτοι ἔχει τεραστίαν σημασίαν διὰ τὴν κοινωνίαν, ἡ δὲ βασιμότης τῆς καὶ τὸ κύρος τῆς ἔχουν θεμελιωθεῖ ἐπιστημονικῶς παγκοσμίως. Πρόκειται διὰ πορίσματα τῆς ἐγκληματολογίας (τοῦ συνόλου σχεδὸν τῶν ἐγκληματολόγων ἡμετέρων καὶ ἄλλοδαπῶν), τὰ ὁποία βασιμῶς ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν (τῆς ἐπικρατούσης ἀντιστοιχῶς θρησκείας σὲ κάθε κράτος, καὶ ὄχι βεβαίως τῆς πανθρησκευτικῆς συγχύσεως) ἀποτελεῖ παράγοντα ἀποτρεπτικὸν τοῦ ἐγκλήματος¹².

IX. Πρὸς πλήρη ἐνημέρωσιν τοῦ ἀναγνώστου, θεωρῶ ἀπαραίτητο νὰ ἐπισημάνω ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἡ παρούσα μελέτη προωθεῖτο πρὸς ἐκτύπωσιν καὶ δημοσί-

ευσιν, ἐκυκλοφόρησε ἡ πληροφορία (τὴν ὁποίαν δὲν κατόρθωσα νὰ διασταυρώσω) ὅτι οἱ συντάκτες τοῦ ὡς ἄνω σχεδίου μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν θὰ ἐπέφεραν κάποιες ἀλλαγὰς εἰς τὸ σχέδιόν τους (ὀνομάζοντάς το «νέο σχέδιον»), τὸ ὁποῖο κατ' οὐσίαν δὲν θὰ διέφερε ἀπὸ τὸ παλαιόν, ἀλλὰ ἀπλῶς θὰ εἶχαν προσπαθήσει νὰ ἀφαιρέσουν κάποιες προκλητικὰς ἀναφορὰς τους διὰ τῶν ὁποίων ὁμολογοῦσαν εὐθέως καὶ παρεδέχοντο ὅτι διὰ τοῦ σχεδίου ποῦ προωθοῦν διαπράττουν τὸ ἐγκλημα τοῦ προσπλυτισμοῦ. Καὶ τοῦτο διὰ δύο λόγους. Ἀφ' ἐνὸς διότι τοὺς εἶχε ἐπιδοθεῖ ἐξώδικη δίλωσιν ἐπισημαίνουσα ὅτι διὰ τοῦ ἐν λόγῳ σχεδίου ὁμολογοῦν ρητῶς τὴν ὑπ' αὐτῶν διάπραξιν τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλυτισμοῦ, καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι λίαν προσφάτως ἐδημοσιεύθη σὲ εἰδικὸν ὀγκῶδη τόμον μεγάλου ἀριθμοῦ ἐπιστημονικῶν μελετῶν λίαν διαπρεπῶν πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν καὶ λοιπῶν ἐπιστημόνων¹³, οἱ ὁποῖες ἀποδεικνύουν μὲ

ὑποταγῆ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀτόμου, τὰ δεδομένα δὲ αὐτὰ τὰ ἀποδεικνύει μὲ ἀδιάσειστα στοιχεῖα εἰς τὸ ὡς ἄνω (ὑπερπεντακοσίαν σελίδων) ἔργον τῆς προλογιζόμενου μάλιστα ἀπὸ διαπρεπῆ Γάλλου καθηγητῆ πανεπιστημίου (Νομικῆς Σχολῆς).

12 *Γαρδικας*, Ἐγχειρίδιον ἐγκληματολογίας, β' ἔκδ. 1957 σελ. 80 ἔπ. *Δασκαλόπουλος*, Θρησκευτικὸν συναίσθημα καὶ ἐγκληματικότητα, 1971 σελ. 35 ἔπ. *Leauté*, Criminologie, et science pénitenciaire, 1972 σελ. 370. *Schneider*, Criminologie, 1987 σελ. 469. *Bouzat-Pinatel*, Traité de Droit Pénal et de criminologie, III, Criminologie, 2^α ἔκδ. 1970 σελ. 138. *Benjamin*, Religion et criminalité εἰς L' année sociologique, 1963 σελ. 132 ἔπ. *Eisenberg*, Criminologie, 3^α ἔκδ. 1990 σελ. 801. *Elster-Lingemann*, Handwörterbuch der Kriminologie, τόμ. 3, 1975 σελ. 33. *Kreuzer*, Jugend und Rauschdrogkriminalität, 2^α ἔκδ. 1980 σελ. 24. *Münder*, Frankfurter Lehr - und Praxis Kommentar zum KJHG, 1991 σελ. 328. *Gerner*, Jugendhilfe, 2^α ἔκδ. 1975 σελ. 31. *Harter*, Jugendhilfe, 4^α ἔκδ. 1980 σελ. 3-4. Ὁ ἐκ τῶν προαναφερομένων μάλιστα συγγραφέων *Leauté* (ἐνθ' ἄν.) ἀναφέρει, ὅτι τὴν ἰδίαν ἄποψιν (ὅτι δηλ. τὸ ἀνόθητο μάθημα τῶν θρησκευτικῶν ἀποτελεῖ παράγοντα ἀποτρεπτικὸν τοῦ ἐγκλήματος) ἔχει διατυπώσει καὶ ὁ διάσημος Ἰταλὸς ἐγκληματολόγος *Ferri*, ὁ ὁποῖος ἦταν μὲν ἄθεος ἀλλὰ ἔντιμος ἐπιστήμων.

13 Οἱ ἐν λόγῳ μελέτες δημοσιεύονται εἰς τὸν μόλις κυκλοφορήσαντα τόμον «Τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, προβληματισμοὶ - ἐπισημάνσεις - προτάσεις», 2014, ἀνέρχονται εἰς εἴκοσι πέντε τὸν ἀριθμὸν, πολλὰς ἐξ αὐτῶν εἶναι διαπρεπῶν πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν, ὅλες δὲ ἀποδεικνύουν μὲ βάσιμα καὶ μὴ ἀνατρέψιμα ἐπιχειρήματα ὅτι ἡ νέα ὕλη τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν ποῦ προωθεῖται εἶναι ἐπιστημονικῶς ἀβάσιμη, διάτρητη καὶ λίαν ἐπικίνδυνη. Ἐπισημαίνουν δὲ πολλὰς ἀπὸ αὐτὰς (καίτοι οἱ συγγραφεῖς τους εἶναι θεολόγοι καὶ ὄχι νομικοὶ) τὸν κίνδυνον τοῦ ἀθεμίτου προσπλυτισμοῦ τῶν μαθητῶν (*Περάκη*, Εἰσαγωγή στὴ δομὴ καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ προτεινομένου προγράμματος σπουδῶν καὶ τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, προβληματισμοὶ - ἐπισημάνσεις, σελ. 49 ἔπ. *Μπαστέα*, Πνευματικὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τοῦ παιδιοῦ καὶ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν στὸ σχολεῖο - στὸ παράδειγμα τοῦ δημοτικοῦ, σελ. 77 ἔπ. *Σιούλη*, Ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν σκοπιμότητα τοῦ προτεινομένου προγράμματος σπουδῶν γιὰ τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, σελ. 91 ἔπ. *Πορτελιάνος*, Παιδεία/Κουλτούρα/θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς καὶ θρησκευτικὴ ἀγωγή, σελ. 105 ἔπ. *Βογιατζῆς*, Ἐπιστημονικὲς προϋποθέσεις τοῦ προτεινομένου προγράμματος σπουδῶν γιὰ τὸ μάθημα τῶν

θηρσκευτικών, σελ. 127 *έπ. Μιχελουδάκης*, Το ζήτημα τής υποχρεωτικότητας και του χαρακτήρα του μαθήματος των θηρσκευτικών υπό το πρίσμα τής 115/2012 απόφασης του Διοικητικού Έφετείου Χανίων, σελ. 141 *έπ. Καραθανάσης*, Το μάθημα των θηρσκευτικών, Έλληνισμός και Όρθοδοξία, σελ. 159 *έπ. Ζουράρης*, Έλληνική πολιτειολογία και όρθόδοξη άγωγή, σελ. 165 *έπ. Καψάνης*, Η Θεανθρώπινη παιδεία του γένους και η άνατροπή της με το προτεινόμενο πρόγραμμα σπουδών για το μάθημα των θηρσκευτικών, σελ. 171 *έπ. Εύθυμιου*, Η προσωπικότητα του θεολόγου καθηγητού ως παράγων αποτελεσματικής διδασκαλίας του θεολογικού μαθήματος στην εκπαίδευση, σελ. 183 *έπ. Πονηρός*, Η εφαρμογή του προτεινόμενου προγράμματος σπουδών για το μάθημα των θηρσκευτικών - οι έμπειρές ενός διδάσκοντος, σελ. 195 *έπ. Πεπές*, Θηρσκευτικός γραμματισμός, έρμηνείες και παρερμηνείες, σελ. 207 *έπ. Σιάσος*, Μάθημα όμολογιακό, πολυπολιτισμικό, θηρσκευολογικό - Προπατορικά άμαρτήματα η καινούργη έφρηνοϊδεολογήματα, σελ. 223 *έπ. Ιωαννίδης*, Η Άγία Γραφή και το μάθημα των θηρσκευτικών στο σύγχρονο σχολείο, σελ. 231 *έπ. Μητροπ. Εδέσσης*, Οι Πατέρες τής Έκκλησίας και το μάθημα των θηρσκευτικών, σελ. 263 *έπ. Κυριαζόπουλος*, Ποιο μοντέλο του μαθήματος των θηρσκευτικών προβλέπουν το Διεθνές Δίκαιο Άνθρωπίνων Δικαιωμάτων και το Σύνταγμα, σελ. 277 *έπ. Μητροπ. Σισανίου*, Το μάθημα των θηρσκευτικών στην σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, σελ. 299 *έπ. Άγγελόπουλος*, «Άνοικτό» και «κλειστό» θεολογικό μάθημα, σελ. 307 *έπ. Φυκάρης*, Προσεγγίζοντας το νέο πρόγραμμα σπουδών του μαθήματος των θηρσκευτικών στο έλληνικό σχολείο: Κοινωνικοδιδακτικοί προσδιορισμοί και έρωτήματα, σελ. 329 *έπ. Αβδελάς*, Στοιχεία γνωσιομοιισμού στο προτεινόμενο πρόγραμμα σπουδών για το μάθημα των θηρσκευτικών και η νέα πολυφωνική όντολογία, σελ. 341 *έπ. Δέλλιου - Λουκίδου*, Η διδασκαλία του μαθήματος των θηρσκευτικών στις χώρες τής Εύρωπαικής Ένωσης - παρουσίαση στοιχείων έρευνας, σελ. 355 *έπ. Κουρεμπελές*, Γνωσιοθηρσκευολογία η όντοθεολογία ως τῶ όντι γνώση και παιδεία, σελ. 365 *έπ. Νατσιός*, Το θηρσκευμα στο δημοτικό σχολείο μέσα από το προτεινόμενο πρόγραμμα σπουδών για το μάθημα των θηρσκευτικών, σελ. 401 *έπ. Γοντικάκης*, Το πρόβλημα των θηρσκευτικών στα σχολεία - μία άγιορείτικη θεώρηση, σελ. 413 *έπ. Μεταλλινός*, Το μάθημα των θηρσκευτικών και η κρίση του πολιτισμού μας, σελ. 425 *έπ. Επιμενίδου*, Ό γνωσιοκρατικός χαρακτήρας του νέου προγράμματος σπουδών για το μάθημα των θηρσκευτικών, σελ. 437 *έπ.*

πολύ ισχυρά και μη άνατρέψιμα έπιχειρήματα το έπιστημονικώς έντελώς άβάσιμο τής είσαγωγής τής νέας ύλης του μαθήματος των Θηρσκευτικών. Έπομένως, εάν μετά την κυκλοφορία του παρόντος περιοδικού οί συντάκται του έπιμάχου σχεδίου το έχουν κατά τι τροποποιήσει κατά τα ως άνω, η ποινική τους εϋθύνη επί διαπράξει του υπ' αυτών έγκλήματος του προσπλυτισμού, και μάλιστα κατά άνηλικών και έντος σχολείου, δέν *αίρεται* κατά τα προαναφερόμενα. Και τουτο, διότι, ως γνωστόν, κατά το άρθρον 178 του Κώδικος Ποινικής Δικονομίας τα άποδεικτικά μέσα διά την διάπραξη ένδος ποινικού άδικήματος δέν *περιορίζονται μόνον εις την όμολογίαν του δράστου*, αλλά ως τοιαυτά άναφέρονται πλείστα άλλα, και μάλιστα ένδεικτικώς (δπερ σημαίνει ότι και πᾶν άλλον άποδεικτικόν μέσον μπορει να ληφθει υπ' όψιν, έστω και μη ρητώς κατονομαζόμενο υπό του νόμου). Μεταξύ δέ των ρητώς κατονομαζόμενων άποδεικτικών μέσων υπό τής ως άνω διατάξεως περιλαμβανονται και οί ένδειξεις και τα έγγραφα. Ός γνωστόν δέ, εις την περιπτώσή μας άμφοτερα τα στοιχεία αυτα υπάρχουν, και μάλιστα έμφανώς, ήτοι: α) Ός πρὸς μὲν τὶς ένδειξεις καθίσταται σαφές ότι, εάν ένώπιον άνηλικών μαθητῶν θέσουμε πρὸ όφθαλμῶν ύλην μαθήματος θηρσκευτικῶν πολυθηρσκευτική, έν πλήρει ίσοτιμία, έξάρσει και έξυψώσει των άντιστοίχων θηρσκευιῶν, εἶναι σαφές ότι κάποιοι από αυτούς (ιδίως οί έπιπολαιότερον σκεπτόμενοι) θά *προσπλυτισθοῦν και θά προσχωρήσουν σέ άλλη θηρσκευία*. Και αυτό θά το πράξουν διά μόνους τους λόγους που έπεξηγοῦμε και άναπτύσσουμε άνωτέρω. β) Ός πρὸς δέ τα «έγγραφα» δέν χρειάζεται περαιτέρω άνάλυση, άφοῦ η ύλη του μαθήματος των Θηρσκευτικῶν έχει συνταχθει από δημοσία ύπηρεσία, άποτελει «έγγραφο» (Κῶδ. Πολ. Δικονομίας άρθρον 432). Τα

έν λόγω δὲ «ἔγγραφα» ἦσαν ἀνηρημέ-
να καὶ εἰς τὸ INTERNET, μάλιστα τὰ
ἀποσπάσματα ποῦ ἀναφέρονται εἰς τὴν
ἀρχὴν τῆς παρουσίας (καὶ ποῦ ἀποτελοῦν
ὁμολογία διαπράξεως τοῦ ἐγκλήματος τοῦ
προσπλυτισμοῦ) ἐλήφθησαν ἀπὸ μία τῶν
μελετῶν ποῦ ἀναφέρονται εἰς τὴν ὑπο-
σημείωση (14). Ἐπομένως, ἐὰν ἡ κατὰ τὰ
ὡς ἄνω πληροφορία ποῦ ἐκυκλοφόρησε
(καὶ ποῦ δὲν ὑπῆρχε χρόνος ἐπαληθεύ-
σεώς της) εἶναι ἀκριβής, δὲν συνεπάγεται
καμμίαν ἀπαλλαγὴν τῶν ὑπαίτιων, καὶ ἡ
ποινικὴ τους εὐθύνη δὲν αἴρεται.

X. Ἐν ὄψει τῶν ἀνωτέρω, θεωρῶ
ἀπαραίτητο νὰ διευκρινίσω καὶ τὰ ἐξῆς
στοιχεῖα: α) Ὅλα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν
παρούσαν ἐργασία ἀφοροῦν τὸν ἐμφανῶς
ἀξιόποιον χαρακτήρα νέου προγράμμα-
τος τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν
καὶ τὴν πρόθεσιν τῶν συντακτῶν του νὰ
διαπράξουν τὸ ἔγκλημα τοῦ προσπλυτι-
σμοῦ, πράγμα ποῦ ὁμολογοῦν μάλιστα
καὶ εὐθέως οἱ ἴδιοι. Τὰ κείμενα δὲ ποῦ
παραθέτω ἐν ἀρχῇ ἀποτελοῦν τοιαύτην
ὁμολογίαν. Ἐλήφθησαν δὲ ὄχι ἀπ' εὐθείας
ἀπὸ τὸ INTERNET (ὅπου καὶ ὑπῆρχαν),
ἀλλὰ ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ ἐν ὑποσημείω-
σει (14) συγγραφῆς καὶ πανεπιστημιακοῦ
καθηγητοῦ Ἡρακλῆ Ρεράκη, ἡ ὁποία τὰ
περιέχει ἐπίσης κατὰ λέξιν, ὥστε ἐν πε-
ριπτώσει τυχὸν μεταβολῆς ἢ ἀποσύρσεώς
τους νὰ μὴν μοῦ ἀντιταχθεῖ ὅτι τὰ κείμενα
αὐτὰ οὐδέποτε ὑπῆρξαν (ὅποτε καὶ θὰ
ἀνέκυπτε τὸ ἐρώτημα: Τότε ὁ Ρεράκης
ποῦ τὰ βρῆκε; τὰ ἐπινόησε ὁ ἴδιος;) β)
Ὅλη μαθήματος Θρησκευτικῶν ὡς ἡ προ-
ωθουμένη (καὶ μὲ τὸν ἐμφανῆ καὶ ὁμολο-
γημένον σκοπὸν τοῦ ἀξιοποίνου προσπ-
λυτισμοῦ) δὲν ὑπάρχει σὲ κανένα ἄλλο
κράτος τῆς Εὐρώπης, ὅπου κατὰ κανόνα
τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν εἶναι ὁμο-
λογιακό. Τὸ δεδομένο αὐτὸ περιέχεται εἰς
ἔρευνά μου σὲ ὅλα τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη¹⁴.

14 *Κρίππα*, Ἡ συνταγματικὴ κατοχύρωση τοῦ μα-
θήματος τῶν θρησκευτικῶν παρ' ἡμῶν καὶ ἐν τῇ

Ὡς δὲ ἔχω ἀποδείξει καὶ διὰ μελέτης μου,
εἰς τὰ περισσότερα εὐρωπαϊκὰ κράτη τὴν
ῦλη τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν
τὴν καθορίζει ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία καὶ ὄχι
τὸ κράτος¹⁵. Μάλιστα σὲ ὀρισμένα κράτη
(π.χ. Γερμανία) τὸ δεδομένο αὐτὸ ἐπιβάλ-
λεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Σύνταγμα, πράγμα
ποῦ ἔχει ἀποδεχθεῖ καὶ τὸ Συνταγματικὸ
Δικαστήριον τῆς χώρας αὐτῆς¹⁶. Τὸ ἴδιο
ἰσχύει (ὁμοίως συνταγματικὴ διάταξη) καὶ
εἰς τὴν Αὐστρία¹⁷. Εἰς δὲ τὰ περισσότερα
εὐρωπαϊκὰ κράτη τὴν ῦλη τοῦ μαθήματος
τὴν καθορίζει ἡ Ἐκκλησία αὐτοτελῶς ἢ
συνεραζομένη μὲ τὸ κράτος (15). Περι-
πτωση ἀντίστοιχη ὡς ἡ διὰ τῆς παρουσίας
καταγελλομένη δὲν προέκυψε πουθενὰ
εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη. Ἄλλωστε καὶ οἱ
συντάκται τοῦ νέου σχεδίου δὲν ἀναφέ-
ρουν κάτι τέτοιο. Ἀλλὰ δὲν ἀναφέρουν
καὶ τὸ σπουδαιότερο, τὸ ὁποῖο καθιστᾷ
τὸ σχέδιον ποῦ κατήρτισαν *ἐπιστημονικῶς*
διάτρητο. Ἦτοι δὲν ἀναφέρουν ἐὰν διε-
ξήγαγαν συγκριτικὴν ἔρευνα εἰς τὰ λοιπὰ
εὐρωπαϊκὰ κράτη καὶ ἐὰν διαπίστωσαν
ἔστω καὶ σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἔχει εἰσα-
χθεῖ (ἢ ἔστω νὰ προτείνεται) ἡ διδασκα-
λία μαθήματος Θρησκευτικῶν προκλη-
τικῶς προσπλυτιστικοῦ ὡς τὸ προαναφε-
ρόμενο σχέδιον (καὶ αὐτὸ νὰ ὁμολογεῖται
εὐθέως καὶ ἀπροκαλύπτως ἀπὸ τοὺς

ἀλλοδαπῇ, 2001 (καὶ ἐπικαιροποιημένη ἔκδοσις
2014). *Κρίππα*, Σχέσεις κράτους - Ἐκκλησίας στὶς
χώρες - μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, 2008. Τὰ
ἴδια ἀναφέρει καὶ ἡ μνημονευομένη εἰς τὴν προ-
ηγούμενη ὑποσημείωση (13) μελέτη τῶν Δέλλιου
καὶ Λουκίδου, (Ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν
θρησκευτικῶν στὶς χώρες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνω-
σεως - παρουσίασις στοιχείων ἔρευνας), ἡ ὁποία
ἀποτελεῖ λίαν ὑπεύθυνον ἔρευνα.

15 *Κρίππα*, Τὸ ἀτομικὸν δικαίωμα τῆς θρησκευ-
τικῆς ἐλευθερίας τῆς Ἐκκλησίας νὰ καθορίζει ἡ
ἴδια τὴν ῦλη τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν
(Ἐπιθ. Δημ. Διοκ. Δικ. 2014 σελ. 58 ἐπ.).

16 Ἀπόφ. Συνταγμ. Δικ/ρίου BVerfGE 123, 39,
52. Βλέπε τὴν ἀπόφ. αὐτὴν εἰς Casebook
Verfassungsrecht, 5^η ἔκδ. 2008 σελ 165.

17 Βλέπε *Konjacie*, Rechtliche Grundlage des
Religionsunterrichts in Österreich, 2013 σελ. 1
ἀκριβῶς περὶ τούτου.

συντάκτες τῆς ὕλης του, ὡς συμβαίνει παρ' ἡμῖν)! Καὶ τοῦτο, ὅταν ὑπάρχουν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἥδη τρεῖς ἐμπεριστατωμένες καὶ ad hoc μελέτες ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὸ θέμα αὐτὸ (βλέπε ἀνωτέρω ὑποσημειώσεις 15 καὶ 16), τὶς ὁποῖες θὰ ὄφειλαν νὰ συμβουλευθοῦν. Καὶ ἐὰν τὶς εὔρισκαν ἀθεμελίωτες (καὶ αὐτὸ τὸ αἰτιολογοῦσαν), νὰ τὶς ἀπέρριπταν.

XI) Τέλος, πρέπει νὰ ἐπισημάνω ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων ἔχει ἐπικυρώσει καταδίκες ἢ ἀπαγορεύσεις εὐρωπαϊκῶν κρατῶν διὰ ἄσκηση προσπλυτισμοῦ εἰς τὰ σχολεῖα, οἱ ὁποῖες μάλιστα ἐθεώρησαν ὡς προσπλυτισμὸν πράξεις οὐδόλως συναπτόμενες, π.χ., πρὸς προσέγγιση τοῦ προσπλυτιζομένου ἢ πρὸς χρῆση μέσων ἀπατηλῶν, παραπλανητικῶν, ἐκβιαστικῶν, δελεαστικῶν κ.λπ. Π.χ., ἐθεωρήθη ὡς προσπλυτισμὸς εἰς τὰ σχολεῖα (καὶ ἀπαγορεύθηκε) ἡ ἐμφάνιση μαθητριῶν ἢ καὶ διδασκαλισσῶν ἢ καθηγητριῶν μουσουλμανίδων τὸ θρησκειοῦμα οἱ ὁποῖες ἔφεραν εἰς τὸ πρόσωπό τους τὴν λεγομένη «μουσουλμανικὴ μαντίλα»¹⁸. Βλέπουμε, λοιπόν, ὅποια (ὕψιστη) σημασία δίδεται εἰς τὴν Εὐρώπη (καὶ ἀπὸ τὸ Εὐρωπ. Δικ/ριο) ἐπὶ περιπτώσεων ἀπαγορεύσεως ἀσκίσεως προσπλυτισμοῦ εἰς τὰ σχολεῖα, ὅπου θεωροῦνται ὡς τοιαύτη ἄσκησὶς τοῦ ἀκόμη καὶ πράξεις οὐδόλως συναπτόμενες πρὸς πρόθεση τοῦ ὑπαίτιου νὰ προσεγγίσει τὸν

προσπλυτιζόμενο, προκειμένου νὰ ἐπηρεάσει τὴν θρησκευτικὴν του συνείδηση, χρησιμοποιοῦν μάλιστα μέσα ἀπατηλά, παραπλανητικά, ἐκβιαστικά κ.λπ. Διὸ ἐθεωρήθησαν ὡς ἄσκηση προσπλυτισμοῦ (καὶ ἀπνηγορεύθησαν) ἀκόμη καὶ πράξεις διὰ τὶς ὁποῖες οὐδόλως συνέτρεχαν εἰς τὸ πρόσωπο τῶν ὑπαίτιων τὰ στοιχεῖα τῆς ὑποκειμενικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσπλυτισμοῦ (δόλος ἄμεσος ἢ ἐνδεχόμενος). Εἰς βάρος δὲ τῶν ἐν προκειμένῳ «ὑπαίτιων» προσώπων μπορεῖ μὲν νὰ μὴ ἐπεβλήθησαν ποινικὲς κυρώσεις, ἐπεβλήθησαν ὅμως διοικητικὲς κυρώσεις, καὶ μάλιστα βαρύτερες (ἀπαγόρευση διδασκαλίας εἰς τὰ σχολεῖα διὰ τὶς διδασκάλισσες καὶ ἀπαγόρευση φοιτήσεως διὰ τὶς μαθήτριες, ἐὰν ἀμφοτέρως δὲν ἀποβάλουν τὴν μουσουλμανικὴν μαντίλα).

Ἡμεῖς εἰς τὴν Ἑλλάδα πόθεν προκύπτει ὅτι ἔχουμε τὸ δικαίωμα (διαπράττοντες μάλιστα ἀξιόποιοι πράξει) νὰ «εἰσορμήσουμε» εἰς τὰ σχολεῖα καὶ νὰ ἀρχίσουμε νὰ προβληματίζουμε τοὺς μαθητὰς, ὀδηγώντας τους εἰς τὸ νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν θρησκεία εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκουν καὶ «προσφέροντάς τους» ἄλλες θρησκείες ὡς «προσφορῶτερες ἐναλλακτικὲς λύσεις» (ὡς αὐτὸ ρητῶς ὁμολογεῖται κατὰ τὰ προαναφερόμενα καὶ μάλιστα εὐθαρσῶς καὶ ἀπροκαλύπτως);

Περὶ τὸν νὰ τονίσουμε ὅτι τὰ διὰ τῆς παρούσης καταγγελλόμενα δὲν ἀποτελοῦν μόνον ἀδίκημα ποινικόν, ἀλλὰ καὶ *πειθαρχικόν* (Υπαλληλικὸς Κώδιξ – Νόμος 3528/2007 - ἄρθρα 107-108), ἡ δίωξις τοῦ ὁποῖου εἶναι *ὑποχρεωτικὴ*, συνεπαγομένη ἀντίστοιχη εὐθύνη τοῦ ἀμελοῦντος πρὸς τοῦτο ὄργανου (Υπαλλ. Κώδιξ ἄρθρον 110 παρ. 1).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Η. ΚΡΙΠΠΑΣ

Διδάκτωρ Συνταγματικοῦ Δικαίου

18 Εὐρωπ. Δικ/ρίοιο Ἀνθρ. Δικαιωμάτων ἀποφάσεις θεωρήσασες ἄσκηση ἀθεμίτου προσπλυτισμοῦ εἰς τὰ σχολεῖα τὴν ὡς ἄνω περίπτωση καὶ ἀπορρίψασες τὶς ἀντίστοιχες προσφυγές, ἦτοι: α) Ἀποφ. τῆς 15.2.2001, ὑπόθεση Dahlab κατὰ Ἑλβετίας, β) Ἀπόφασις τῆς 10.11.2005, ὑπόθεση Leyla Sahin κατὰ Τουρκίας, γ) Ἀπόφασις τῆς 4.12.2008 ὑπόθεση Kervanci κατὰ Γαλλίας, δ) Ἀποφάσεις τῆς 30.6.2009 Aktas, Bayrak, Gamaleddyn, Ghazal, J. Singh καὶ R. Singh κατὰ Γαλλίας (ἡ ὑπόθεσις ἀφοροῦσε ἀποβολὴ ἔξι μαθητριῶν ἀπὸ τὸ σχολεῖο, διότι ἔφεραν τὴν μουσουλμανικὴν μαντίλα καὶ αὐτὸ ἐθεωρήθη ἄσκηση προσπλυτισμοῦ εἰς τὰ σχολεῖα).

Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΜΟΡΦΩΜΕΝΟΥΣ ΕΘΝΙΚΟΥΣ

ΜΕΡΟΣ Α΄

Προκειμένου να κατανοήσουμε τους λόγους που έκαναν πολλούς έθνικούς των πρώτων χριστιανικών αιώνων να δούν τον χριστιανισμό με έντονο σκεπτικισμό, ή ακόμη και με άπροκάλυπτη έχθρότητα, οφείλουμε να συνεκτιμήσουμε μιὰ σειρά από παραγόντες.

1. Ἡ θρησκευτικὴ διάσταση

Ἄν δοῦμε τὸ θέμα τῆς ἀντιμετώπισης τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν καθαρὰ θρησκευτικὴ του διάσταση, οφείλουμε νὰ σταθοῦμε πρῶτ' ἀπ' ὅλα σὲ ἓνα ἐρώτημα ποῦ οἱ περισσότεροὶ συνήθως προσπερνοῦν βιαστικά: Τί ἦταν αὐτὸ ποῦ ἔκανε τὴ ρωμαϊκὴ ἐξουσία νὰ καταδιώξει μὲ τέτοια μανία τὸν χριστιανισμό καὶ τοὺς χριστιανούς, τὴ στιγμή ποῦ ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἦταν ἐξ ὀρισμοῦ ἓνα πολυεθνικὸ κράτος καὶ ἄφηνε ἀνοικτὸ τὸ πεδίο γιὰ μιὰ πολὺ μεγάλη πολυφωνία, ἀνεχόμενη κάθε λογῆς θρησκείες ἢ φιλοσοφικὲς θεωρίες;

Πράγματι, ἡ «θρησκευτικὴ πολιτική» τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, στὸν βαθμὸ ποῦ ὑπῆρχε μιὰ τέτοια πολιτική, ἦταν σὲ μεγάλο βαθμὸ μιὰ πολιτικὴ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ¹. Ὁ θρησκευ-

τικὸς *συγκρητισμὸς* ὑπῆρξε ἀκριβῶς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε ἀντιμετωπίσει παλαιότερα τὴ θρησκευτικὴ πολυφωνία ἢ ἑλληνιστικὴ ἐποχή, ἢ ἐποχὴ δηλαδὴ ποῦ ἐγκαινιάσθηκε μὲ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Τότε, αἴφνης, πλάι στοὺς Ἑλληνες θεοὺς ἄρχισαν νὰ λατρεύονται καὶ θεότητες τῆς Ἀνατολῆς, εἴτε θεωρούμενες ὡς ἀντίστοιχες πρὸς θεοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου (ὅπως φερ' εἶπειν ὁ Ἄμμων ὡς ἀντίστοιχος τοῦ Δία ἢ ἡ Ἰστάρ ὡς ἀντίστοιχη τῆς Ἀφροδίτης), εἴτε καὶ ὡς ἐντελῶς νέες, πλὴν ὅμως καθ' ὅλα ἀποδεκτὲς θεότητες. Ἀργότερα, ἡ Ρώμη εἶδε σὲ αὐτὸν τὸν θρησκευτικὸ *συγκρητισμὸ* μιὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ συγκρότηση καὶ διατήρηση μιᾶς πολυεθνικῆς αὐ-

(Synkretismus), τὴ γαλλικὴ (syncretisme) καὶ ἄλλες. Ὅπως διαβάζουμε στὸν Πλούταρχο, στὴν πρωταρχικὴ τῆς σημασία ἡ λέξη «*συγκρητισμὸς*» προσδιόριζε μιὰ ιδιαίτερη πρακτικὴ τῶν ἀρχαίων Κρητῶν, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ ἦταν ὁργανωμένοι σὲ αὐτοδιοικούμενες πόλεις-κράτη μὲ εὐλογες διαφορὲς καὶ διχόνοιες μεταξύ τους, ἄφηναν ἐν τούτοις κατὰ μέρος τὶς ὅποιες διαφορὲς τους καὶ «*συγκρητίζονταν*», δηλαδὴ συνασπίζονταν, ὅταν ἐμφανίζοταν κάποιος ἐξωτερικὸς κίνδυνος (Πλούταρχο, *Περὶ φιλαδελφίας*, ed. M. Pohlenz, *Plutarchi moralia*, vol. 3, 490 B 2-6: «*Ἐτι τε ἐκεῖνο δεῖ μνημονεῦεν ἐν ταῖς πρὸς τοὺς τοῦτο τῶν Κρητῶν, οἱ πολλὰκις στασιάζοντες ἀλλήλοις καὶ πολεμοῦντες ἔξωθεν ἐπιόντων πολεμίων διελύοντο καὶ συνίσταντο· καὶ τοῦτ' ἦν ὁ καλούμενος ὑπ' αὐτῶν «συγκρητισμὸς»*). Στὴν τρέχουσα χρῆσις του, ὁ ὅρος «*συγκρητισμὸς*» σημαίνει τὴ συγγόνευσις διαφορετικῶν θεωριῶν ἢ –κυρίως– θρησκειῶν σὲ ἓνα ὅλον, μὲ ἀπαλοιφὴ τῶν τυχόν διαφορῶν τους.

1 Ἡ λέξη «*συγκρητισμὸς*» εἶναι μιὰ λέξη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἢ ὁποῖα ἔχει περάσει σχεδὸν αὐτούσια στὶς περισσότερες γλώσσες, τὴν ἀγγλικὴ (syncretism), τὴ γερμανικὴ

*Τί ἦταν αὐτὸ ποὺ ἔκανε
τὴ ρωμαϊκὴ ἐξουσία νὰ
καταδιώξει μὲ τέτοια
μανία τὸν χριστιανισμὸ
καὶ τοὺς χριστιανούς, τὴ
στιγμὴ ποὺ ἡ ρωμαϊκὴ
αὐτοκρατορία ἦταν ἐξ
ὀρισμοῦ ἓνα πολυεθνικὸ
κράτος καὶ ἄφηνε ἀνοικτὸ
τὸ πεδίο γιὰ μιὰ πολὺ
μεγάλῃ πολυφωνία,
ἀνεχόμενῃ κάθε λογῆς
θρησκείας ἢ φιλοσοφικῆς
θεωρίες;*

τοκρατορίας. Γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ εὐαγγέλια ὅτι στὴν Παλαιστίνη οἱ Ρωμαῖοι ἄφηναν τοὺς Ἰουδαίους ἐλεύθερους νὰ

λατρεύουν τὸν Θεὸ τους καὶ νὰ κρατοῦν τὶς παραδόσεις καὶ τὰ λατρευτικά τους ἔθιμα, ὅσο καὶ ἂν αὐτὰ τοὺς φαίνονταν παράδοξα καὶ ἐκκεντρικά. Ὅμοια, σὲ ὁλόκληρῃ τὴν αὐτοκρατορία ἢ κοσμοκράτειρα Ρώμῃ ἀνεχόταν ἢ καὶ ἐνεθάρρυνε τὴ λατρεία τῶν πρὸ ἀπίθανων θεοτήτων. Ὁ θρησκευτικὸς συγκρητισμὸς, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια στηρίγματα τῆς Pax Romana, δηλαδὴ τῆς ρωμαϊκῆς παγκοσμιοποίησης.

Ἐπανερχόμαστε λοιπὸν στὸ ἐρώτημα ποὺ διατυπώσαμε παραπάνω: Τί ἦταν αὐτὸ ποὺ ἔκανε τὴ ρωμαϊκὴ ἐξουσία νὰ στραφεῖ μὲ τέτοιο μένος ἐνάντια στὸν χριστιανισμὸ, τὴ στιγμὴ ποὺ ἦταν ἐξόχως ἀνεκτικὴ ἀπέναντι στὶς πρὸ ἀπίθανες θρησκείες;

Κοντὰ στοὺς ἄλλους λόγους ποὺ συνήθως μνημονεύονται, ὑπάρχει καὶ ἓνας παράγοντας ποὺ τὶς περισσότερες φορὲς παραθεωρεῖται: Πιὸ συγκεκριμένα, ἓνας

Οί πρακτικὲς τῶν χριστιανῶν ἦταν φανερὸ ὅτι ὑπέσκαπταν τὰ θεμέλια τοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ· καὶ μὲ δεδομένο ὅτι αὐτὸς ὁ συγκρητισμὸς ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς Pax Romana, καὶ κατὰ προέκτασιν ἓνα ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, οἱ πρακτικὲς τῶν χριστιανῶν φαίνονταν νὰ ὑποσκάπτουν τὰ θεμέλια τῆς ἴδιας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ Ρώμη ἐδίωξε τοὺς χριστιανούς εἶναι ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἀπὸ τὴ φύση του δὲν μποροῦσε νὰ ἐνταχθεῖ στὸ παιχνίδι τοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε, ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια στηρίγματα τῆς Pax Romana. Ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ εἶχε μὲν καταφύγει παλαιότερα στὸν συγκρητισμό, γιὰ νὰ γεφυρώσει τὶς θρησκευτικὲς διαφορὲς, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι βοηθεῖτο σὲ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας· διότι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ θρησκεία ἦταν ἥδη πολυθεϊστικὴ· καὶ ἂν οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου ἦταν δώδεκα, τότε τίποτε δὲν ἐμπόδιζε νὰ γίνουν δεκατρεῖς, καὶ δεκαπέντε, καὶ εἴκοσι, καὶ πενήντα. Ὁ χριστιανισμὸς ὁμως δὲν μποροῦσε νὰ συμμετάσχει σὲ αὐτὸ τὸ παιχνίδι. Καὶ ἐνῶ μὴ πόλη τῆς αὐτοκρατορίας ποὺ λάτρευε τὴν Ἰστάρ δὲν βρισκόταν σὲ καμμία ἀπολύτως ἀντίθεση μὲ μὴ γειτονικὴ πόλη ποὺ λάτρευε τὸν Ἀπόλλωνα, οἱ χριστιανοὶ ἦταν οἱ μόνοι ποὺ φάνταζαν «ξένο σῶμα» μέσα στὸν ἐπιμελῶς κτισμένο θρησκευτικὸ συγκρητισμὸ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Βεβαίως, καὶ ἡ θρησκεία τῶν Ἑβραίων ἦταν ἐπίσης μονοθεϊστικὴ, καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ αὐτὴ, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ χριστιανισμὸς, δὲν μποροῦσε νὰ στηρίξει ἓνα θρησκευτικὸ συγκρητισμό. Ὅμως

οἱ Ἑβραῖοι, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς χριστιανούς, χαρακτηρίζονταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀπὸ ἓνα ἐντονο ἀπομονωτισμὸ: ἦταν περιορισμένοι σὲ μὴ στενὴ λωρίδα γῆς (καὶ ἀργότερα, μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλήμ, σὲ αὐστηρὰ περιχαρακωμένες ὁμάδες μέσα στὶς μεγάλες πόλεις) καὶ δὲν νοιάζονταν γιὰ τὸ ποιὸς θεοὺς λάτρευαν οἱ ἄλλοι λαοί. Ἔτσι, ἡ θρησκεία τῶν Ἑβραίων δὲν μποροῦσε μὲν νὰ στηρίξει ἡ ἴδια ἓνα θρησκευτικὸ συγκρητισμό, ἀλλὰ μποροῦσε ἀπὸ μὴ ἄποψη νὰ ἀπορροφηθεῖ χωρὶς πρόβλημα στὸν θρησκευτικὸ συγκρητισμὸ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας: ὅπως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἐλεύθεροι νὰ λατρεύουν ὅποιο θεὸ ἠθελαν, ἔτσι καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἦταν ἐλεύθεροι νὰ λατρεύουν τὸν δικό τους, χωρὶς νὰ ἐνοχλοῦν κανέναν.

Οἱ χριστιανοὶ ὁμως, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους, δὲν χαρακτηρίζονταν ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀπομονωτισμὸ, βροντοφώναζαν ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι θεοὶ ἦταν ψεύτικοι, καὶ ἐπέμεναν νὰ ἀποκαλύπτουν ἐνώπιον ὄλων τῶν ἀνθρώπων καὶ ὄλων τῶν λαῶν «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς»² τὴν ἀνοησίαν τῆς λατρείας καὶ προσκυνήσεως τῶν εἰδώλων. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ χριστιανοὶ δὲν κατηγορήθηκαν ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἐξουσία ὡς θρησκόληπτοι φανατικοί, ἀλλὰ ἀντιθέτως ὡς ἀρνητὲς καὶ ὑβριστὲς τῶν ὁσίων καὶ

² Πράξ., α' 8, 17 47.

Στὰ μάτια ὄσων ἐναντιώθηκαν στὸν χριστιανισμό, ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἦταν ἀπλῶς καὶ μόνον ἓνα θρησκευτικὸ ζήτημα. Ὁ χριστιανισμός, ὅπως τὸν ἔβλεπαν, δὲν ἀντιπροσώπευε ἀπλῶς καὶ μόνο μιὰ νέα θρησκευτικὴ πίστη, ἀλλά... μιὰ ἀνατροπὴ ὅλων τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἀξιῶν πάνω στὶς ὁποῖες εἶχε στηριχθεῖ ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμός. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ὁ χριστιανισμός κήρυσσε τὴν ἀνατροπὴ τοῦ παλαιοῦ κόσμου, πρῶγμα ποὺ αὐτομάτως ἔφερε ὅσους εἶχαν ἀνατραφεῖ μὲ τὶς ἀρχές καὶ τὶς ἀξίες τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ σὲ θέση ἄμυνας.

ἱερῶν. Οἱ πρακτικὲς λοιπὸν τῶν χριστιανῶν ἦταν φανερὸ ὅτι ὑπέσκαπταν τὰ θεμέλια τοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ· καὶ μὲ δεδομένο ὅτι αὐτὸς ὁ συγκρητισμός ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς Pax Romana, καὶ κατὰ προέκτασιν ἓνα ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, οἱ πρακτικὲς τῶν χριστιανῶν φαίνονταν νὰ ὑποσκάπτουν τὰ θεμέλια τῆς ἴδιας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Σημειωτέον ὅτι τὰ παραπάνω δὲν μᾶς βοηθοῦν ἀπλῶς νὰ κατανοήσουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία στράφηκε μὲ τέτοιο μένος κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ· μᾶς βοηθοῦν νὰ κατανοήσουμε καὶ τὴ δική μας ἐποχὴ. Διότι καὶ σήμερα, ὅπως καὶ τότε, ὁ χριστιανισμός δὲν χωράει σὲ συγκρητιστικὰ σχήματα. Ἔτσι, γιὰ τοὺς ἴδιους ἀκριβῶς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ρωμαϊκὴ παγκοσμιοποίηση στράφηκε ἐναντίον τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶναι φυσικὸ καὶ ἐπόμενο καὶ ἡ σημερινὴ παγκοσμιοποίηση, ποὺ προάγει ἐξίσου ἢ καὶ ἀκόμα περισσότερο τὸν συγκρητισμό, νὰ ἀποδεικνύεται μὲν ἐξαιρετικὰ ἀνεκτικὴ ἀπέναντι στὶς πρὸ ἀπίθανες θεωρίες, καὶ τὴν ἴδια στιγμὴ, πολὺ συχνά, ἀπροκάλυπτα ἐχθρικὴ ἀπέναντι στὸν χριστιανισμό.

2. Ἡ μορφωτικὴ διάσταση

Τὰ παραπάνω ἐξηγοῦν σὲ κάποιον βαθμὸ τὴν παθιασμένη ἀντίδραση καὶ τὶς διώξεις ποὺ ἀντιμετώπισαν οἱ χριστιανοί, ἀλλὰ δὲν ἀποκαλύπτουν ὁλόκληρη τὴν ἀλήθεια. Διότι στὴν πραγματικότητα οἱ λόγοι τῆς ἀντίδρασης ποὺ συνάντησε ὁ χριστιανισμός ἦταν βαθύτεροι καὶ οὐσιαστικώτεροι. Στὰ μάτια ὄσων ἐναντιώθηκαν στὸν χριστιανισμό, ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἦταν ἀπλῶς καὶ μόνον ἓνα θρησκευτικὸ ζήτημα. Ὁ χριστιανισμός, ὅπως τὸν ἔβλεπαν, δὲν ἀντιπροσώπευε ἀπλῶς καὶ μόνο μιὰ νέα θρησκευτικὴ πίστη, ἀλλά... μιὰ ἀνατροπὴ ὅλων τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἀξιῶν πάνω στὶς ὁποῖες εἶχε στηριχθεῖ ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμός. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ὁ χριστιανισμός κήρυσσε τὴν ἀνατροπὴ τοῦ παλαιοῦ κόσμου, πρῶγμα ποὺ αὐτομάτως ἔφερε ὅσους εἶχαν ἀνατραφεῖ μὲ τὶς ἀρχές καὶ τὶς ἀξίες τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ σὲ θέση ἄμυνας. Ὅπως γράφει πολὺ χαρακτηριστικὰ ὁ Βασίλειος Τατάκης, ἡ ριζικὰ νέα ὄραση τοῦ χριστιανισμοῦ φαινόταν νὰ θέτει τοὺς χριστιανούς ἔξω ἀπὸ τὸν

*Γιὰ τοὺς μορφωμένους
ἐθνικοὺς τὸ πρόβλημα τῆς
ἀντιμετώπισης τοῦ
χριστιανισμοῦ ἦταν πολὺ
πιὸ σύνθετο ἀπ' ὅ,τι
συνήθως ὑποθέτουμε.*

τότε πολιτισμὸ στὸ σύνολό του³.

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες, τῆ στιγμῇ ἀκριβῶς ποὺ οἱ μεγάλες λαϊκὲς μᾶζες προσέρχονταν μαζικὰ στὸν χριστιανισμό, ἡ παλαιὰ ἀριστοκρατία καὶ οἱ μορφωμένες ἀνώτερες τάξεις ἔμεναν παγερὰ ἀδιάφορες ἀπέβαντι στὴ νέα θρησκεία. Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Α. Η. Μ. Jones, γι' αὐτὸ τὸ γεγονός δὲν εὐθύνεται ἡ ἔλλειψη προσπάθειας ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν, καθὼς ἡ Ἐκκλησία εἶχε ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἀντιληφθεῖ τὴ σημασία τῆς προσέλευσης προσπλύτων ἀπὸ τὶς ἄρχουσες τάξεις· ἀλλὰ ἡ παιδεία ποὺ εἶχαν λάβει οἱ ἀνώτερες αὐτὲς τάξεις δημιουργοῦσε μιὰ ἰσχυρὴ ἀντίστασι ἀπέναντι στὴ νέα πίστι⁴.

Ἄς γίνουμε πιὸ συγκεκριμένοι. Ἡ παιδεία τῶν ἀνωτέρων τάξεων ἦταν κατὰ βάσιν ἡ ἑλληνικὴ παιδεία. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα εἶχε γεννήσει ἓνα λαμπρὸ πολιτισμὸ· ἀκόμη καὶ σήμερα, δυόμισι ὀλόκληρες χιλιετίες ἀπὸ τὸν Χρυσὸ Αἰῶνα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας, θὰ εὐχόμεσταν νὰ εἶχαμε τὸ ἐπίπεδο πολιτισμοῦ ποὺ βλέπουμε νὰ ἀντικατοπτρίζεται στοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους. Μὲ τὶς

κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἐγίνε σχεδὸν παγκόσμιος. Καὶ ὅταν ἀργότερα οἱ Ἕλληνες γονάτισαν μπροστὰ στὴ Ρώμη, ἡ ἠττημένη Ἑλλάδα κατέκτησε τὸν βάρβαρο νικητὴ μὲ τὸν πολιτισμὸ της, ὅπως τόσο ὑπέροχα γράφει ὁ Ὀράτιος⁵. Ὅσοι λοιπὸν εἶχαν ἀνατραφεῖ μὲ τὶς ἀρχὲς καὶ τὶς ἀξίες τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἶχαν κάθε λόγο νὰ νιώθουν ὑπερήφανοι γιὰ τὸν πολιτισμὸ ποὺ ἦταν συνυφασμένος μὲ αὐτὴν τὴν παιδεία, καὶ βεβαίως νὰ μὴν μποροῦν νὰ συμμερισθοῦν τὸ χριστιανικὸ αἷτημα γιὰ ἀνατροπὴ τοῦ παλαιοῦ κόσμου.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, εἶναι ἀπολύτως σωστὸ αὐτὸ ποὺ τονίζει μὲ ἔμφρασι ὁ Henri Irenée Marrou: ὅτι αὐτὸ ποὺ ἐπὶ μακρὸν κρατοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ τοὺς μορφωμένους ἀνθρώπους τῆς παλαιᾶς ἀριστοκρατίας δὲν ἦταν πρωτευόντως ὁ παγανισμὸς, καθὼς οἱ περισσότεροὶ ἀπ' αὐτοὺς οὐδέποτε εἶχαν νιώσει τὴν ἀνάγκη νὰ λατρεύσουν τοὺς ἀρχαίους θεοὺς καὶ νὰ θυσιάσουν στὴν Ἴσιδα ἢ τὴν Ἐκάτη, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ ὁ Marrou ἀποκαλεῖ «θρησκεία τῆς Παιδείας», τὸ κλασικὸ δηλαδὴ ἰδεῶδες τῆς *Παιδείας*, ἡ κληρονομία τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ⁶. Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι γιὰ τοὺς μορφωμένους ἐθνικοὺς τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιμετώπισης τοῦ χριστιανισμοῦ ἦταν πολὺ πιὸ σύνθετο ἀπ' ὅ,τι συνήθως ὑποθέτουμε.

Ἐνας ἄλλος παράγοντας ποὺ δυσχέρανε σημαντικὰ τὴ συμφιλίωση τῶν μορφωμένων τάξεων μὲ τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία ἦταν ὁ γλωσσικὸς παράγοντας: Τὰ εὐαγγέλια καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἱερὰ

3 Βασιλείου Ν. Τατάκν, *Ἡ συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ χριστιανικὴ σκέψη*, ἐπανέκδοσι μὲ βιβλιογραφικὸ συμπλήρωμα, Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα 1989, σελ. 28.

4 Α. Η. Μ. Jones, "The social background of the struggle between paganism and Christianity", ἐν Arnaldo Momigliano (ed.), *The conflict between paganism and Christianity in the fourth century*, σελ. 19-20.

5 Q. Horatius Flaccus, *Epistulae*, ed. F. Klingner, II, 1.156-157: "*Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*".

6 Henri Irenée Marrou, "Synesius of Cyrene and Alexandrian Neoplatonism", ἐν Arnaldo Momigliano (ed.), *The conflict between paganism and Christianity in the fourth century*, σελ. 143-144.

*Εἶναι σημαντικό νὰ ἔχουμε
κατὰ νοῦν ὅτι οἱ λόγοι
ποῦ κράτησαν ἐπὶ μακρὸν
τοὺς μορφωμένους
καὶ καλλιεργημένους
ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς
σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν
χριστιανισμὸ δὲν ἦταν
θηρησκευτικοί,
ἀλλὰ πολιτιστικοί.*

κείμενα τῶν χριστιανῶν ἦταν γραμμένα στὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ, ἐνῶ ἡ παιδεία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἔκανε τοὺς μορφωμένους ἀνθρώπους νὰ μὴν ἐκτιμοῦν παρὰ τὴν ἀττικὴ διάλεκτο, καὶ νὰ ἔχουν ὡς πρῶτόν τους τὴ γλῶσσα τοῦ Δημοσθένει, τοῦ Θουκυδίδει καὶ τοῦ Μενάνδρου.

Σήμερα μᾶς εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ κατανοήσουμε πόσο ἀνυπέβλητο ἐμπόδιο ἦταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὁ γλωσσικὸς παράγοντας· πρῶτ' ἀπ' ὅλα, μᾶς φαίνεται δύσκολο νὰ ἀντιληφθοῦμε πόση σημασία προσέδιδαν οἱ ἀνθρώποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς στὸν γλωσσικὸ παράγοντα· ἔπειτα, σήμερα εἴμαστε ἐξοικειωμένοι μὲ τὴ γλῶσσα τῶν εὐαγγελίων, ἔχουμε συνηθίσει νὰ βλέπουμε τὴν *Καينὴ Διαθήκη* ὡς ἓνα ὑπέροχο μνημεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου καὶ μᾶς εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ διανοηθοῦμε ὅτι θὰ μπορούσε κανεὶς ποτὲ νὰ βρεῖ τὴ γλῶσσά της προβληματικὴ. Καὶ ὅμως, ἡ γλῶσσα τῆς *Καينῆς Διαθήκης* προσέκρουε στὸ γλωσσικὸ αἰσθητήριο τῶν ἀνατεθραμμένων μὲ τὴν ἀττικὴ διάλεκτο μορφωμένων τάξεων τῆς ἐποχῆς, καὶ φαινόταν τραχεῖα, λαϊκὴ καὶ ἀδόκιμη, γεμάτη λάθη καὶ βαρβαρισμούς.

Προκειμένου νὰ ἀντιληφθοῦμε πόσο σημαντικό ἐμπόδιο ἦταν ὁ γλωσσικὸς

παράγοντας, ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθοῦμε πόσο ξενίζον καὶ σὲ ἐμᾶς σήμερα τὰ γλωσσικὰ «μαργαριτάρια» πολλῶν νεωτέρων. Ἔστω μάλιστα τὸ ἐξῆς παράδειγμα: Φαντασθεῖτε τί θὰ γινόταν, ἂν δίναμε σήμερα σὲ κάποιον μορφωμένο ἀνθρώπο νὰ διαβάσει ἓνα βιβλίον γραμμένο ἐξ ὀλοκλήρου στὴν «ἀργκὸ» τῆς νεολαίας· τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι ὁ ἀνθρώπος τοῦ παραδείγματός μας θὰ ἐξοργιζόταν καὶ θὰ πετοῦσε μὲ περιφρόνηση τὸ βιβλίον, χωρὶς κἂν νὰ μπεῖ στὸν κόπο νὰ διαβάσει περισσότερες ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς σελίδες. Καὶ ἂν αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ στὴ δική μας ἐποχὴ, στὴν ὁποία βεβαίως ἡ γλωσσικὴ καλλιέργεια δὲν ἀποτελεῖ τὴν πρώτη προτεραιότητα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος, τότε δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἀντιληφθοῦμε τί γινόταν σὲ μιὰ ἐποχὴ στὴν ὁποία, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Jones, ἡ ἀνώτερη ἐκπαίδευση ἦταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένη στὴ ρητορικὴ, τὴν τέχνη τοῦ ὀρθοῦ καὶ κομψοῦ λόγου, καὶ στὴν ὁποία οἱ ἀνθρώποι ποῦ τύγχαναν μιᾶς τέτοιας ἐκπαίδευσης εἶχαν τὴ φυσικὴ τάση νὰ προσδίδουν μεγαλύτερη σημασία στὴ μορφή παρὰ στὸ περιεχόμενο αὐτοῦ ποῦ διάβαζαν⁷. Κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθῆκες, εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ γλωσσικὸς παράγοντας ἀποτελοῦσε ἓνα σχεδὸν ἀνυπέβλητο ἐμπόδιο, ποῦ ἀνέστελλε *a priori* κάθε προσπάθεια γιὰ γνωριμία τῶν μορφωμένων τάξεων μὲ τὸ χριστιανικὸ μῆνυμα.

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἐπιμένουμε ἰδιαίτερα στὶς μορφωμένες τάξεις καὶ στὴ διερεύνηση τῶν λόγων ποῦ τὶς κράτησαν ἐπὶ μακρὸν σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ. Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Werner Jaeger, οἱ μορφωμένοι καὶ καλλιεργη-

7 A. H. M. Jones, "The social background of the struggle between paganism and Christianity", ἐν Arnaldo Momigliano (ed.), *The conflict between paganism and Christianity in the fourth century*, σελ. 20.

μένοι άνθρωποι, οί όποιοι προέρχονταν από τὰ ανώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας, μπορεί μὲν νὰ ἦταν «ἀμελπέα ποσόττητα» ἀπὸ ἀριθμητικὴ ἄποψη, ἀλλὰ ἀσκοῦσαν ἐπίδραση δυσανάλογα μεγάλη σὲ σχέση μὲ τὸν ἀριθμὸ τους: αὐτοὶ ἦταν ποὺ νέμονταν τὶς ὑψηλότερες θέσεις στὸ κράτος καὶ τὴν κοινωνία, καὶ βεβαίως εἶχαν μεγάλο κῦρος σὲ ἕναν πολιτισμὸ ποὺ ἐβλεπε ὡς πρῶτο ἀγαθὸ του τὴν παιδεία⁸. Καὶ εἶναι σημαντικό νὰ ἔχουμε κατὰ νοῦν ὅτι οἱ λόγοι ποὺ κράτησαν ἐπὶ μακρὸν τοὺς μορφωμένους καὶ καλλιεργημένους ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ δὲν ἦταν θρησκευτικοί, ἀλλὰ πολιτιστικοί, ὑπὸ τὴν ἔννοια ἀκριβῶς ποὺ διεξήλθαμε παραπάνω.

Γιὰ τοὺς λόγους λοιπὸν ποὺ ἐξηγήσαμε, εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ περισσότεροι μορφωμένοι καὶ καλλιεργημένοι ἀνθρωποὶ ἀντιμετώπισαν ἀρχικὰ τὸν χριστιανισμὸ μὲ ἀποστροφή καὶ περιφρόνηση, βλέποντας τὴ νέα θρησκεία ὡς μιὰ ἀφελῆ καὶ δεισιδαίμονα πίστη τῶν ἀπαιδευτῶν καὶ τῶν ἀμαθῶν, ἢ ὅποια ἐρχόταν σὲ σύγκρουση μὲ τὴ δική τους παιδεία καὶ καλλιέργεια. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς σὲ μιὰ ἐπιστολή του μιλάει μὲ περιφρόνηση γιὰ τοὺς προφήτες τῶν Ἰουδαίων, τοὺς ὁποίους ἐξυμνοῦσαν οἱ χριστιανοί, ἀποδίδοντας τὴν «πλάνη» τους στὸ γεγονός ὅτι «δὲν προσέφεραν τὴν ψυχὴ τους νὰ τὴν ἀποκαθάρουν μὲ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα, οὔτε νὰ ἀνοίξουν νὰ καλὰ σφραλισμένα μάτια, οὔτε νὰ ἀνακαθάρουν τὸ σκοτάδι ποὺ τὰ σκεπάζει»⁹. Εἶναι ἐπίσης χαρα-

κτηριστικὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μᾶς μεταφέρει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τὸ σκεπτικὸ τοῦ Παραβάτη αὐτοκράτορα ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν ἐκ μέρους του ἀπαγόρευση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας γιὰ τοὺς χριστιανούς:

«*Ἡ παιδεία καὶ ὁ ἑλληνικὸς λόγος, λέει, ἀνήκουν σὲ μᾶς, ποὺ λατρεύουμε καὶ τοὺς θεοὺς· σὲ σᾶς ἀνήκουν ἡ ἀλογία καὶ ἡ χωριατιά· καὶ τίποτε δὲν χαρακτηρίζει τὴ δική σας σοφία περισσότερο ἀπὸ τὸ “Πίστευσε”*»¹⁰.

Αὐτὴ ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοὺς μορφωμένους ἔθνικοὺς χαρακτηρίζει προπάντων τὸν δευτέρου αἰῶνα. Ὁ E. R. Dodds γράφει πολὺ χαρακτηριστικὰ ὅτι, ἂν ζητεῖτο ἀπὸ ἕναν ὁποιοὺνδήποτε μορφωμένο ἔθνικὸ τοῦ δευτέρου αἰῶνα νὰ ἐκφράσει μὲ λίγα λόγια τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ δική του ἀντίληψη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ χριστιανικὴ ἀντίληψη, αὐτὸς πιθανώτατα θὰ ἀπαντοῦσε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν *λογισμὸ* καὶ τὴν *πίστη*, ἀνάμεσα στὴν ἔλλογη πεποίθηση καὶ τὴν τυφλὴ πίστη¹¹.

(συνεχίζεται)

ΔΡ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

τὴν ἐαντῶν ψυχὴν οὐ παρέσχον ἀποκαθᾶραι τοῖς ἐγκυκλίσι μαθήμασι, οὔτε ἀνοίξαι μεμυκῶτα λίαν τὰ ὄμματα, οὐδὲ ἀνακαθᾶραι τὴν ἐπιτεκμημένην αὐτοῖς ἀχλύν».

8 Werner Jaeger, *Early Christianity and Greek paideia*, The Belknap Press of Harvard University Press / Oxford University Press, Cambridge, Massachusetts / London 1962, σελ. 71.

9 Ἰουλιανοῦ, *Ἐπιστολὴ Πθβ*. Θεοδώρῳ ἀρχιερεῖ, ed. J. Bidez, 100-205: «*Οὐθὲν δέ, οἶμαι, κωλύει τὸν μὲν θεὸν εἶναι μέγαν, οὐ μὴν σπουδαίων προφητῶν οὐδὲ ἐξηγητῶν τυχεῖν· αἴτιον δέ ὅτι*

10 Γρηγορίου Ναζιανζινοῦ, *Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως στυλιτεντικὸς πρῶτος (Λόγος Δ')*, ed. J.- P. Migne, PG 35, 636.43-637.3: «*Ἡμέτεροι, φησὶν, οἱ λόγοι, καὶ τὸ Ἑλληνίζειν, ὧν καὶ τὸ σέβειν θεοὺς· ὑμῶν δὲ ἡ ἀλογία καὶ ἡ ἀγροικία· καὶ οὐδὲν ὑπὲρ τούτου, Πίστευσον, τῆς ὑμετέρας ἐστὶ σοφίας*».

11 E. R. Dodds, *Pagan and Christian in an age of anxiety*, Cambridge University Press, Cambridge 1968² (ed. pr.) 1965, σελ. 120.

ΕΛΛΙΠΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΙΣ

Κατὰ καιρούς διαβάζομε σὲ δημοσιεύματα ἐφημερίδων γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν ψευδῶν εἰδήσεων, κυρίως στὸ διαδίκτυο. Ἐκεῖ ὁ καθένας μπορεῖ νὰ γράψῃ ὅ,τι θέλει καὶ νὰ τὸ δημοσιεύσῃ. Αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ διασπείρονται ψευδεῖς εἰδήσεις καὶ πληροφορίες, τίς ὁποῖες πολλοὶ νὰ τίς δέχονται ὡς ἀληθινές. Ἀντιγράφομε κάποια ἀποσπάσματα ἀπὸ σχετικὸ δημοσίευμα. «Στὴν ἐποχὴ τοῦ Διαδικτύου, τίποτε δὲν διαδίδεται πρὸ γρήγορα ἀπὸ ἓνα κλισὲ πού εἶναι τῆς μόδας. Καμία ὁμίλια δὲν θεωρεῖται ὀλοκληρωμένη, ἐὰν δὲν περιλαμβάνει κάποια ἀναφορὰ στὴν ἐποχὴ πού ἡ ἀλήθεια δὲν ἔχει πλέον σημασία (post-truth) ... Τὴ νέα ἀπειλὴ περιγράφει καλύτερα τὸ ταπεινὸ ἐπίθετο “post-fact” (σ.σ.: σύμφωνα μὲ τὸ λεξικὸ τῆς Ὁξφόρδης, τὸ ἐπίθετο post-fact ὀρίζει κάτι ἢ κάποιον πού ἔχει σχέση ἢ ὑποδιλώνει καταστάσεις στὶς ὁποῖες τὰ ἀντικειμενικὰ γεγονότα δὲν ἐπιηρεάζουν τόσο πολὺ τὴν κοινὴ γνώμη ὅσο τὰ συνασθήματα καὶ οἱ προσωπικὲς πεποιθίσεις) ... Μιὰ καλὴ ἱστορία ἐπικρατεῖ τῶν ψυχρῶν στοιχείων, τὸ αἶσθημα ἐπικρατεῖ τῆς λογικῆς». Καὶ ἐπισημαίνει ὁ ἀρθρογράφος ὅτι οἱ μεγάλες ἐταιρεῖες Google, Facebook, Twitter

καθορίζουν «τὴν ἐπιλογὴ τῶν εἰδήσεων πού βλέπουν καθημερινὰ ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ἄνθρωποι. Πρόκειται γιὰ ἀσυνήθιστα μεγάλην ἐξουσία» («Ἡ καταπολέμηση τῶν ψευδῶν εἰδήσεων», *Καθημερινὴ* 31.12.2016).

Σὲ ἄλλο, συναφὲς δημοσίευμα διαβάζομε: «Τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια τὸ Ἴντερνετ ἔχει ἀντικαταστήσει τὴν πρωινὴ ἐφημερίδα καὶ τὸ βραδινὸ δελτίο εἰδήσεων μὲ μιὰ πληθώρα πηγῶν ἐνημέρωσης ... Ἡ εὐρεία γκάμα εἰδησιογραφικῶν πηγῶν ὑποτίθεται πὼς θὰ ἦταν ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς ἐποχῆς τῆς λογικῆς, μιὰ “ἀγορὰ τῶν ἰδεῶν”, ὅπως τὴν ἀποκαλοῦσαν οἱ ἔνθερμοι ὄπαδοί. Ὡστόσο, ψυχολόγοι καὶ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες ἔχουν ἐπανειλημμένως ἀποδείξει πὼς οἱ ἄνθρωποι, ἀντιμέτωποι μὲ διαφορετικὲς ἐπιλογὲς ἐνημέρωσης, σπάνια δρῶν ὡς λογικοὶ πολῖτες. Ἀντίθετα, εἴμαστε γεμάτοι προκατασκευασμένες εἰκόνες καὶ προκαταλήψεις καὶ τείνομε νὰ κάνουμε αὐτὸ πού μοιάζει εὐκολότερο. Διαλέγουμε τίς πληροφορίες πού ἐπιληθεύουν τίς ἀπόψεις μας καὶ ἀποφεύγουμε αὐτὲς πού τίς ἀνατρέπουν ... Ἄν κάτι δὲν μᾶς ἀρέσει, μπορούμε εὐκολὰ νὰ μεταβοῦμε σὲ κάτι πρὸ εὐχάριστο.

Στὶς ἡμέρες μας ἡ ἀνάγνωση τῶν εἰδήσεων καὶ τῶν πληροφοριῶν γίνεται πλέον ἀποσπασματικῶς, ἀφοῦ τίς περισσότερες φορὲς διαβάζομε μόνον τοὺς τίτλους τῶν εἰδήσεων καὶ μικρὸ μέρος ἀπὸ αὐτές, ἐνῶ ἀποφεύγομε τίς περισσότερο ἀπαιτητικὲς ἀναλύσεις καὶ ἄρθρα γνώμης, τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται στὸ διαδίκτυο. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ ἐνημέρωσίς μας εἶναι ἐπιφανειακὴ, χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ συνδέσωμε γεγονότα καὶ πρόσωπα, χωρὶς νὰ κατανοοῦμε πῶς συμβαίνουν ὅλα ὅσα βλέπομε καὶ ἀκοῦμε.

Στη συνέχεια, μοιραζόμαστε αυτό που βρήκαμε στα κοινωνικά δίκτυα των ομοϊδεατών μας, δημιουργώντας έναν κλειστό κύκλο όντων, που μας χαϊδεύει καθησυχαστικά τον ώμο» («Πώς το Ίντερνετ διαστρεβλώνει την αλήθεια», *Καθημερινή* 3.11.2016).

Στις ημέρες μας ή ανάγνωσις των ειδήσεων και των πληροφοριών γίνεται πλέον αποσπασματικώς, αφού τις περισσότερες φορές διαβάζουμε μόνον τους τίτλους των ειδήσεων και μικρό μέρος από αυτές, ενώ αποφεύγουμε τις περισσότερες απαιτητικές αναλύσεις και άρθρα γνώμης, τα οποία δημοσιεύονται στο διαδίκτυο. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται από τον τρόπο ανάγνωσης των ειδήσεων. Αφ' ενός δεν αφιερώνουμε χρόνο, ώστε απερίσπαστοι να ενημερωνόμαστε αναγινώσκοντες ολόκληρες τις ειδήσεις και τα άρθρα, τα οποία αναλύουν και διαφωτίζουν τα γεγονότα. Αφ' έτερου συνήθως διαβάζουμε τις ειδήσεις ασχολούμενοι συγχρόνως και με κάτι άλλο (π.χ. τρώγοντας, κινούμενοι με κάποιο μεταφορικό μέσο, διαβάζοντας συγχρόνως και τα ηλεκτρονικά μας μηνύματα). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ή ενημέρωσίς μας είναι επιφανειακή, χωρίς να μπορούμε να συνδέσωμε γεγονότα και πρόσωπα, χωρίς να κατανοούμε πώς συμβαίνουν όλα όσα βλέπομε και ακούμε.

Επιβαρυντική παράμετρος του προβλήματος είναι και ή πληθώρα των ειδήσεων και των κεμένων. Είναι τόσες πολλές οί πληροφορίες, που καθίσταται εκ των πραγμάτων αδύνατο να τις επεξεργασθούμε. Συμβαίνει, μάλιστα, συχνά να χάνομε κάποια είδησι, επειδή κάτι νεώτερο έδημοσιεύθη εν τώ μεταξύ, και παραμερίσθη ή πρώτη είδησις. Γι' αυτό και συχνά άπορούμε πώς, ενώ υποτίθεται ότι ενημερωνόμαστε μέσω τής συγχρόνου τεχνολογίας, δεν πληρο-

φορηθήκαμε για κάποιο γεγονός.

Ο έλεγχος των δημοσιευμένων ειδήσεων, εάν είναι αληθείς ή όχι, δεν είναι εύκολος υπόθεσις. Χρειάζεται να έμπιστευθούμε την έπιλογή των ειδήσεων την όποία κάνουν κάποια αξιόπιστα παραδοσιακά μέσα ενημερώσεως (π.χ. έφημερίδες ή τηλεοπτικοί σταθμοί), γνωρίζοντες ότι πιθανόν και τα μέσα αυτά να εξυπηρετούν κάποιους άνομολογίτους και ιδιοτελείς σκοπούς. Για ενημέρωσι επί ειδικών θεμάτων (π.χ. ιατρικής φύσεως) θα πρέπει να προσφεύγωμε σε ιστοσελίδες έπισήμων φορέων ή σελίδες τις όποιες θα μάς συστήνουν οί ειδικοί αυτού του χώρου. Το ίδιο ισχύει και για την θεολογική - έκκλησιαστική μας ενημέρωσι. Και έδω υπάρχει ένα πλήθος ιστοσελίδων, στο όποιο κάποιος μπορεί να χαθῆ και στο όποιο σίγουρα περιέχονται ανακρίβειες και αναλήθειες, όχι πάντοτε σκόπιμες. Και έδω πρέπει να προηγηθῆ ή έπιλογή του μέσου με κριτήριο την αξιοπιστία του φορέως (π.χ. Έκκλησία τής Ελλάδος, Μητροπόλεις, Χριστιανικές Όργανώσεις κ.λπ.).

Ο άγιος Παΐσιος έδίδασκε ότι ή μεγάλη εύκολία καταντᾶ μεγάλη δυσκολία για τα πνευματικά θέματα. «Δυσθήρατος» ή αλήθεια, έτόνιζον οί άγιοι Πατέρες και δυσκόλως θα την βρούμε μέσα στον κυκεώνα των κοσμικών τεχνολογικών μέσων. Παρ' όλα αυτά, για λόγους ίεραποστολής και διαδόσεως του ευαγγελικού μηνύματος θα πρέπει και αυτά τα μέσα να χρησιμοποιούνται από τους πιστούς χριστιανούς και τις χριστιανικές προσπάθειες Ένοριών και Όργανώσεων με φειδώ και με γνώμονα την διάδοσι τής αληθείας του Χριστού, ή όποία ταυτίζεται με το Πρόσωπό Του: «έγώ έμι ή αλήθεια» (Ιω. 14: 6).

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀναφορὰ μνήμης ἐνὸς χριστιανοῦ συγγραφέα

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Ν. ΜΟΣΧΟΣ ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ¹

Εἶχα πάντα τὴν πεποίθησιν πῶς ἡ ἀπόδοσις στὴ γλώσσά μας ποιητικῶν ἔργων τῶν ξένων δημιουργῶν, προπαντὸς τῶν ποιητῶν ὑψηλῆς πτήσεως, ἀποτελεῖ ἀπόπειρα μὲ σωρεία δυσχερειῶν, κάποτε δυσεπίλυτων, ἐνίστε καὶ ἀνυπέρβλητων, ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὶς ἐννοιολογικὰς διακυμάνσεις τῶν λέξεων ποὺ ἐκφράζουν τὸ περιεχόμενον τῆς σκέψης τοῦ ξένου ποιητῆ καὶ φθάνουν ὡς τὶς λεπτομέρειες τῆς μετρικῆς, ὑφολογικῆς καὶ μουσικῆς τοῦ ἀντίστιχου, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ γλωσσικὴ τους ἀναδόμηση.

Ἡ μετάφρασις ἐνὸς ποιήματος –καὶ λόγῳ τῆς πυκνότητάς του– δὲν εἶναι μιὰ ἀπλὴ γλωσσοτεχνικὴ πράξις ἀπόδοσης –ἢ

προδοσίας– τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλὰ διαδικασία ἐξαιρετικὰ σύνθετη, τῆς ὁποίας ἡ πρώτη καὶ ἀναγκαία συνθήκη (ὄχι ὁμως καὶ ἱκανή, δυστυχῶς) εἶναι ἡ ἀριστη γνώσις καὶ τῶν δύο γλωσσῶν ποὺ θὰ ἐκφραστεῖ τὸ ποίημα. Ὁ μεταφραστὴς πρέπει νὰ ταῦτιστεῖ ἀπολύτως, τόσο αἰσθητικὰ ὅσο καὶ ἠθικά, μὲ τὸν ποιητὴ ποὺ θὰ μεταφράσει, πασχίζοντας νὰ γίνεῖ μ' αὐτὸν ἕνας, οὕτως εἰπεῖν, συνδημιουργός.

Τέτοιες ταῦτισεις ἢ ἰδεολογικὰς συγγένειες ἀλλόγλωσσων δημιουργῶν σπανιώτατα συναντᾶ κανεὶς στὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας μας. Μιὰ ἰδανικὴ περίπτωσις –γιὰ νὰ πῶ ἕνα παράδειγμα ὁμολόγων ψυχοσυνθέσεων– ὑπῆρξε, κατὰ τὴ γνώμην μου, ἡ ποιητικὴ συγγένεια (ποὺ ἐκφράστηκε καὶ μεταφραστικὰ) τοῦ Ἑλλήνα

Ἡ μετάφρασις ἐνὸς ποιήματος –καὶ λόγῳ τῆς πυκνότητάς του– δὲν εἶναι μιὰ ἀπλὴ γλωσσοτεχνικὴ πράξις ἀπόδοσης –ἢ προδοσίας– τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλὰ διαδικασία ἐξαιρετικὰ σύνθετη, τῆς ὁποίας ἡ πρώτη καὶ ἀναγκαία συνθήκη (ὄχι ὁμως καὶ ἱκανή, δυστυχῶς) εἶναι ἡ ἀριστη γνώσις καὶ τῶν δύο γλωσσῶν ποὺ θὰ ἐκφραστεῖ τὸ ποίημα. Ὁ μεταφραστὴς πρέπει νὰ ταῦτιστεῖ ἀπολύτως, τόσο αἰσθητικὰ ὅσο καὶ ἠθικά, μὲ τὸν ποιητὴ ποὺ θὰ μεταφράσει, πασχίζοντας νὰ γίνεῖ μ' αὐτὸν ἕνας, οὕτως εἰπεῖν, συνδημιουργός.

1 Κείμενο δημοσιευμένο στὸ μεγαλύτερο μέρος του στὸ περιοδικὸ *Νέα Ἑστία* 1703 (15 Ἰουνίου 1998), σσ. 875-877.

ποιητῆ Μήτσου Παπανικολάου μὲ τὸν Γαλλολιθουανὸ ποιητὴ Oscar Milosz, ποὺ τὸν ἀπέδωσε στὰ καθ' ἡμᾶς κατὰ τρόπο μοναδικό, φθάνοντας στὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς τέλειαις ποιητικῆς... κλωνοποίησης, καταφέροντας νὰ ἐμφυσιάσει στὴ γλῶσσά μας ὅλη τὴ μαγεία καὶ τὴ μουσικὴ τοῦ πρωτοτύπου. Τὸ μεγάλο ἐρώτημα εἶναι, ὡς ποῦ μπορεῖ νὰ φθάσει ἡ «ἐλευθεριότητα» τοῦ μεταφραστῆ, ποῦ κατ' ἀνάγκη θὰ χρειαστεῖ νὰ διηθήσει ὠσμωτικά τὸ δικό του ἐκφραστικὸ ὕφος στὴν ποιητικὴ γλῶσσα μιᾶς ἄλλης κλιματολογίας. Τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ διασωθεῖ ἡ παρθενικότητα καὶ ἀκτινοβολία τοῦ πρωτοτύπου, οἱ λεπτὲς ποιητικὲς ἀποχρώσεις του, ὁ προσωπικὸς χαρακτήρας του, μὲ ἄλλα λόγια τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητῆ ποῦ μεταφράζεται.

Εἶναι αὐτὸ ἐφικτό; Κατηγορηματικά ὄχι. Τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι τόσο ἡ πιστὴ ἀπόδοση τοῦ νοήματος ἢ τῶν λέξεων. Εἶναι –πὲρ' ἀπ' αὐτὰ– ἡ μετάφραση ν' ἀνταποκριθεῖ στὸ κλίμα καὶ τὸ φραστικὸ ὕφος τοῦ μεταφραζόμενου ἔργου, σὲ βαθμὸ τέτοιο, ποῦ νὰ φαίνεται ὅτι τὸ ἔργο γράφτηκε στὸ πρωτότυπο. Ἄν ἡ «ἀναμέτρηση» μεταφραζόμενου καὶ μεταφραστῆ εἶναι ἀνιση, ζημιωμένος θὰ εἶναι, σχεδὸν κατὰ κανόνα, ὁ μεταφραζόμενος, ποῦ εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιλεγμένος. Δὲν ξέρω ἂν ἡ πολυμεταχειρισμένη ἰταλικὴ ρήση “traduttore traditore” (τὸ μεταφράζειν ἐστὶ προδίδειν) θὰ μπορούσε νὰ ἐξορκίσει τὰ δαιμόνια ποῦ ὑπονομεύουν μιὰ ποιητικὴ μετάφραση. Φαντάζομαι, ὡστόσο, ὅτι ἀνάλογες δυσκολίες θὰ ἀντιμετώπισε καὶ ὁ Ε. Ν. Μόσχος στὸ βιβλίο του *Παράλληλοι ρυθμοί*, μὲ δοκίμια καὶ μεταφράσεις ξένων ποιητῶν, ποῦ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς κρίσης.

Πρὶν ὑπείσεσθαι στὰ καθέκαστα τοῦ βιβλίου, πρέπει νὰ τονίσω ὅτι ὁ Ε. Ν. Μόσχος εἶναι, κατ' ἀρχὴν, δοκιμογράφος καὶ κριτικός. Ὅμως, μολοντί ἡ σκέψη του

εἶναι κατὰ βάση δοκιμακί, δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἀρνηθεῖ κανεὶς τὴν ἐκλεκτικὴ ποιητικὴ εὐαισθησία, ἢ, γιὰ νὰ τὸ πῶ γενικώτερα, τὴν καλλιτεχνικὴ συνείδηση, ποῦ, ἂν δὲν ἐκφράστηκε τόσο μὲ δικούς του πρωτότυπους στίχους, βρῆκε οὐσιαστικὴ ἀνταπόκριση στὴ δημιουργικὴ ἀνάπλαση ἔργων ξένων ποιητῶν ποῦ κέντρισαν κατὰ καιροὺς τὸ αἰσθητικὸ του ἐνδιαφέρον.

Ὁ Ε. Ν. Μόσχος εἶχε ἀρκετὴ ἐμπειρία ἀπὸ μεταφράσεις ξένων ποιητῶν, εἰδικώτερα ποιητῶν σαφῶς ὀριοθετημένης αἰσθητικῆς καὶ ἠθικῆς ἰδεολογίας, ποῦ προσιδίαζαν καὶ στὴν προσωπικὴ του ὑπαρξιακὴ θεώρηση τῆς ζωῆς. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1969 παρουσίασε τὸ πρῶτό του βιβλίο μὲ μεταφράσεις, καὶ συγκεκριμένα τὰ «Δέκα Χορικά» ἀπ' τὸν Βράχο, τοῦ Τ. Σ. Eliot (ἀπὸ τὶς «Ἐκδόσεις τῶν Φίλων»). Ἀπὸ τότε ἄρχισε νὰ δημοσιεύει σποραδικά, στὴ *Νέα Ἔστια* καὶ ἄλλου, μεταφράσεις Γάλλων καὶ Ἄγγλων ποιητῶν.

Μὲ τὸν τόμο *Παράλληλοι Ρυθμοί* (Ἐκδόσεις Ἀστήρ, 1998) συγκέντρωσε ὅλη τὴ μεταφραστικὴ του ἐργασία σὲ ἓνα corpus, ποῦ περιλαμβάνει ποιήματα τῶν Jean-Pierre de Florian, Alphonse de Lamartine, Victor Hugo, Henry Longfellow, Théophile Gautier, Paul Verlaine, Arthur Rimbaud, Guy de Maupassant, Francis Thompson, W. B. Yeats, Paul Claudel, Charles Réguy καὶ Τ. Σ. Eliot. Τὸ σύνολο τῶν μεταφρασμένων ποιημάτων ἀνέρχεται σὲ 25, ποῦ ταξινομοῦνται ἀνάλογα μὲ τὸν χρόνο γέννησης τοῦ κάθε ποιητῆ, γιὰ νὰ δηλωθεῖ, πὲρ' ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς προελεύσεις τῶν ποιητῶν, ἡ ἐνότητα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ποιητικοῦ λόγου.

Εἶναι σαφὲς τὸ κοσμοθεωρητικὸ ὑπόβαθρο τῶν ποιητῶν ποῦ ἐπέλεξε νὰ μεταφράσει ὁ Ε. Ν. Μόσχος. Μὲ αὐτὴ τὴν ἐννοια, ὑπάρχει στὰ ποιήματα μιὰ ταυτότητα κλίματος καὶ ἐμπνοῆς, μιὰ ὁμοειδοῦς διάθεσης ἀτμόσφαιρα, ποῦ συνοψίζει τὴν ἠθικὴ καὶ χριστοκεντρικὴ

*Κοινός παρονομαστής,
τόσο τῶν ποιητῶν ὅσο και
τῶν ποιημάτων ποῦ
ἐπέλεξε ὁ Ε. Ν. Μόσχος
νὰ μεταφράσει, εἶναι ἡ
θρησκευτικὴ τους
«περιοχή», ποῦ ἀνταπο-
κρίνεται στὴν ποιητικὴ και
θρησκευτικὴ ἢ γενικώτερα
μεταφυσικὴ εὐαισθησία
του, ποιήματα ποῦ τὰ ἐνο-
ποιεῖ και τὰ συναιρεῖ ἕνας
κεντρικὸς ἄξονας. Ὅλα τὰ
ποιήματα ἀποπνέουν ἕνα
ἄρωμα χριστιανικότητας.*

τους ἀφετηρία, καθὼς –ἄλλα λιγώτερο και ἄλλα περισσότερο– κινοῦνται σὲ μιὰ ἐνορατικὴ ἔνταση τῆς θρησκευτικῆς και μεταφυσικῆς ἐνατένισης.

Οἱ μεταφράσεις τῶν ποιημάτων αὐτῶν –καθὼς ὁ Ε. Ν. Μόσχος δηλώνει στὸν Πρόλόγό του– δὲν ἀκολούθησαν κάποια χρονικὰ προγραμματισμένη διαδικασία γραφῆς, ἀλλὰ γεννήθηκαν σὲ διάφορα χρονικὰ διαστήματα, ὅταν ὁ μεταφραστής ἤθελε νὰ ἐπικοινωνήσει μὲ τοὺς ποιητὲς αὐτοὺς, ποῦ ἀνταποκρίνονταν στὸν ψυχισμό του.

Ὁ Ε. Ν. Μόσχος στὶς μεταφράσεις του ἀκολούθησε ἕναν μέσο ὄρο. Μολονότι ἡ ἀνάπλαση –γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἢ μετάπλαση– τῶν ποιημάτων εἶναι κάπως ἐλεύθερη, ἐν τούτοις κατάφερε, στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, νὰ διασώσει, στὰ περισσότερα ποιήματα τοῦλάχιστον, τὰ πρωτογενῆ μουσικολογικά τους στοιχεῖα, δηλαδὴ τὸ μέτρο, τὸν ρυθμὸ, ἀκόμη και τὶς ρίμες, προσπάθεια ἐξαιρετικὰ δύσκολη, ἴσως και ἐπικίνδυνη, ἀν ἀναλογιστεῖ κανεὶς

τὴν ἐντελῶς διαφορετικὴ δομικὴ και ἠχο-λογικὴ ιδιαιτερότητα τῆς κάθε γλώσσας. Ἐπέτυχε «και τοῦτο ποιεῖν κάκεινο μὴ ἀφιέναι».

Κοινός παρονομαστής, τόσο τῶν ποιητῶν ὅσο και τῶν ποιημάτων ποῦ ἐπέλεξε ὁ Ε. Ν. Μόσχος νὰ μεταφράσει, εἶναι ἡ θρησκευτικὴ τους «περιοχή», ποῦ ἀνταποκρίνεται στὴν ποιητικὴ και θρησκευτικὴ ἢ γενικώτερα μεταφυσικὴ εὐαισθησία του, ποιήματα ποῦ τὰ ἐνοποιεῖ και τὰ συναιρεῖ ἕνας κεντρικὸς ἄξονας.

Ὅλα τὰ ποιήματα ἀποπνέουν ἕνα ἄρωμα χριστιανικότητας. Τὰ περισσότερα –ἀπ’ ὅσο εἶμαι σὲ θέση νὰ γνωρίζω– μεταφράζονται στὰ ἑλληνικὰ γιὰ πρώτη φορὰ, ὅπως τὰ ἐπιμέρους τοῦ Florian, τοῦ Lamartine, τοῦ Hugo, τοῦ Longfellow, τοῦ Gautier, τοῦ Verlaine, τοῦ Rimbaud (μόνο «Τὰ χέρια τῆς Μαριγιάννας»), τοῦ Maupassant, τοῦ Francis Thompson (πρόκειται γιὰ ἕναν καθαρὰ μεταφυσικὸ Ἄγγλο ποιητὴ τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, τοῦ ὁποῖου τὸ μεταφραζόμενο ποῖημα «Τὸ λαγωνικὸ τ’ οὐρανοῦ», ἀναφέρεται στὸν Θεό, ποῦ μεταμορφώνεται σὲ λαγωνικὸ και «κυνηγᾷ» τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, γιὰ νὰ τὴ σώσει και νὰ τὴ φέρει κοντά του, ὅπως συνέβη και μὲ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ), τοῦ Y. B. Yeats (ὁ Μόσχος μεταφράζει και τὰ δύο «Βυζαντινά» του ποιήματα, δηλαδὴ τὸ «Πλέοντας γιὰ τὸ Βυζάντιο» και τὸ «Βυζάντιο», ποῦ τὸ δεῦτερο αὐτὸ μεταφράζεται στὴ γλώσσά μας γιὰ πρώτη φορὰ, ἐνῶ τὸ πρῶτο, μὲ τίτλο «Ταξίδι στὸ Βυζάντιο», εἶχε μεταφράσει και ὁ Γιώργος Σεφέρης), τοῦ Claudel (τὰ ποιήματα τοῦ ὁποῖου μεταφράζονται ὅλα γιὰ πρώτη φορὰ), τοῦ Réguy και τοῦ T. S. Eliot (τὸ «Ἐρωτικὸ Τραγούδι» τὸ ἔχω ξαναδεῖ μεταφρασμένο, καθὼς και ἄλλα του ποιήματα, ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη Νικολαΐδη –ποῦ μετέφρασε ὁλόκληρο τὸν Eliot– και μερικὰ ἀπὸ ἄλλους, ὅπως ὁ Κλεῖτος Κύρου, ὁ Ἀντώνης Δεκαβάλης

κ.λπ.). Πάντως, τὰ «Χορικά» τοῦ Βράχου μεταφράστηκαν ἀπὸ τὸν Μόσχο τὸ 1969 γιὰ πρώτη φορά. Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, οἱ μεταφράσεις τῶν ποιημάτων τοῦ Eliot ἀπὸ τὸν Ε. Ν. Μόσχο, ποὺ εἶναι σαφέστατα περισσότερο προσπλωμένος στὸ

ὑπερβατικὸ στοιχεῖο, εἶναι ποιητικώτερες.

Παραθέτω πῶς κάτω, ὡς δείγμα μεταφραστικῆς γραφῆς τοῦ Ε. Ν. Μόσχο, μερικοὺς στίχους ἀπὸ τὸ ποίημα «Βερλαῖν» τοῦ Paul Claudel:

*«Εἶναι μονάχος του, ἔχει καταπέσει καὶ δὲ μπορεῖ
στὸν ἑαυτό του νὰ κυριαρχήσει.
Κι ἡ γυναίκα του σπεύδει μὴ ἀγωγή διαζυγίου
νὰ τοῦ κοινοποιήσει.
Τό “Καλὸ Τραγούδι” τὸ τραγούδησε,
τέλειωσε πῶς ἡ ταπεινὴ εὐτυχία.
Ἐνα μέτρο ἀπ’ τὴ ματιά του δὲ βρίσκεται
παρὰ μονάχα ἡ γυμνὴ ἡ λιθοτοιχία.
Ἐξω εἶν’ ὁ κόσμος ποὺ τὸν ἀποδιώχνει
καὶ μέσα βρίσκεται ὁ Πῶλ Βερλαῖν.
Ἡ πληγὴ καὶ ἡ γεύση ἐντὸς του ἀπὸ αἰσθήματα
ποὺ εἶν’ πέρ’ ἀπ’ τὸ ἀνθρώπινο, καθὼς λέν.
Τὸ παράθυρο εἶναι τόσο δὲ μικρὸ ἐκεῖ ψηλὰ
ποὺ δὲ βλέπεις παρὰ μόνο τὸν γαλάζιο οὐρανό.
Καὶ κάθεται ἐκεῖ ἀπὸ τὸ πρωὶ ἴσαμε τὸ βράδυ
καὶ κοιτάζει τὸν τοῖχο τὸ γυμνό...».*

Χαρακτηριστικὸ τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ πρόταξη, σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ ποιήματα, ἑνὸς σημειώματος μὲ σύντομα βιογραφικά, ἀλλὰ ἐκτενῆ εἰδολογικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν κάθε ποιητῆ, μὲ εὐστοχες καὶ διεξοδικὰ ἰχνπλατημένες ἐπισημάνσεις γιὰ τὴν κατανόηση κάθε ποιήματος, σημειώματα ποὺ μερικὰ θὰ μπορούσαν νὰ σταθοῦν καὶ ὡς αὐτοτελῆ δοκίμια.

Γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου *Παράλληλοι ρυθμοὶ* ἀνταποκρίνεται στὴν ἀύθυπαρξία τῆς μετάφρασης –τοῦ «ἐλληνοποιημένου» ποιήματος, ὅπως ἔγραψε χαρακτηριστικὰ ὁ Ἄνδρέας Καραντώνης– ἀπέναντι στὸ πρωτογενὲς ποίημα, σὲ τρόπο ποὺ νὰ συμπορεύονται ὡς ρυθμοὶ καὶ λυρικὲς ἀναπάλσεις, σὲ μὴ παράλληλη πορεία.

Θὰ ἤθελα, τέλος, νὰ ἐπισημάνω τὴν ἀφιέρωση τοῦ Ε. Ν. Μόσχο στὸν Τ. Κ.

Παπατσώνη, ποὺ διερμηνεύει τὴν «ἐκβάθους» ἐκτίμηση τοῦ μεταφραστῆ στὸν κορυφαῖο Ἑλληνα μεταφυσικὸ ποιητῆ, ποὺ ἡ «ἄνω θρώσκουσα» θεώρησή του σφράγισε ὀλόκληρο τὸ ποιητικὸ του ἔργο.

Μὲ τὸ βιβλίο τοῦ αὐτοῦ ὁ Ε. Ν. Μόσχος μᾶς πρόσφερε ἕνα ἔργο οὐσίας, μεταφυσικῆς ἀνάτασης καὶ πολιτισμοῦ στὰ ἑλληνικὰ γράμματα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΙΚΟΠΕΤΖΟΣ

Εἰς μνημόσυνον

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Ν. ΜΟΣΧΟΣ¹

(1925 – 2 Μαΐου 2016)

Ἐκ μέρους τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας τῶν Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, ἐκφράζω δύο λόγια ἀποχαιρετισμοῦ σ' ἓναν Ἄνθρωπο –μὲ κεφαλαῖο Ἄλφα– προικισμένο μὲ ὅλες τῆς χάρες τῆς ἀνθρωπιᾶς καὶ τοῦ πηγαίου πολιτισμοῦ, ποῦ ἐνστερνίστηκε, σεβάστηκε καὶ τήρησε τῆς ἀξίες τῆς Χριστιανικῆς μας Πίστεως.

Ἀποχαιρετῶ, συγχρόνως, ἓναν οὐσιαστικὸ ἀνθρώπο τῶν Γραμμάτων μας, ποῦ μὲ τὸ ἔργο του μᾶς κληροδότησε πολύτιμα μνημόματα, ἀπὸ αὐτὰ ποῦ δίνουν ὑπόσταση στὴν ἀληθινὴ ἔννοια τῆς Λογοτεχνίας.

Αὐτὸς ἦταν ὁ σεβαστὸς καὶ ἀγαπητὸς μας Εὐάγγελος Μόσχος, ὁ Ἄγγελος, γιὰ ὅσους τιμήθηκαν μὲ τὴ γνωριμία καὶ τὴ φιλία του.

Ὁ Ἄγγελος, παράλληλα μὲ τὴν ὑψηλὴ ἄσκηση τῆς Νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μαχόμενης δικηγορίας, ἀσχολήθηκε ἀπὸ νωρὴς μὲ τὴ μεγάλη του ἀγάπη, τὴ Λογοτεχνία, διαπρέποντας ὡς συγγραφέας, ὡς δοκιμογράφος καὶ ὡς διεισδυτικὸς κριτικὸς, μελετητὴς καὶ ἀναλυτὴς τοῦ ἔργου ἄλλων λογοτεχνῶν, καὶ ἰδιαίτερος τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Μὲ τῆς ἐξαιρετικῆς δὲ μεταφράσεις του πολλῶν ἔργων ξένων συγγραφέων, καὶ ἰδιαίτερος τοῦ Thomas Eliot, ἔκανε μιὰ θαυμάσια δωρεὰ στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς γενιᾶς μας, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ποῦ θὰ ἀκολουθήσουν.

Αὐτὰ τὰ λογοτεχνικά του χαρίσματα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ποιότητα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς συμπεριφορᾶς του,

ἀναγνωρίστηκαν εὐρύτατα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος, ποῦ τὸν ἐμπιστεύθηκαν καὶ τὸν ἀνέδειξαν σὲ ἀνάλογες, πολὺ σημαντικῆς θέσεις.

Ἔτσι, ὁ Ἄγγελος Μόσχος διετέλεσε, ἐπὶ δέκα χρόνια, Διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ *Νέα Ἑστία* καί, ἐπὶ μακρὰ σειρὰ ἐτῶν, Πρόεδρος τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας τῶν Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία, μετὰ τὴν ἀφυπηρέτησή του, ἀναγορεύθηκε Ἐπίτιμος Πρόεδρος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ λέξη ποῦ τοῦ ταιριάζει ὡς κατεῦδιο εἶναι ἓνα μεγάλο καὶ ὀλόψυχο ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ. «Σ' εὐχαριστοῦμε, Πρόεδρε, ἀπὸ τὴν καρδιά μας γιὰ τὴν πολύτιμη κληρονομιά ποῦ μᾶς ἄφησες. Ἡ ζωὴ σου ὑπῆρξε γιὰ ἡμᾶς παράδειγμα καὶ ἐλπίδα».

Στὴ γλυκιὰ Μαρία, τὴν καλὴ σου σύζυγο, ποῦ μὲ ἀξιοθαύμαστη ἀγάπη, τρυφερότητα καὶ ἀφοσίωση στάθηκε δίπλα σου, ἀληθινὴ σύντροφος ἀλλὰ καὶ στήριγμα, ὅπως καὶ στὰ καλὰ κι ἀγαπημένα σου παιδιὰ καὶ ἐγγόνια, ἐκφράζουμε τὰ πιὸ εἰλικρινῆ μας συλλυπητήρια.

Καλὸ σου ταξίδι, Ἄγγελε. Οἱ φίλοι, συνεργάτες καὶ συνοδοιπόροι σου στὴν Ἐθνικὴ Ἐταιρία τῶν Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν θὰ σὲ θυμοῦνται πάντα, μὲ βαθὴ σεβασμὸ καὶ ἀγάπη.

ΜΕΡΟΠΗ Ν. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁμότιμη Καθηγήτρια Παν/μίου Ἀθηνῶν
Ἀντιπρόεδρος Ἐθνικῆς Ἐταιρίας τῶν
Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν

¹ Ὁ ἀείμνηστος Ε. Ν. Μόσχος ὑπῆρξε ἐπὶ μακρὸν τακτικὸς καὶ ἐκλεκτὸς συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ μας.

Εἰς μνημόσυνον

ΘΑ ΣΑΣ ΘΥΜΟΜΑΣΤΕ! ΚΑΛΗ ΑΝΤΑΜΩΣΗ!

Ὁ Κύριος ἔκρινε ὅτι ἔπρεπε νὰ πᾶνε κοντά Του τρεῖς ἀγαπῆτοι ἀδελφοί μας καὶ δικά Του παιδιά. Φύγαν καὶ οἱ τρεῖς πλήρεις ἡμερῶν... Καὶ οἱ τρεῖς, κατὰ σειράν, ἀπὸ τὸ καλοκαίρι μέχρι τὸ φθινόπωρο... Ὁ Γιάννης Σπυροπούλος¹, ὁ Γιώργος Γκεζεργλῆς καὶ ὁ Δημήτρης Παπαεὐαγγέλου².

Τὸν Γιάννη τὸν γνώριζα ἀπὸ τὸ 1950. Ἀπὸ παιδί, μὲ τὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ, ἀντιμετώπισε παλληκαρία μιά πολὺ σκληρὴ δοκιμασία. Δὲν κίότηκε... Στάθηκε ἀγωνιστὴς ὄρθιος. Τὴν ἀντιμετώπισε, ἀποκαταστάθηκε, ἔγινε ἐπιχειρηματίας, σπούδασε Πολιτικὸς Μηχανικός, ἔκανε οἰκογένεια, ἀνέθρεψε παιδιά. Ἔζησε μὲ Ὑπομονή, μὲ Ἀγάπη καὶ μὲ Πίστη. Ἐργάστηκε καὶ γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ Ἀρχιεῖου τῶν Ἀκτίνων. Χαριτώνει ὅσους τὸν πλησίαζαν.

Τὸν Γιώργο δὲν εἶχα τὴν εὐτυχία νὰ τὸν γνωρίζω ἀπὸ παλιά. Τὸν γνώρισα μόλις πρὶν ἀπὸ τέσσερα-πέντε χρόνια στὴ συντροφιά τοῦ Ἐντευκτηρίου τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημῶν. Ἐργάστηκε μὲ ἐπιτυχία ὡς μέτοχος στὴν «Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν». Ἐργάστηκε καὶ στὴ Χ.Ε.Ε.Ν. Μὲ ἐντυπωσίασε ἡ ἥρεμη παρουσία του, ἡ ἐκφρασμένη ἀγάπη του, ἡ ἰώβειος ἀντιμετώπιση τῆς ἐπιβαρυσμένης ὑγείας του, ἡ ἐπίμονη, ἀν καὶ ἐπώδυνη, παρουσία του σχεδὸν κάθε Τετάρτη στὸ Καρύτσι 14. Τρεῖς μέρες πρὶν φύγει, μιλήσαμε στὸ τηλέφωνο. Στὸ στόμα του πάντα ὁ καλὸς λόγος...

Τὸν Δημήτρη τὸν γνώρισα καὶ αὐτὸν τὸ 1950 στὴ Χριστιανικὴ Φοιτητικὴ Ἐνωσι. Ἐνας ὠραίος, ξανθὸς νέος ἄνδρας, Θεσσαλός, ἀπὸ τὴν Καρδίτσα. Ὁ μικρότερος ἀπὸ τέσσερα ἀδελφία καὶ δύο ἀδελφές. Καὶ ὁ πατέρας τους ἔφυγε νέος καὶ νωρίς... Μὲ τὴ βοήθεια καὶ τὴν ἀγάπη τῆς ὀφρανεμένης πολυμελοῦς οἰκογένειάς του καὶ τὴ σκέπη τῆς μάνας του, ἀφοῦ ἀποφοίτησε ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ Ἀ Γυμνάσιο τῆς Πλάκας, σπούδασε Ἱατρικῇ. Μυήθηκε σὲ αὐτὴν ἀπὸ ἱατρικὲς προσωπικότητες ὅπως οἱ Καθηγητὲς Μάνος

καὶ Λούρος. Ἡ κλίση του στὴ Χειρουργικὴ ἦταν ἀπ' τὴν ἀρχὴ ἐλπιδοφόρα, ὅμως αὐτὸς εἶχε θέσει ἕναν σκοπὸ πᾶνω ἀπ' αὐτὴν. Εἶχε τάξει νὰ συνεχίσει τὸ ἔργο τοῦ ἀεμνήστου πατέρα του, τὸν ὁποῖο ἔχασε παιδί... Ἔγινε Μαιευτῆρας-Γυναικολόγος, ὅπως ὁ πατέρας του. Ἡ προσφορὰ τοῦ Δημητρίου Παπαεὐαγγέλου ἦταν μεγάλη καὶ ἀφιλοκερδῆς. Ἀκόμη καὶ στὸ «ΑΓΕΝΝΗΤΟ ΠΑΙΔΙ», ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ μέλη τοῦ Συλλόγου, μὲ ἰδιαίτερη προσφορὰ...

Κι ὅλα αὐτὰ στερεωμένα σὲ βάσεις γερὲς καὶ ἔμπνευσι. Ἦταν μέλος τῆς Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως (Χ.Φ.Ε.) καὶ ἀναδείχθηκε Ἀ Γραμματέας τῆς. Ἔγινε στέλεχος τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημῶν (Χ.Ε.Ε.). Καὶ τὴ Διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας κλήθηκε νὰ ὑπηρετήσει, μέχρι πρόσφατα. Καὶ ὅχι μόνο στὰ «ὕψηλά»... Σχολεῖα, Συνέδρια, Συνάξεις Συλλόγων, Εἰδικὲς Ὁμάδες. Σὲ ἐνημερωτικὲς συνάξεις τους, ἄκουσαν τὸν ἐπιστημονικὸ καὶ ἐνισχυτικὸ λόγο του, φωτισμένο πάντοτε ἀπὸ τὸ Αἰώνιο Φῶς.

Εἶχα τὴν εὐλογία νὰ ζῆσω κοντά του ἕνα δειγμὰ τῆς πηγιάς του προσφορᾶς, τρεῖς μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ θανατηφόρο ἀτύχημά του. Βράδυ, 8:30, στὴ φορτωμένη Λεωφόρο Βουλιαγμένης. Κάποια στιγμὴ, βγαίνει ἀπὸ τὸν δρόμο καὶ σταματᾶει δεξιά. Χωρὶς νὰ μοῦ πει λέξη, βγαίνει ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητο, ἀκούω τὸ πορτομπαγκᾶς νὰ ἀνοίγοκλείνει. Κοιτάζω πίσω δεξιά. Ἔξω ἀπὸ τὸν δρόμο, μιά ὁμάδα ἀνδρῶν σκυμμένοι γύρω ἀπὸ ἕναν ἄνδρα πεσμένο κάτω. Κατάλαβα... Μπροστά, στὴ μέση τοῦ δρόμου, μιά μοτοσυκλέτα πεσμένη, καὶ τὰ αὐτοκίνητα νὰ περνᾶνε δίπλα τῆς. Πέρασε ἕνα τέταρτο. Ἀκούστηκε ἡ σειρήνα τοῦ ἀσθενοφόρου, καὶ τὸ πορτομπαγκᾶς ἀνοίγοκλείσει. Ἡ ἱατρικὴ τσάντα του, ἀχώριστος σύντροφός, ξαναμπήκε στὴ θέση τῆς. Ξανακάθισε σιωπηλὸς στὴ θέση του καὶ ξεκανίσαμε.

– Τί ἔγινε, Δημήτρη;

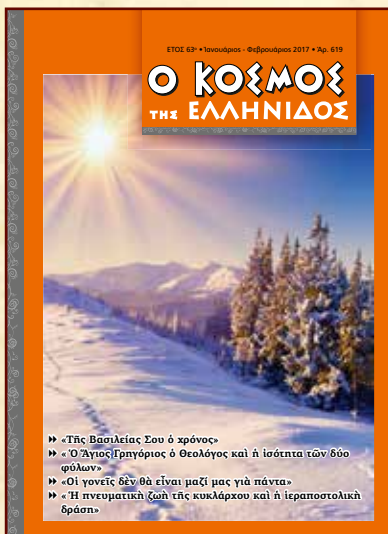
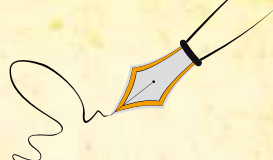
– Δὲν ἔχει τραύματα, δὲν θυμᾶται τίποτα, διάσειση ἔχει...

Αὐτὸς ἦταν ὁ Δημήτρης, ὅπως καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἀκούσει τὸν λόγο τοῦ Χριστοῦ: «*Ἐν τούτῳ γνώσκονται ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστέ, ἐάν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις*». Καὶ μαζί του κι ὁ Γιάννης Σπυροπούλος κι ὁ Γιώργος Γκεζεργλῆς καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι, Ἀδελφοί καὶ Ἀδελφές, «*συνοδοιπόροι*» στὸν ἀγῶνα τὸν καλὸ...

1 Σ.Σ. Ὁ Γιάννης Σπυροπούλος ὑπῆρξε συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ μας μὲ τὸ ψευδώνυμο Γιάννης Ἄθως. Τὸ πρῶτό του κείμενο φιλοξενήθηκε σὲ τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ μας τὸ 1957 καὶ τὸ τελευταῖο τὸ 2014.

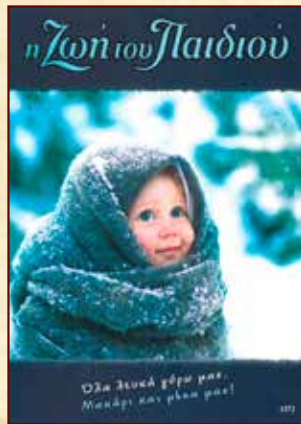
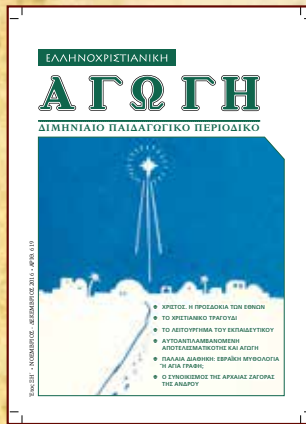
2 Σ.Σ. Ὁ Δημήτριος Παπαεὐαγγέλου ὑπῆρξε ἐπίσης συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ μας. Ἡ τελευταία του συνεργασία δημοσιεύθηκε τὸ 2012.

Άξίζει νά διαβάσετε

Το μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με την ιστορία των 100 χρόνων του κοντά στον ἑλληνογενή λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στή γυναῖκα, στήν πνευματική και κοινωνική της παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαράστατης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό της “Χριστιανικής Φοιτητικής Ένώσεως” – με τὸν ἐνδοϋσιασμό της νεότητας και τὴ σφραγίδα της πίστες και της παιδείας.

Τὸ μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἕνας πολὺτιμος πνευματικός φίλος γιὰ τὰ ἑλληνοπούλα.

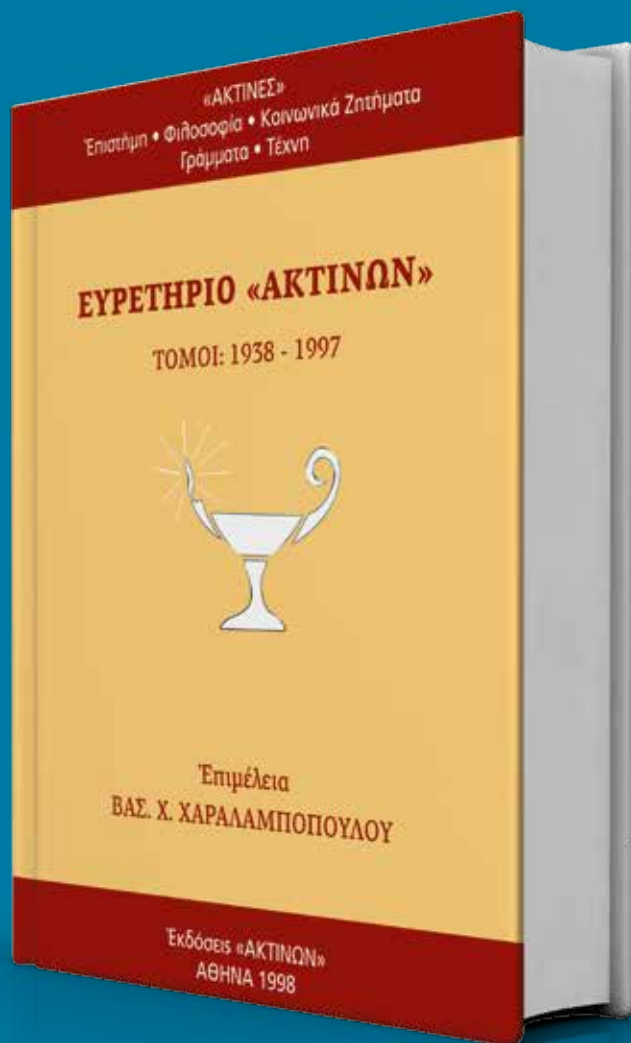
ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραφείο ΚΕΜΠ. ΑΘ.
Αριθμός Άδειας 1753

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ: όλοι οί τόμοι του περιοδικού «Άκτινες» καθώς και τό εύρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»

Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023